

2009-10

Jrg. 40. nr. 10. December '09 - januari '10

Prijs losse nummers: €3,50

De Vrijdenker

Maandblad van Vereniging de Vrije Gedachte

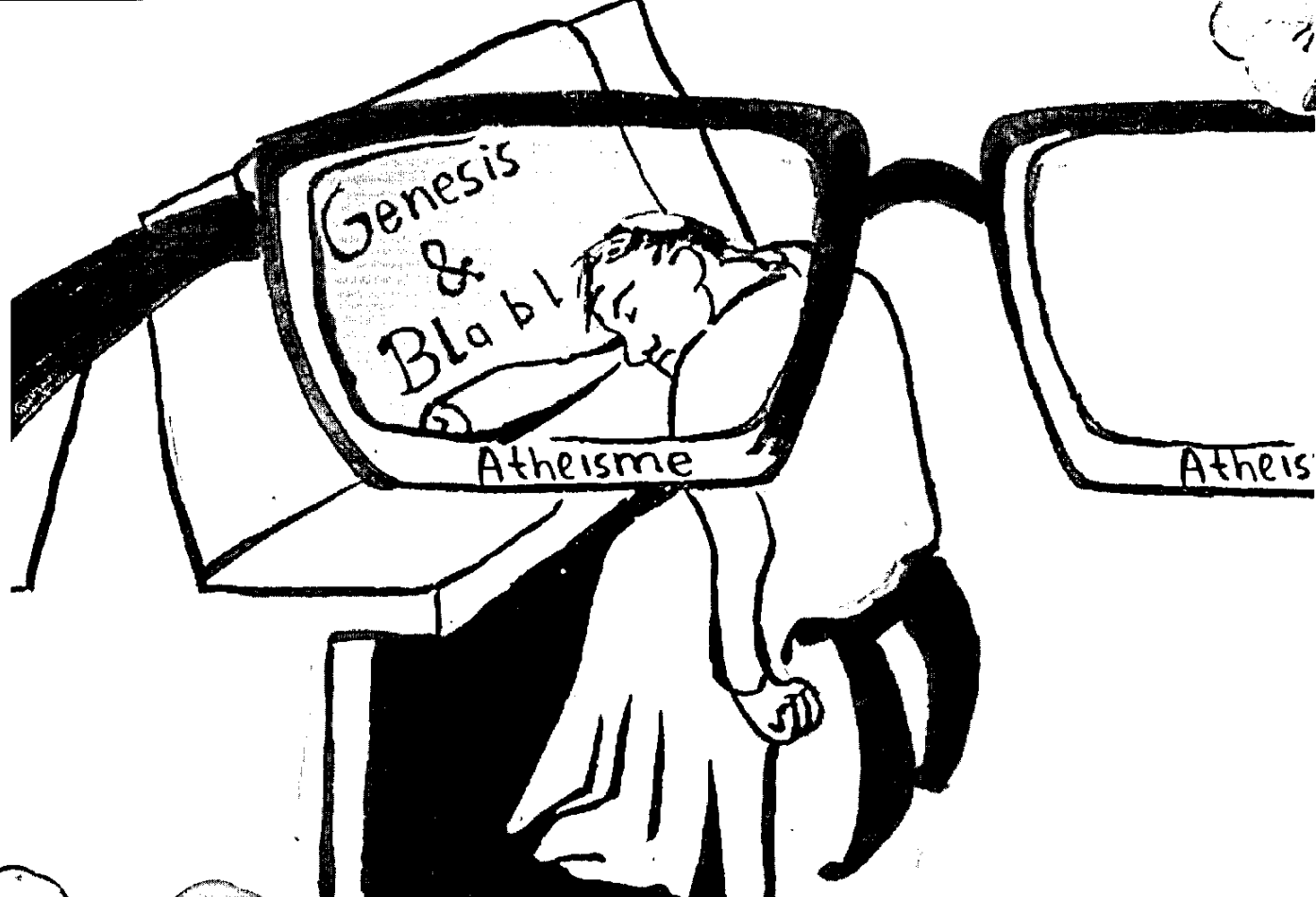

ENNO NUY: HET ANTISEMITISME ALS CULTUURVERSCHIJNSEL

Fred Neerhoff :
Maarten Looij :

Erasmus: Een betwist humanist
Toen het atoom nog een hypothese was

(c) Suzanne de Veld

COLOFON

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte, opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Redactie

Paul Hopster, Wim de Lobel, Suzanne de Veld, Jan Bontje en Enno Nuy (hoofdredacteur).

Adres redactie en secretariaat

Postbus 1087, 3000 BB Rotterdam
Antwoordnummer 20522 Rotterdam
T 010 476 89 86
E redactie@devrijgedachte.nl
W www.devrijgedachte.nl
Gironummer: 274551

Kopij

Reacties en nieuwe bijdragen worden zeer op prijs gesteld. Bij voorkeur digitaal aan te leveren.

Kosten

Lid met abonnement € 50
Lid zonder abonnement € 20
Student-lid (t/m 25 jaar) € 10
Abonnement € 33
Prijs los nummer € 3,50

Druk

BGS Schiedam

ISSN: 1872-1478

Inhoud

Het antisemitisme als cultuurverschijnsel ENNO NUY	2	Wie wordt secretaris?	34
Brief over de strijd tegen religie FLORIS VAN DEN BERG	8	Niet geloven in geloven PAUL HOPSTER	35
Erasmus: een betwist humanist FRED NEERHOFF	10	Vestdijk's Toekomst der religie SANDER BROUWER	36
Dubbele moraal JAAP VAN DEN BORN	18	Is wetenschap een geloof? J. VOORWINDEN	38
De kat en de kabouter - waarom ongelooft rationeler is dan geloof JAN VAN DER GAAG	19	Spreken is zilver... ENNO NUY	40
De koning van België YVES VAN DER STEEN	21	Toen het atoom nog een hypothese was MAARTEN LOOIJ	42
Hoe de paradijsvogel haar prachtig gekleurde veren verloor JAN VAN DER VLIS	22	Zonder religie geen moraal? PAUL HOPSTER	48
Een nieuw museum voor een oude vriend SONJA DE SCHAEPPDRYVER	23	Dimitri Verhulst – Godverdomse dagen op een godverdomse bol ENNO NUY	49
Madonna JOHN MULLER	26	Een zoektocht naar god - Religie in het werk van Spinoza BRAM TEERDS EN JOS KLINK	50
Giordano Bruno JAN BONTJE	27	Eerste 'mens' is 14 miljoen jaar oud SONJA DE SCHAEPPDRYVER	53
Hoe het beste een vijand wordt van het goede VICTOR ONRUST	28	Vrijheid van meningsuiting omvat het recht op beledigen FLORIS VAN DEN BERG	54
Nieuw verschenen	30	Dubbelrecensie: Hoeders van wijsheid en het islamdebat, twee recensies JAN BONTJE	55
Religie is moreel opium ANTON VAN HOOFF	31	Het zal je god maar wezen Atheïsme voor leken verklaard JAN VAN DER WERFF	57
De hemel begrijp ik MAARTEN LOOIJ	32	Simone Veil, een leven LEON WECKE	60
Marsmannetjes LEON WECKE	33		

Het antisemitisme als cultuurverschijnsel

Auteur: Enno Nuy

(1950, Aerd) is ondernemer, hoofdredacteur De Vrije Gedachte en voorzitter van het bestuur van Stichting De Einder

Er zijn er die de kwalificatie antisemiet maar al te graag in de mond nemen. Er zijn er die oeren over de joods-christelijke wortels van de westerse cultuur. Maar zij hebben geen idee waarover zij het hebben. Mijn geschiedenisleraar viel mij wekenlang lastig met eindeloze verhalen over Luther maar sprak met geen woord over diens rabiate Jodenhaat. Nu was de man behalve geschiedenisleraar ook een katholiek priester en dat verklaart veel, zoals we zullen zien.

Een hypothese

Mijn hypothese is dat het antisemitisme door de christenen uitgevonden, gekoesterd en met de grootst mogelijke hardnekkigheid gebezigd is. In dit artikel wil ik ingaan op het antisemitisme als cultuurverschijnsel en laten zien hoe met name intellectuelen en schrijvers zich hieraan bezondigd hebben of zich in het minst erge geval hebben doen gelden als 'fellow travellers'. Het is een intrigerend, fascinerend en beschamend fenomeen, waarvan men zich afvraagt of er nu werkelijk een Holocaust nodig was om ons te doen inzien hoe verwerpelijk het is een hele groep mensen af te wijzen op grond van slechts één gemeenschappelijke noemer. De achterliggende vraag is natuurlijk of ikzelf, ware er geen Shoah geweest, zou hebben meegedaan aan dit *salonfähige* anti-joodse geluid.

Mijn eerder gestelde hypothese zal ik in dit artikel overigens niet onweerlegbaar kunnen onderbouwen en de vraag of ook ik mij openlijk zou hebben geërgerd aan de jood kan ik eenvoudigweg niet beantwoorden; ik kan slechts hopen dat ik zou hebben voldaan aan de maatstaven die ik nu hanteer. Maar het waren bepaald niet de minsten die zich lieten verleiden tot op zijn zachtst gezegd bedenkelijke opinies. Niet al deze individuele noties kunnen worden afgedaan met de kwalificatie antisemitisch, maar te denken geven ze zeker. En de opmerking dat hun beweringen in een bredere context moeten worden gezien beschouw ik op voorhand als kul, "bij voorbaat" zou Luther zeggen.

Moge dit artikel een waarschuwing zijn voor hen

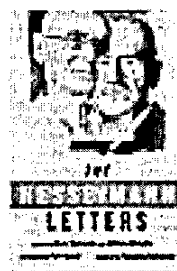
die de mond vol hebben over onze joods-christelijke traditie en zeker ook voor hen die anderen zo gemakkelijk en snel ervan beschuldigen antisemiet te zijn, zeker wanneer het gespreks-onderwerp het politieke thema Israël versus de Palestijnen betreft.

Wie zich, zoals ook nu populair lijkt te zijn, vooral wil afzetten tegen de islam en de moslims, bedenke vooraf hoe gevaarlijk het is om vanuit het ene religieuze perspectief naar het andere religieuze perspectief te kijken en dat andere, en vooral de ander, te veroordelen. Hoe gemakkelijk niet zijn we bereid om illustere landgenoten of cultuurdragers hun anti-joodse sentimenten te vergeven of deze te bagatelliseren. Hoeveel moeite hebben we ons niet getroost om zelfs rabiaat racistische overtuigingen weg te retoucheren uit een beeld dat ons niet bevalt?

U zult zich wellicht verbazen over wat u hierna aantreft, het is allemaal geweten en allemaal te vinden maar u wist het vermoedelijk niet. Tijd om wat beelden bij te stellen?

Schrijvers uit het interbellum

Laat ik u om te beginnen eens enkele van mijn favoriete oude schrijvers uit ons eigen taalgebied voorhouden. Zo schrijft Luc Decorte over de biografie van Slauerhoff van de hand van Wim Hazeu: "Anderen hebben betoogd dat Hazeu de mythe die Slauerhoff van zichzelf geschapen heeft, die van de uitgesproken dualist, de eeuwige

twijfelaar, al te zeer beaamt en bijtreedt, en dat hij ontluisterende herinneringen (van Du Perron, Greshoff en Van Vriesland) die een smet op zijn hartsvriend hadden kunnen werpen (onder meer zijn antisemitisme, zijn ziekelijke jaloezie en pestkopperij, zijn lomphed en agressie), bagateliseert.”

En wat te denken van Bordewijk van wie Willem Kuipers op 8 februari 1995 in de Volkskrant schrijft: “De manier waarop de steile Bordewijk de moderne tijd omarmde en oog had voor de nieuwe technologie; de manier ook waarop Bordewijks verlangen naar tucht en orde pijnlijk harmonieert met nationaalsocialistische ideeën, of zich afzet tegen de ‘kindvriendelijkheid’ die toen onder invloed van Maria Montessori en andere nobele zielen het onderwijs binnensloop; en Bordewijks somwijlen tamelijk antisemitisch aandoende uittalingen”.

En dan die merkwaardige Adriaan Roland Holst van wie Aleid Truijens op 1 december 2000 in de Volkskrant meldt: “In de jaren vlak voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog kwamen de eerste scheurtjes in het kreukloze Oxford-imago van de dichter. Hij was een tegenstander van de democratie, en een warm aanhanger van de dictator Salazar. De vrijheid van drukpers was hem een gruwel, omdat die niet alleen de ‘aristocraten van de geest’ als hij het woord gaf, maar ook het vulgus. Uit nieuwsgierigheid bezocht hij een paar keer bijeenkomsten van de NSB, en hij sloot zich niet aan bij het Comité van Waakzaamheid van Du Perron en Ter Braak. In 1939 spreekt hij zich ferm uit tegen Hitler, in het gedicht ‘Voor West-Europa’. Hij roemt hierin de ‘jood Spinoza’. Wellicht omdat hij zich wat ongemakkelijk begon te voelen over zijn eigen, onmiskenbare antisemitisme? In een brief over de crematie van Herman Gorter in 1927 had hij nog gesproken van ‘infecte jodenjongens’ die met vaandels liepen te zwaaien. ‘En dat bij de baar van een van de helderste en rechtste Ariërs die er ooit leefde!’ schreef hij boos.”

Een jaar later, op 10 maart 2001, lezen wij van de hand van Rene Zwaap in De Groene Amsterdammer over de schrijver van *Het land van herkomst*, Edgar Du Perron: “Van H.A. Gomperts, Ter Braak en Du Perron-kenner van het eerste uur, verscheen vorig jaar postuum het geschrift Een kern van waarheid, waarin zou worden bewezen dat Ter Braak «even anti-nationaal-socialistisch als antisemitisch» zou zijn. Dit betoog wordt gadstrueerd met allerlei citaten uit het werk van Ter Braak en uit diens correspondentie met Du Perron. Inderdaad zijn er bij Ter Braak nogal wat ongelukkige citaten te vinden. Zo schreef

hij in juni 1936 in zijn krant *Het Vaderland*: «In zoverre schuilt er in het vulgaire ongelijk der antisemieten (zoals in alle vulgaire misverstanden) een kern van waarheid, maar omdat die waarheid door de «Unfug», die er mee bedreven wordt, absoluut onherkenbaar is geworden, zal ik mij er voor hoeden mij op de antisemieten te beroepen.» Met dat soort cryptische boodschappen, zwaar geënt op het werk van Nietzsche, waarmee Ter Braak zijn hele schrijvende leven worstelde, zou men Ter Braak inderdaad kunnen indelen in de categorie fellow travellers van het antisemitisme. Maar dan gaat men erg selectief te werk, en negeert voor het gemak dat Ter Braak ondertussen in zijn werk keer op keer aandacht vroeg voor het verschrikkelijke lot van de Duitse bevolking onder Hitler. Het van enige «political correctness» gespeende aplomb waarmee in de jaren dertig langs raciale lijnen placht te worden geredeneerd, zonder meteen de grondbeginselen van de NSDAP te omhelzen, ging ook aan Ter Braak en Du Perron niet ongemerkt voorbij. Maar of ze daarmee ook direct antisemiet kunnen worden genoemd, zoals Gomperts doet... Beoordeeld op hun daden, op hun solidariteit met de verdrukte Duitse joden bijvoorbeeld, waren ze dat in elk geval uitdrukkelijk niet. Du Perron bracht die paradox zelf al onder woorden toen hij in zijn boek *Blocnote* klein formaat uit 1936 een personage opvoerde dat zich te buiten gaat aan een lange antisemitische tirade met als slotzin de uitroep: «En voor degenen die joodse vrienden en vrouwen hebben, wil ik hier opmerken dat ik persoonlijk nog nooit een behoorlijke Jood ontmoet heb en dat mijn joodse vrouw mij bedrogen heeft.» «Dus bent u wel anti-semiet», wordt dan gevraagd. «Dus ben ik geen anti-semiet!» klinkt het antwoord verwoed.”

Maar ook bij andere schrijvers komen we soms merkwaardige opmerkingen tegen als het over joden gaat. Zo hanteert de door mij zeer bewonderde Sandor Márai in *Bekentenissen van een burger*, dat voor het eerst verscheen in het jaar 1935, het bijna vanzelfsprekende, bijna terloopse

Slauerhoff, Adriaan Roland Holst en E. du Perron

antisemitisme dat tot in alle poriën van de samenleving doorgedrongen leek: *“Ook ikzelf vond het onrechtvaardig en ongepast, dat onze bovenburen, die, hoe je ook over hen dacht, slechts joden waren, welvarender waren en op grotere voet leefden dan mensen als wij”*, treurt de ik in deze roman. En verderop neemt hij waar dat als men een Jodengezin accepteerde, zulks geschiedde *“op de wijze waarop men een onderworpen negerstam aanvaardt”*. Wellicht een schrale troost dat protestanten ook gemeden werden. Voor de duidelijkheid: hier wordt geen romanpersonage opgevoerd maar betreft het een literaire autobiografie.

Het Duitse taalgebied

Hoe werd over het fenomeen Jodenhaat gedacht in het Duitse taalgebied? Er werd misschien wel gedacht maar er werd weinig hardop gezegd of in woorden geformuleerd. Kijk eens naar het buitengewoon interessante boek getiteld *Hesse & Mann Briefwisseling.*, dat – u begrijpt het al – een deel van de briefwisseling bevat tussen Hermann Hesse en Thomas Mann. Opvallend is dat beide schrijvers nergens ingaan op de Holocaust. Wisten zij daar niets van? Na de oorlog is er toch meer dan genoeg over bekend geworden, maar het is blijkbaar geen thema voor deze schrijversvrienden. Overigens is Hesse hierover volstrekt helder als hij in 1936 schrijft: *“En wat de joden betreft, ik ben nooit een anti-semiet geweest, hoewel ook ik jegens menig ‘joods’ element af en toe Arische gevoelens heb. Ik zie het niet als een taak van de geest voorrang te geven aan het bloed, en joden als Schwarzschild of G. Bernhard mogen weerzinwekkende lieden zijn, Ariërs en Germanen als Julius Streicher of Will Vesper en honderd anderen zijn dat net zo.”* Laat helder zijn dat ik Hermann Hesse in de verste verte niet van anti-joodse sentimenten zou willen beschuldigen. Niettemin is de formulering die hij hier kiest opmerkelijk.

Een evenzeer prachtig boek is *Brieven uit de oorlog* met een keuze uit de brieven die Heinrich Böll naar zijn familie en zijn geliefde zond. Het meest trof mij de volgende passage uit een brief van 29 april 1943: *“Ik werd weer onderbroken, we waren een verhitte discussie begonnen over sterilisatie, over het doden van zwakzinnigen en over de beroemde en beruchte euthanasie; eigenlijk was ik tijdens dat gesprek gelukkig; de argumenten van ons geloof zijn toch geweldig sterk. De meesten begrijpen ze niet, dat is waar, maar in zulke gesprekken leren wij zelf pas de grootte en de kracht van ons onbeschrijflijk diepe en ware geloof kennen; ja, ik vraag me af wat de wereld zonder Christus zou zijn!”*

Je mag uit deze wat cryptische passage afleiden dat Böll aan de goede kant van de discussie stond en hoewel het niet aangaat hem om zijn argumentatie te bekritisseren, vallen toch twee zaken duidelijk op: hij was op de hoogte van de perverse praktijken van de machthebbers en hij had het geloofsargument nodig om zich tegen deze praktijken te verweren; hem stond geen algemeen menselijk of humanistisch verweer ten dienste! In *Allesbehalve een held* beschrijft Rudolf Lorenzen het leven van Robert Mohwinkel, de apolitieke burger die niet in staat was het heersende antisemitisme aan te hangen omdat de individuele joden die hij kende prettige, beschaafde en aangename medeburgers waren. Maar behoudens deze ene opmerking ontbreekt de joodse kwestie in deze roman volkomen, zoals er ook geen passages besteed worden aan de Holocaust, wat in de visie van bijvoorbeeld Daniël Goldhagen ondenkbaar zou zijn geweest. Evenmin wordt de *Kristallnacht* gememoreerd terwijl die wrange geschiedenis toch ook in

Bremen doorgedrongen moet zijn. Ook Robert Mohwinkel moet daar toch een enkele gedachte aan besteed hebben. Mocht dat zo zijn, Lorenzen heeft die gedachte in ieder geval niet opgetekend. Is dit een tekortkoming aan het boek? Ja en neen. *Ja*, omdat de Holocaust een ontzagwekkend gebeuren is geweest dat aan de Duitsers niet ontgaan kan zijn. En juist omdat Mohwinkel werkelijk op de voet wordt gevolgd, door de jaren heen, lijkt het onaannemelijk dat hij op die ene passage na over de Joden die hij persoonlijk kende, niet wat vaker zou hebben stilgestaan bij de joodse zaak.

Neen, omdat Lorenzen een mensenleven beschrijft waarin een oorlog voorkomt, zoals het vooral oorlogen lijken te zijn die de menselijke geschiedenis kenmerken. Het individu mag zich laten meeslepen in krijgshaftige taal, de meeste individuen (godsdiensfanaten daargelaten, maar Mohwinkel had in het geheel niets met religie) zullen een oorlog beschouwen als onheil van buitenaf. Zo ook Mohwinkel. En juist dié impact wordt door Lorenzen heel indringend beschreven.

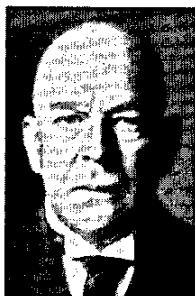
Wie gif behoeft...

In een zeer interessante en goed leesbare eindscriptie *Wie gif behoeft, het gif toch niet bemint. Rechtse intellectuelen over Hitler: 1922-1954* gaat B. van der Ende op zoek naar de rol die de rechts georiënteerde Duitse culturele elite heeft gespeeld tijdens het nazibewind. Op deze plaats beperken we ons tot het antisemitisme in die kringen en gaan we voorbij aan de overige, minstens even interessante onderzoeksdoelein-

den van Van der Ende.

“Welnu, wat het antisemitisme betreft – aldus van der Ende – meenden de meeste rechtse intellectuelen zoals Spengler, Moeller, Schmitt en Jünger dat de Duitse superioriteit eerder geworteld was in historisch-culturele dan in biologische theorieën. Het antisemitisme was niet de hoeksteen van hun ideologie, ook al hielden de meesten niet van Joden.”

Bij de beschrijving van de positie die Thomas Mann innam, merkt van der Ende op dat Mann weliswaar uitdrukkelijk afstand heeft genomen van het antisemitisme maar desalniettemin soms merkwaardige en joodonvriendelijke opmerkingen wist te plaatsen. Hier doet zich nadrukkelijk het risico gelden van uit hun context gelichte citaten. Van der Ende: *“Die paar negatieve typeringen moeten, hoe kwalijk ook, beoordeeld worden binnen het kader van het alom heersende antisemitisme van de bourgeoisie, niet alleen in Duitsland, maar internationaal.”*

Oswald Spengler

Een interessante figuur – de bedenker van de mooiste titel ooit: *De ondergang van het Avondland* – is Oswald Spengler, die antidemocratisch was en een sterke leider bepleitte om uit de traumatische Weimar Republiek te kunnen geraken, reden waarom hij zijn gedachtegoed ook trachtte te slijten aan de nazi's *“maar wat hij*

beslist niet kon accepteren, was de rassentheorie van het Arische bloed en de mythe van het völkische Duitsland. Volgens hem waren dat relieken van het negentiende-eeuwse darwinistische positivisme, vermengd met een scheutje romantische fantasie.” Mede om dit standpunt is het dan ook nooit wat geworden tussen Spengler en Hitler.

Ook de nog heden ten dage gelezen Ernst Jünger was uiteindelijk een antidemocraat maar bepaald geen antisemiet. Van der Ende: *“Het bloed had van de pagina's gedropen in de oorlogslektuur van Jünger, niet alleen van de tegenstanders, maar ook van de verteller en zijn kameraden.*

Het stond symbool voor het irrationele, het dynamische en ook het archaïsche. Maar het werd hem steeds duidelijker dat het voor anderen het Arische ras symboliseerde. Het duurde dan ook niet lang voordat hij merkte dat de taal van het bloed een belangrijk onderdeel vormde van het programma van de nationaalsocialisten. (...)

Rond 1933 maakte Jünger zich daarvan los. Tijdens het nazibewind hield hij zich dan ook afzijdig.”

De ontkenners

Dan zijn er natuurlijk nog de bekende Holocaustontkenners en het zal niemand verbazen dat dezulken weinig op hebben met joden. Enkelen van hen zijn de Iraanse president Mah-moud Ahmadinejad, de Britse historicus David Irving, voormalig RAF terrorist en thans rechts-extremist Horst Mahler, de ons zo bekende echtgenote van de oud NSB voorman, Florrie Rost van Tonningen, en niet te vergeten de mallotige bisschop Richard Williamson. Voorwaar, niet bepaald een gezelschap waar men graag deel van uit zou maken. Met uw welnemen ga ik hier niet verder op in. Het heeft geen zin de argumenten op te sommen waar deze lieden hun meningen op baseren. In Wikipedia is een redelijk lemma over dit thema te raadplegen met voldoende links naar tal van bronnen.

Het politieke spectrum

In de politiek en het politiek activisme komen we het antisemitisme nog steeds tegen, met name bij rechts-radicalen groeperingen, ofschoon het anti-joodse sentiment daar vooral een bijproduct lijkt te zijn van de door hen bepleite rehabilitatie van de nazi's en het gedachtegoed van Hitler.

In de islamitische wereld is het antisemitisme vooral gekleurd door de territoriumtwisten tussen Israël en de Palestijnen en hun buurlanden. Wie het Handvest van Hamas leest, krijgt inzage in puur, onvervalst en extreem kwaadaardig antisemitisme. En de Iraanse topcrimineel Ahmadinejad heeft zo'n beetje patent op de gelijkstelling van Joden met nazi's en blijft maar herhalen dat de Holocaust nooit heeft plaatsgevonden. In het kader van dit artikel gaan we evenwel niet nader in op deze politieke component van het antisemitisme. In plaats daarvan gaan we terug naar de oorsprong van dit merkwaardige fenomeen dat zo langzamerhand in het DNA van de menselijke soort lijkt te zijn terecht gekomen.

Ik ben de rijpe drol en de wereld is het wijde gat

Aldus Maarten Luther in een brief aan zijn vrouw. We schrijven 1543 en op 18 februari van dat jaar sterft wellicht de grootste jodenhater die er ooit geweest is. De oorsprong van zijn haat is gelegen in een interpretatie van het Oude Testament. Luthers positie *“komt goddeels overeen met de klassiek-christelijke: het verbond dat God ooit met de Joden sloot, bestaat na hun afwijzing van en moord op Christus, hun messias, niet meer. Het is vervangen door een nieuw, uitsluitend van toepassing op diens volgelingen.”* Aldus René Süß, die in 2006 een uitvoerige studie aan Luther's jodenhaat wijdde onder de titel *Luthers*

theologisch testament, Over de Joden en hun leugens. Hij betoogt daarin dat "nadat het Christendom in de vierde eeuw de heersende religie in Europa was geworden, het Jodendom door de christenen tot een contrasterende geloofsopvat-

ting werd gedemoniseerd, ja tot een regelrechte incarnatie van het kwaad werd gestileerd." En laat hij zien dat "waar economische belangen de overhand hadden de Joden in de regel meer speelruimte in handel en wandel kregen dan waar religieuze overwegingen prevaleerden. In het laatste geval bleef de klassieke stelregel die ook Luther hanteerde: bekering of verdrijving." De kern van Luther's bezwaar tegen de Joden is dat zij blijven volhouden dat hun messias nog moet komen terwijl een 'correcte' interpretatie van de bijbel volgens hem genoegzaam aantoonde dat de messias reeds is verschenen maar vermoord werd door de Joden.

Süss citeert de historicus Friedrich Battenberg die schreef: "***De visie van de reformator Maarten Luther op het Jodendom werd beslissend voor de weg, die het protestantisme in de volgende eeuwen zou gaan; zij bestempelde gedurende eeuwen de verhouding tussen christenen en Joden en droeg bij aan de versterking van de oude stereotypen, de basis van het latere antisemitisme.***" De theoloog Süss merkt op: "Wat wij vergeten zijn is dat al vanaf het einde van de veertiende eeuw tot aan het begin van de zestiende eeuw de joden uit praktisch alle belangrijke steden van het Rijk werden verdreven: om te beginnen uit Basel in 1397 en ten laatste uit Regensburg in 1519." En: "Het is de eeuwen door gangbare christelijke theologie geweest om de afwijzing van Jezus als Messias door het meerderheids-Jodendom te interpreteren als bevestiging van een lange geschiedenis van ontrouw en mislukkingen van het volk Israël." Hij wijst erop dat reeds in 1415 Paus Benedictus XIII een Jodenbul uitbracht waarin gezamenlijke maaltijden met Joden verboden werden, en waarin Joden een aparte klederdracht en woonomgeving werd voorgeschreven. Deze maatregelen werden bij het Concilie van Basel in 1443 nog eens aanzienlijk verscherpt.

Op 17 december 1941 brengen de bisschoppen en kerkpresidenten van Saksen, Hessen, Mecklenburg, Schleswig-Holstein, Anhalt, Thüringen en Lübeck een brief uit waarin zij letterlijk schrijven: "...De christelijke doop verandert aan de raskenmerken van een Jood, aan zijn toebe-

horen tot zijn volk en aan zijn biologische status niets. Een Duitse evangelische kerk heeft tot taak het religieuze leven van Duitse volksgenoten te bevorderen. Christenen van het Joodse ras hebben in haar geen ruimte en geen recht."

Terug echter naar Luther, die in zijn *Von den Juden und ihren Lügen* schrijft: "Ik vervloekte goi begrijp niet waar ze hun hoge kunsten vandaan hebben. Onwillekeurig moet ik denken aan Judas Iskariot, toen hij zich verhing. Hoe zijn darmen uiteen werden gereten en zijn blaas barstte, zoals het bij gehangenen gebeurt. Toen stonden wellicht de dienaren van de Joden gereed met gouden en zilveren schotels om de pis van Judas en de rest op te vangen. Vervolgens vraten ze de stront en dronken ze de pis waardoor ze dermate scherpe ogen kregen, dat ze de genoemde betekenis in de Schrift konden ontwaren, die noch Mattheüs, noch zelfs Jesaia noch de engelen, laat staan wij vervloekte heidenen er in konden zien. Ja, ze hebben zeker hun God, de Sched in het achterwerk gekeken en daar zulks geschreven gezien. Het staat immers niet in de Schrift en het kan er dus ook niet aan ontleend worden (...) Wij (vervloekte gojiem) moesten intussen maar samen met Jesaia en Mattheüs idioten blijven, door bij de arme, karige, dorre tekst te blijven, die een dergelijke kunst niet nodig heeft, als Judas' pies en het Joodse zweet eruit is verwijderd."

En in een tafelrede verklaart Luther: "Want de buik betekent het gehele Joodse rijk, dat te gronde moet gaan, zodat er niets van overblijft. Hun ingewanden zullen uitgestrooid worden; dit betekent dat de nakomelingen van de Joden, ja het hele Joodse geslacht aan het verderf zal worden prijsgegeven en ten onder moet gaan."

Ik laat de scherpstijperij waarvan Luther zich vervolgens bedient verder voor wat het is. Ik heb het gelezen en wie het woord uit de Testamenten heilig is, zou ik dit pamflet van Luther van harte willen aanbevelen. Men moet zich echt inspannen om bij de nazi's of zelfs in *Mein Kampf* kwaadaardiger lectuur over de Joden aan te treffen. *Over de Joden en hun leugens* is een verbijssterende publicatie. Ik neem het mijn katholieke geschiedenisleraar alsnog kwalijk dat hij ons wekenlang heeft doorgezaagd over Luther maar met geen woord repte over deze perverse kant van de kerkhervormer. Het kwaad moest toegedekt. Tot slot van dit droevig stemmende relaas een opsomming van de maatregelen die Luther bepleitte, maatregelen die ook allemaal werden uitgevoerd:

"Ten eerste moet men hun synagogen of scholen in brand steken en wat niet wil branden moet men met aarde overdekken, zodat geen mens er een steen of een sintel meer van ziet, voor eeuwig niet."

Ten tweede ook hun huizen afbreken en verwoesten.

Ten derde moet men al hun gebedenboeken en Talmoedleerboeken afnemen, waarin de genoemde afgoderij, leugens, vervloekingen en laster geleerd worden.

Ten vierde moet men hun rabbijnen op straffe van de dood verbieden voortaan nog te onderwijzen.

Ten vijfde moet men de Joden het vrijgeleide geheel ontzeggen en hun een straatverbod geven.

Ten zesde moet men hun het woekeren verbieden, dat hun ook door Mozes verboden is, aangezien ze niet in hun land zijn en geen heersers over vreemde landen.

Ten zevende moet men de jonge, sterke Joden en Jodinnen dorsvlegels, bijlen, houwelen, schoppen, spinrokken en spinnewielen ter hand stellen en hen hun brood laten verdienen in het zweet huns aanschijns, zoals het de kinderen van Adam is opgelegd."

En om helemaal zeker te zijn merkt deze christelijke Luther op: "Naar mijn oordeel komt het hier op neer: willen we verstoken blijven van de laster van de Joden en er niet medeverantwoordelijk voor zijn, dan moeten we verstandig zijn en moeten ze uit ons land verdreven worden."

Wat als...

Wat ik me afvraag is of wij allen nu nog steeds antisemitisch zouden zijn als er geen Holocaust was geweest? Zou ik mij zelf daar dan ook schuldig aan gemaakt hebben? Als grote schrijvers al onzorgvuldig mochten zijn, zou ik dan een uitzondering zijn geweest? Want laten we wel zijn, van een schrijver mag je een en ander verwachten als het om formuleren gaat. Dat is nu juist de ratio voor diens bestaan. Een verachtelijk sentiment, hoe terloops en gangbaar ook, mag je ieder individu voor de voeten werpen, maar een schrijver zeker. Je vraagt je in verbijstering af hoe het mogelijk is dat vermaarde en alom bewonderde schrijvers zo onzorgvuldig en strafeloos vooroordelen mochten uiten. Dat ze niet tot de orde werden geroepen mag niet geheel als een verrassing komen maar dat ze geen strikt persoonlijke morele bezwaren kenden tegen deze achteloze uitsluiting is nauwelijks te begrijpen. Wij roemen onze schrijvers om hun uitzonderlijke gave van het geschreven woord. In relatie tot antisemitisme wordt dat jammerlijk en mischien wel onvergeeflijk. Er is geen moraal bestand gebleken tegen het antisemitisme. Böll had

het geloofsargument nodig maar hanteerde dat tenminste. Maar niemand kwam in opstand, iedereen bleek bereid een andere kant op te kijken, niet alleen in Duitsland maar internationaal.

Heden ten dage trekken zekere lieden ten strijde tegen de islam omdat zij hun 'joods-christelijke wortels en cultuur' wensen te beschermen. Zouden ze ooit van Luther of diens ziekmakende jodenhaat gehoord hebben? En hoe gaat de Lutherse kerk hier zelf mee om? Hoe kun je met een beroep op Luther nog voorwenden een christelijke moraal uit te dragen en wat is dan die christelijke moraal als ze tevens de bakermat is van de bijna tot DNA verworpen jodenhaat? Is het dan niet volstrekt bizar om je voor te laten staan op je joods-christelijke wortels?

We are such stuff as dreams are made of, zei Shakespeare. Was het maar waar. Het is allemaal gebeurd en het zal blijven gebeuren en het is vele malen erger dan wij ons ooit konden voorstellen. Maar een ding is zeker: aan de basis van deze diepe tragiek staat uitsluitend geloof. Hoe trefend verwoordde Menno Ter Braak de essentie van Luther: *"Toch is hij deemoedig en liefderijk, nadat de tegenpartij is bekeerd of uitgemoord. Dat is geen hypocrisie, dat is de christelijke moraal par excellence, dat is het zeer oude in Luther."*

Bronnen

http://www.dbnl.org/tekst/_ons003199601_01/_ons003199601_01_0054.htm over Slauerhoff
http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article629249_ece/Poging_de_muur_rond_Bordewijk_te_slechten over Bordewijk
http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article868899_ece/Een_middelmatig_geschreven_roman over Adriaan Roland Holst
http://www.groene.nl/2001/10/Du_Perrons_Land_van_herkomst_nog steeds_actueel/5 over E. du Perron
www.ennonuy.com over Sandor Márai, Hermann Hesse, Heinrich Böll en Rudolf Lorenzen
<http://igitur-archive.library.uu.nl/student-the-theses/2006-0529-200053/eindscriptie02a.doc> over de Duitse culturele elite tijdens de naziperiode
<http://nl.wikipedia.org/wiki/Holocaustontkenning>
 René Süss – *Luthers theologisch testament, Over de Joden en hun leugens*, VU University Press 2006

Auteur: Floris van den Berg

Brief over de strijd tegen religie

22 september 2009

Lieve mam,

Leuk dat je mijn boek *Hoe komen we van religie af?* tijdens de zomervakantie in Spanje zo secuur gelezen hebt. Dank voor de taalkundige correcties die, mocht er een tweede druk komen, kunnen worden meegenomen. Op de blaadjes die je me gaf staat de conclusie die je trekt: 'pleidooi voor rechten van de vrouw.' Het doet me deugd dat je het emancipatorische element uit mijn betoog naar voren haalt. Het boek is evenzeer een pleidooi voor gelijkberechtiging van homoseksuelen, andersdenkenden en rechten voor het kind. Religie is door de bank genomen niet vrouwvriendelijk. De drie religies van het boek (islam, christendom en jodendom) kunnen worden gezien als instrument van mannen om vrouwen te onderdrukken. Behalve de conclusie schreef je ook een vraag: wat heeft je ertoe gebracht en wanneer, om religie te gaan bestrijden? Ik ben atheïst geworden tijdens mijn studies in Leiden. Mijn roman *Geleefde brieven I: Prometheus* geeft de ontwikkelingsgang aan van onverschillig ongelovige naar atheïst. De laatste jaren zijn er tal van boeken verschenen die religie bekritisieren. In deze boeken, samen het nieuwe atheïsme genoemd, wordt nog eens duidelijk gesteld dat religie onwaar is en dat de invloed van religie op de moraal door de bank genomen moreel verwerpelijk is. Als dat dan zo is, en dat is zo, dan komt de vraag op: hoe komen we er vanaf? Mijn pamflet moet je in mondiaal verband zien. Het is geen persoonlijke afrekening met mijn eigen geloof. Ik heb nooit een geloof gehad. Jullie hebben mij dan wel langs de eerste sacramenten van het katholicisme gelooft, maar ik denk niet dat ik ook maar een seconde geloofd heb aan het sprookje van Jezus. Behalve dan de angst dat Jezus op een nacht aan mijn zolderaam zou verschijnen en mij zou zeggen dat ik de nieuwe Messias was die de blijde boodschap zou moeten gaan verkondigen. Dan kroop ik dieper onder mijn dekbed en nam mij voor niet te reageren op Jezus' aandringen. Het gaat mij niet om mij: ik ben vrij van religie en, goddank, zonder existentiële crisis of ruzie met de familie. Ik ben als ethicus geïnteresseerd in vragen als: wat is het goede leven? Hoe kunnen we het best met elkaar samenleven? En, wat is (sociale) rechtvaardigheid? Wie met een ethische bril naar het wereldtoncel kijkt ziet dat religie vaak een obstakel is voor individuele vrijheid en ontplooiingsmogelijkheden, met name van vrouwen, homoseksuelen, kinderen en afvalligen. Religie is alleen maar leuk voor volwassen mannen die het spel mee mogen spelen en mee-cten uit de ruif van privileges. Mijn adagium is: minder leed, meer geluk. Religie is zowel een obstakel voor het vinden van de waarheid als voor rechtvaardigheid en individuele vrijheid. In de 18de eeuwse Verlichting kwam het idee naar voren dat religie een sprookje is en dat als mensen maar rationeel genoeg zouden zijn, religie vanzelf zou verdwijnen. Ik denk nog steeds dat dat zo is, maar dat opvoeding en onderwijs door de bank genomen ernstig tekort schieten. Vandaar mijn oppositie tegen religieus onderwijs. Zonder religie zou de wereld er beter aan toe zijn. Het is waar dat er mensen zijn die troost putten uit religie. Laat die mensen maar, zolang ze

niemand tot last zijn. Maar ik vind niet dat kinderen onwaarheden mogen worden aangeleerd alsof het waar is. Kinderen behoren vrij te zijn van religie. Als religie zou zijn verdwenen, zijn niet in een keer alle problemen opgelost, maar het is wel een goed begin en het scheelt een hoop ellende. Ik vat religie, zoals ik in mijn boek schrijf, breed op: alle vormen van irrationeel geloof vallen eronder. Ik *bestrijd* religie, zoals jij dat noemt, maar met liberale middelen. Individuele vrijheid is de kernwaarde. Ik ben niet alleen atheïst, maar ook humanist. Het verbieden van religie is dan ook niet het juiste middel. Ontmoedigen daarentegen wel. Zoals de overheid roken ontmoedigt, maar niet verbiedt, maar wel meerokers beschermt. Ik wil met mijn pamflet bijdragen aan een betere wereld, met minder leed, meer individuele vrijheid en een betere waarheidsvinding. Een wereld waarin sprookjes sprookjes zijn, en waarin niemand denkt dat Roodkapje echt in de buik van de Grote Boze Wolf zat. Als realist denk ik dat religie niet zal verdwijnen, maar eerder nog zal toenemen, maar dat is nog geen reden om het niet te proberen. Artsen weten dat kanker waarschijnlijk niet geheel is uit te bannen, maar ze proberen het wel. En, om de vergelijking nog wat door te trekken, een arts weet ook wel dat als een patiënt genezen is van kanker, dat dat nog geen garantie is voor een goede gezondheid, want dat hangt van veel meer factoren af. Het bestrijden van religie maakt onderdeel uit van mijn 'programma' om als filosoof/ethicus mijn steentje bij te dragen om de wereld beter te maken. In mijn boek *Filosofie voor een betere wereld* ontwikkel ik de theorie van universeel subjectivisme om zonder religie op een eerlijke manier zo goed mogelijk met elkaar samen te leven, zonder slachtoffers te maken. Mijn ethische perspectief namelijk maakt mij gevoelig voor slachtoffers. De conclusie van mijn theorie is dat het erom gaat om de positie van degenen die het slechts af zijn te optimaliseren. Vrouwenemancipatie speelt ook in dit boek een grote rol, omdat vrouwen nu eenmaal de grootste groep slachtoffers zijn van verschillende vormen van onderdrukking. Dit slachtofferperspectief heeft ook het inzicht gebracht dat de grootste groep slachtoffers in Nederland heden ten dage de dieren in de intensieve veehouderij zijn. Religie maakt zich druk om heel andere zaken, vaak van seksuele aard. Je kunt wel zeggen dat religie een obsessie met seksualiteit heeft en poogt zoveel mogelijk die te onderdrukken, met name vrije seksuele ontplooiing. Hoe meer ik me met religie bezig houdt, hoe groter mijn afkeer ervan wordt.

In Japan heb ik een positievere kant van religie meegemaakt. Daar is religie veel meer een sociaal fenomeen, toch kan het ook daar individuele vrijheid behoorlijk in de weg zitten. Maar voor veel religies zoals hindoeïsme, islam, jodendom en christendom, heb ik een diepe afkeer. Niet tegen gelovigen, althans niet bij voorbaat. Ik ken aardige mensen die zichzelf als christen bestempelen, zoals de mensen bij de Amnesty International groep. Zoals je in het hoofdstuk '*Paradox van vrijheid. De ethiek van de hoofddoek*' hebt kunnen lezen is er een probleem met mensen die het probleem niet zien. Mensen die zeggen in vrijheid te kiezen voor de onvrijheid van religie en mensen die met hun volle verstand voor onverstand kiezen. Laat deze mensen maar ik hun sop gaar koken, zou ik zeggen. Het is echter vervelend dat zij apologeten voor religie zijn en daarmee het leed dat religie aan anderen toebrengt versluieren. Ik ageer tegen religie vanwege de slachtoffers. In Nederland valt het gelukkig mee met de slachtoffers van religie, want wij leven in een grotendeels seculiere staat waar de macht van religie aan banden ligt. Maar ook in Nederland zijn er misstanden, zoals de religieuze indoctrinatie in streng-religieuze milieus en op de bijbehorende scholen. In islamitische kringen komt vrouwenbesnijdenis voor, gedwongen huwelijken, geweld tegen vrouwen, taboe op homoseksualiteit, problemen met ontplooiingsmogelijkheden van vrouwen, eerwraak.

Ik hoop dat je nu beter begrijpt waarom ik mij tegen religie keer en ik mij actief inzet voor een betere wereld, zonder religie.

Liefs, Floris

Erasmus: een betwist humanist

Auteur: Fred Neerhof
(Den Haag) elektrotechnisch ingenieur
en toegepast wiskundige

Traditioneel geldt Erasmus als prominent humanist. Echter, dit essay laat zien dat de katholieke Erasmus weliswaar tolerantie en humaniteit betrachtte tegenover gelijkgestemden, maar dat die tolerantie uit angst voor ondermijning van zijn christelijke wereldbeeld juist in het tegendeel verkeerde zodra het andersdenkenden betrof. Bovendien is het precies vanwege zijn zelfverworven positie als het christelijke geweten van Europa, dat Erasmus als een voorloper van het 16de eeuwse Europese antisemitisme kan worden beschouwd. Ook zal blijken dat gevestigde belangen de anti-joodse gezindheid van hun humanistische icoon Erasmus vaak met succes proberen te verdoezelen. Tot slot wordt bepleit om Erasmus niet langer als humanist te erkennen, maar hem in plaats daarvan als een uitgesproken christelijke representant van de Renaissance te beschouwen.

Erasmus als gelovige

Door zijn brede bekendheid als humanist wordt gemakkelijk vergeten dat de van oorsprong Nederlandse Desiderius Erasmus (ca. 1469-1536) toch in de eerste plaats een vroom christen was, wiens gehele leven in het teken stond van de zogenaamde geopenbaarde waarheid van het nieuwe testament. Voor Erasmus was niets zo belangrijk als Christus. Alle kennis kon en moest tot hem herleid worden. [1,2]

Hoewel Erasmus als nakomeling van de Moderne Devotie [1,2] een hevige weerzin had tegen de katholieke poespas, is hij zich tot zijn dood blijven inspannen om de middeleeuwse katholieke kerk te behoeden voor uiteenvallen. Anders dan de Duitser Maarten Luther (1483-1546), met wie hij het in veel opzichten eens was, heeft hij er nooit mee gebroken. Zijn befaamde spotschrift *Lof der Zotheid* was dan ook geenszins bedoeld om het instituut kerk te ondermijnen maar was veeleer een aanklacht tegen corrupte prelaten en theologen wier decadente levensstijl naar de smaak van Erasmus niet godvruchtig genoeg was. [3]

Erasmus en de Christusmythe

Voor Erasmus gold het christendom niet alleen als een superieure religie, maar ook als de enig ware filosofie waar, in navolging van de klassieke filosofische scholen, daadwerkelijk naar geleefd diende te worden. Maar zoals de Grieken lang vóór Erasmus de logos (rede) boven de mythe (fabel) hadden verheven, zo had het christendom die logos weer gedegradeerd tot een mythe: de Christusmythe. [4] Centraal daarin staat Jezus van Nazareth als de godmens Christus. [5] En hoewel dit irrationele mensbeeld ver afstaat van een mens van vlees en bloed [6], geldt die Christus binnen de "christelijke filosofie" van Erasmus (zijn befaamde *philosophia Christi*) niettemin als opperste spiritueel leraar en filosoof tegelijk. [2,7]

In [4] wordt de levenshouding van de diep gelovige Erasmus getypeerd als: "Het is belangrijker het goede te willen dan de waarheid te kennen." Een formulering die evident strijdig is met het verlichtingsideaal [8], want het stelt de rede in dienst van het geloof.

Erasmus als humanist

Humanisten ontkennen het primaat van synagoge, kerk of moskee. Zij stellen de mens centraal in plaats van god. [9] Volgens deze opvatting kan de ultieme katholiek Erasmus strikt genomen onmogelijk als humanist worden beschouwd. Echter, in de tijd van Erasmus had de term "humanist" een geheel andere betekenis. Toen was een "*humanista*" een (christelijk) geleerde met een specifieke kennis van de "*humanae-literae*", d.w.z. een specialist in het interpreteren en vertalen van teksten uit de Grieks- Romeinse cultuur ¹⁾. Een cultuur, waarin het menselijk bestaan nog niet werd beheerst door de joods-christelijke god. Oorzaak van genoemde Renaissance (wedergeboorte) van de klassieke Oudheid was de geleidelijke verdwijning van de feodaliteit en de opkomst van een nieuwe, stedelijke elite. Voor deze meer werelds georiënteerde intellectuele voorhoede had de obscure, laatmiddeleeuwse christelijke scholastiek niets meer te bieden. Daardoor kwam er een vertaalslag op gang waarbij de overgeleverde klassieke Griekse filosofische teksten samen met de Alexandrijnse natuur- en wiskunde vanuit het Grieks, en deels ook via tussenstappen vanuit het Arabisch, naar het Latijn werden omgezet. [10] Tegelijkertijd werd het klassieke, literaire Latijn van Cicero herontdekt en tot leven gebracht. (In de eeuwen nadat de christenen de macht over de "heidenen" hadden verworven, moest de cultuur van de overwonnenen het zwaar ontgelden. Ook hun bibliotheken ontkwamen niet aan plundering en brandstichting. Daarbij hadden de christelijke overwinnaars het vooral gemunt op manuscripten van materialistische filosofen. De "overgeleverde" teksten die in de tijd van de Renaissance door hun christelijke nazaten weer aan de vergetelheid werden onttrokken, waren daarom door eigen toedoen voor het overgrote deel afkomstig van idealistische filosofen. [11] In dit culturele klimaat van "terug naar de bronnen" (*ad fontes*) heeft Erasmus wereldfaam verworven als filoloog (taalkundige), christelijk ethicus en pedagoog. Daarbij werden Grieks-Romeinse denkers als Plato, Epicurus en Seneca weliswaar hoog geschat maar vergeleken met Christus ondertussen toch als tweederangs filosofen beschouwd. Sterker nog, erkende inzichten van de klassieken werden door Erasmus en zijn geloofsgenoten gerationaliseerd als de (anticausale!) voorafschaduwning van de aanstaande komst van Christus op aarde. [4,7,12]

Erasmus als Europa's christelijke geweten

Met zijn tomeloze werkkraft produceerde Erasmus een tot dan toe ongeëvenaarde stroom van publicaties over taalkunde, levensstijl, spreekvaardigheid, samenspraken en gezaghebbende teksten die heersers en burgers moesten opvoeden tot voorbeeldige christenen. Verder onderhield Erasmus als begiftigd schrijver een uitgebreid netwerk van correspondenten [13] dat hem, gecombineerd met zijn opmerkelijke reislust (Erasmus had geen vaste woon- of verblijfplaats) en niet in het minst dankzij de opkomst van de boekdrukkunst, tot het christelijke geweten van Europa maakte. [1] In die hoedanigheid was hij een veelgevraagd gast, leraar en adviseur van koningen en keizers, pausen, kardinalen, bisschoppen en universiteiten. Kortom, van het gehele bestuurlijke en intellectuele christelijke establishment van het Europa van zijn tijd. Een establishment, dat met zijn afschrikwekkende traditie van kerkelijke rechtbanken (inquisitie) ter bestrijding van afwijkende meningen (ketterij) zijn macht consolideerde [1,14], en waarvan de status-quo perfect werd gediend door het pedagogische project van Erasmus met zijn niet aflatende nadruk op de christelijke moraal en fatsoen.

Erasmus versus Machiavelli en Copernicus

Genoemd christelijk establishment was beduidend minder enthousiast over het idee van een seculiere staat (in plaats van een door god geschapen entiteit) dat voor het eerst door de Italiaan (Florentijn) Machiavelli (1469-1527) werd opgeworpen. [15] Net als Erasmus was zijn tijdgenoot Machiavelli adviseur van politieke machthebbers, maar zijn briljante

analyse van feitelijke machtsuitoefening werd niet gedragen door het vrome ideaalbeeld van destijds. Erasmus schijnt zelfs geheel onbekend te zijn gebleven met het baanbrekende werk van zijn collega adviseur Machiavelli. [16]

Die heersende, verheven middeleeuwse *mind-set* zorgde trouwens ook voor een welhaast blinde vlek voor de mogelijke impact van wiskundige natuurkennis. Dit wordt treffend geïllustreerd door het wiskundige werk van de vijf jaar jongere Poolse astronoom Copernicus (1473-1543). Hij kreeg het revolutionaire idee om het toen gangbare geocentrische wereldbeeld te vervangen door de eenvoudiger en realistischer heliocentrische oplossing. Maar het duurde tot 1600 voordat niet meer dan ca. tien (!) personen zich ten gunste van zijn idee hadden uitgesproken. [10]

Erasmus als bijbelvertaler

Onder het motto *ad fontes* en geïnspireerd door de eerdere bijbelexegeses van de Italiaan Lorenzo Valla (1406-1459) was Erasmus vooral gefocust op originele christelijke teksten. Al ruim duizend jaar gold het als Vulgaat ('gewoon') bekend staande nieuwe testament als de standaardbijbel. Auteur van deze door de Kerk geautoriseerde volks Latijnse vertaling was de Dalmatiër Hiëronymus van Stridon (ca. 347-420). Die had zich daartoe in opdracht van paus Damasus uitvoerig verdiept in Hebreeuws, Aramees en Grieks bronmateriaal.

Erasmus vergeleek de gestandaardiseerde tekst van Hiëronymus met Oudgriekse, handgeschreven christelijke bronteksten en stuitte op belangrijke onvolkomenheden. En hoewel een ongeautoriseerde revisie van de als onfeilbaar beschouwde Vulgaat vanzelfsprekend niet zonder risico's was, publiceerde Erasmus in 1516 toch, naast een parallelle vertaling in (literair) Latijn, op eigen gezag zijn Griekse versie van het nieuwe testament (*textus receptus*). Samen met een corpus aangehechte toelichtingen was daarmee de hervormingsgezinde politieke en theologische positie van Erasmus binnen het christelijke Europa van zijn tijd, voorgoed gevestigd.

Erasmus en de Reformatie

Erasmus vond in de bijbel met de beste wil van de wereld onvoldoende legitimiteit voor de breed gepraktiseerde katholieke Maria cultus en heiligenvereringen, noch voor het katholieke dogma van de heilige drie-eenheid. Hoewel deze bevindingen voor de katholieke orthodoxie op zichzelf al voldoende waren om Erasmus tot

ketter te bestempelen, vonden zijn afwijkende opvattingen brede steun bij een groeiende schare gelovige dissidenten die een kerkhervorming van binnenuit voorstonden (waaronder de toekomstige protestant Luther).

Schrijnende misstanden zoals de handel in aflaten werden door hen ervaren als een grove ondermijning van de kerkelijke moraal (met aflaten konden zondestraffen worden ontlopen). Als reactie op de funeste aflatenhandel tekende Luther in 1517 publiekelijk protest aan (markeringspunt voor het protestantisme) - een protest dat in 1520 culmineerde in zijn definitieve breuk met de Roomse (Latijnse) kerk. Hiermee was de kerkelijke Reformatie (Hervorming) een feit.

Om zijn afgesplitste gereformeerde kerk te voorzien van een solide theologisch fundament liet Luther zich regelrecht inspireren door de toen zojuist verschenen *textus receptus* van Erasmus. Al in 1522 publiceerde hij een Duitse editie van het nieuwe testament. Zijn inspirator Erasmus weigerde echter te breken met de katholieke kerk. Daarbij liet Erasmus uitdrukkelijk meewegen dat een openlijk schisma de politieke tegenstellingen tussen de Europese heersers verder zou aanscherpen met een vergrote waarschijnlijkheid van godsdienstoorlogen als gevolg.

Erasmus versus Luther

Gedurende de Reformatie ontwikkelde zich gaandeweg een diepe theologische controversie tussen Erasmus en Luther. Anders dan Erasmus, die naast de bijbel toch ook belang hechtte aan de katholieke traditie, was de bijbel voor Luther de enige gezagsinstantie. Voor Luther was de bijbelse zondeval dan ook een overtuigend argument voor de inherente verdorvenheid van de mens. Verder geloofde Luther in tegenstelling tot Erasmus in de goddelijke predestinatie (voorbeschikking). Volgens deze defaitistische opvatting is de mens volkomen weerloos inzake god's oordeel. Alleen een volledige overgave aan god kon de mens verlossen van zijn zonden. En die overgave kon uitsluitend verkregen worden door een absoluut geloof in Christus. Met dit pessimistische mensbeeld sloot Luther naadloos aan bij de eerdere opvattingen van de befaamde christelijke theoloog Augustinus (354-430). Erasmus echter geloofde juist wel dat

de mens god's oordeel ten gunste kon beïnvloeden (middels het verrichten van "goede werken"). Daarmee claimde Erasmus een veel optimistischer visie op de mens dan Luther. Erasmus beleefde zijn christelijke geloof dan ook merkbaar blijmoediger dan zijn steile opponent. [7,12,16]

Niet geheel onverwacht toonde Erasmus zich in zijn theologische discussies met Luther een rasopportunist ²⁾ die zijn medestanders (waaronder de Zwitserse hervormer Zwingli) zonder pardon liet vallen zodra hem dat uitkwam. Met zijn karakteristieke schrijfstijl van sceptische spot bleek hij zeer behendig in het ontwijken van heldere keuzes en trok zich stevast terug zodra puntje bij paaltje kwam. Bij zo'n gedraai kon het niet uitblijven dat beide zijden van de Reformistische scheiding Erasmus gingen beschuldigen van lafheid. Luther noemde hem ooit een gladde aal. Maar uiteindelijk volgde er toch nog een harde inhoudelijke confrontatie met Luther toen Erasmus in 1524 zijn standpunten m.b.t. het leerstuk van de menselijke vrije wil ³⁾ uiteen zette. (In 1534 zou de Frans-Zwitserse theoloog Calvijn (1509-1564), na eerst nog sympathie voor Erasmus te hebben gehad, zich definitief aansluiten bij Luther's protestantse reformatie.) ⁴⁾

Ondertussen werden zowel Erasmus als Luther uiteraard voortdurend scherp in de gaten gehouden door de repressieve kerkelijke rechtbanken. Beiden konden echter steeds aan de Inquisitie ontsnappen. Luther genoot daartoe de onvoorwaardelijke bescherming van de (katholieke) keurvorst van Saksen, terwijl Erasmus zich heel sluw toch nog van pauselijke bescherming wist te verzekeren. Menig volgeling van beide dissidente christelijke gelovigen lukte het echter niet om de Inquisitie te ontlopen. [1,18]

Erasmus' maatschappijvisie

Erasmus was de eerste door Europa rondtrekkende geleerde die van zijn geschriften en adviezen kon leven. (Hij cultiveerde weliswaar zorgvuldig zijn pose als voorbeeldig christen, maar ondertussen had hij geen enkel probleem met gecorrumpeerde giften van weldoeners.) [1]

Soms wordt Erasmus wel geportretteerd als de eerste Europeaan. Ofschoon Erasmus zich daar nooit consistent over heeft uitgelaten [1], zou het toch goed kunnen dat hij zijn ideale Europa zag als een federatie van christelijke kloostergemeenschappen. Om de focus scherp op Christus gericht te houden, zou bijbelstudie

in zijn ideale samenleving voorop moeten staan. Daarnaast zou de studie van de klassieke actief bevorderd worden. (Vrouwen zouden zich moeten beperken tot het leren lezen van de bijbel.) Studie van Hebreeuwse teksten zou echter taboe zijn. (De veel geprezen tolerantie van Erasmus beperkte zich in werkelijkheid tot de individuele studievrijheid van christelijke en klassieke teksten. Bovendien, bang als Erasmus was voor een mogelijke terugval tot een modern soort ongeloof, zou de studie van klassieke teksten zonder de onmisbaar geachte bijbelstudie, besmet verklaard worden.) Filosofie zou worden verward met theologie, en voor wiskundige natuurkennis zou nauwelijks oog zijn. Het monogame huwelijk tussen man en vrouw zou worden aanprezen als de beste levensvorm en worden aangewezen als enige plaats waar seksualiteit was toegestaan. Het celibaat zou ontraden worden, ook voor priesters. (Erasmus zelf bleef ongehuwd. Hij was extreem antilichamelijk en tegen elke vorm van uiterlijk vertoon. Voor zover bekend heeft de vergeestelijkte Erasmus zich nooit expliciet over homoseksualiteit uitgelaten.)

Aan de top van de hiërarchie van de lokale kloostergemeenschappen stond een vorst (in de betekenis van een patriarch) die zich te midden van een goed opgeleide en geprivilegieerde klasse van priesters en christelijke geleerden zou bevinden. Zij zouden voor de rest van de bevolking een egalitaire en corporatistische maatschappijvorm voorstaan. (Opmerkelijk genoeg negeerde de classicus Erasmus het belang van het oorspronkelijke Griekse idee democratie volledig.) De preutse elite zou een hoffelijke omgang weten te combineren met literaire exercities en hoogstaande conversaties, bij voorkeur in het gepolijste Latijn van Cicero. En ofschoon de hoogste vorm van geluk beleefd zou worden in een verheven spiritueel contact met Christus, zou een goede maaltijd en een goed glas wijn zeker ook gewaardeerd worden. [12]

Binnen de grenzen van de kloostergemeenschappen zou de alom bejubelde christelijke vrede heersen zodat staande legers volstrekt overbodig zouden zijn. Alleen de externe grenzen van de federatie dienden helaas beschermd te worden. (In Erasmus' tijd golden de Turken als "halfchristelijke" moslims zowel als een religieuze als een militaire dreiging. Bij zijn overwegingen of er nu wel of juist niet oorlog tegen de Turken gevoerd moest worden, was Erasmus zeer terughoudend met een beroep op geweld. Alleen in het uiterste geval van zelfbehoud zou dat gerechtvaardigd zijn. [21]

Daar staat tegenover dat Erasmus soms ook het gebruik van geweld aanpreekt. Zo verweet hij het de bisschop van Keulen dat deze naliet alle leden van een losgeslagen huurlingenbende te laten doden. [22] Het pacifisme dat Erasmus altijd zo vurig bepleitte, beperkte zich in werkelijkheid tot geletterde medechristenen.) Ongelovigen zouden eenvoudigweg niet bestaan of ze zouden te dom zijn geweest om er rekening mee te hoeven houden. (Erasmus koesterde een dedain voor ongeletterden en vond degenen die ingewijd waren in de bijbel meteen ook betere mensen.) De halsstarrige joden zouden zich toch maar beter tot Christus moeten bekeren.

Ondanks de diepe kloof tussen de sociaal-politieke realiteit en de wereldvreemde, narcistische idealen van zijn christelijke geloof, bleef Erasmus zijn leven lang vervuld van het besef de waarheid in pacht te hebben. [1,2] Opvallend is nog dat Erasmus zich voor zover bekend nooit verzet heeft tegen het extreme geweld dat op voordracht van de kerkelijke Inquisitie door de civiele autoriteiten tegen ketters werd ingezet. Dit is des te opmerkelijker als bedacht wordt dat de Europese bevolking in Erasmus' tijd, naast een wisselende joodse populatie, lang niet zo homogeen christelijk was als vaak wordt aangenomen. Dat wordt bijvoorbeeld geïllustreerd door de veroordeling van Herman van Rijswijk. Deze vrijdenker durfde de bijbel een kinderachtige schriftuur te noemen, god een verzinsel, en Jezus een verleider van de armen van geest. In 1512 moest hij daar in Den Haag op de brandstapel voor boeten. [23]

Zelfs Erasmus' vriend Thomas More werd, omdat hij als rooms-katholiek weigerde de suprematie van de koning (Hendrik VIII) over de Engelse (Anglicaanse) kerk te accepteren, tegen het eind van Erasmus' leven in 1535 onthoofd. [1,3] (More werkte van 1509 tot 1514 nauw samen met Erasmus, die zijn *Lof der Zotheid* aan hem opdroeg. In zijn utopische roman *Utopia* uit 1516 beschreef More een soortgelijke kloostersamenleving als hierboven geschetst.) [24]

Erasmus en de joden

De christelijke claim dat de godmens Christus de beloofde messias van het joodse oude testament (*tenach*) zou zijn, wordt zoals bekend niet door de joden erkend. Dit, gevoegd bij de overlevering dat de joden Christus (zelf een jood) zouden hebben uitgeleverd aan zijn Romeinse executeurs, levert voldoende voeding

aan de al eeuwen durende animositeit tussen het christendom en het judaïsme.

Omstreeks de tijd van de Europese Reformatie - juist toen Erasmus op het hoogtepunt stond van zijn roem - ging zoals we zagen het christelijke bastion barsten vertonen. Ook de relatie tussen christenen en Europese joden werd navenant op scherp gezet.

Naar algemeen oordeel is het Westerse christendom van voor 1500 één van de meest intolerante godsdiensten in de wereldgeschiedenis. En als man van zijn tijd had Erasmus zoals de meeste geletterde christenen ten tijde van de Renaissance sowieso al een grondige hekel aan het jodendom. En, bang als hij was dat de broze eenheid van het laatmiddeleeuwse christendom ondermijnd zou worden, verzette Erasmus zich fel tegen elke joodse inmenging.

Zijn prominente positie als Europa's christelijke geweten verplichtte Erasmus redelijkerwijs tot een evenredige verantwoordelijkheid ter zake. Maar in plaats van de gespannen relatie tussen christenen en joden te matigen, gooide Erasmus olie op het vuur. Getuige het volgende, samenvattende citaat: "Desiderius Erasmus gaf met zijn opvallende jodenhaat het voorbeeld aan allen die zich in Europa tot de intellectuele voorhoede rekenden." [1] En inderdaad, talrijk zijn de bewaard gebleven anti-joodse uitlatingen van de prominente katholieke Erasmus.

Ter illustratie eerst zijn uitspraak: "Ik zie de joden als een volk vervuld van de langdradigste verzinsels die alles met een soort mist toedekken: talmoed, kabbala, tetragrammaton, poorten van licht - niets dan woorden. Ik zag Christus liever vermengd met Scotus dan met die rommel van hen." [1] (Erasmus beschouwde de middeleeuwse christelijke theoloog John Duns Scotus (ca. 1266-1308) als een obscurantist.) Dan: als een van de redenen waarom hij herhaalde uitnodigingen naar Spanje afsloeg, voerde hij aan dat "het er krioelde van joden." [1] (Alsof hij geen groter gevaar te duchten had van de Spaanse Inquisitie.) [17] En, over de door Erasmus gewantrouwde, tot het christendom bekeerde Duitse jood Pfefferkorn: "Als je hem opensnijdt, springen er zeshonderd joden uit." [1] En alsof dat nog niet genoeg is: "Als jodenhaat de echte christen legitimeert, dan zijn wij allen voortreffelijke christenen." [25] Verder was Erasmus het met Luther eens toen die de joodse thora (wet van Mozes) wilde vervangen door het christelijke evangelie. Na de waterscheiding tussen Erasmus en Luther in 1520 dacht Luther aanvankelijk

dat hij de joden iets nieuws te bieden had en hoopte hen alsnog te bekeren tot zijn gereformeerde christelijke geloof. Maar toen hij tot zijn bittere teleurstelling merkte dat zijn aanbod werd afgewezen, sloeg zijn eerdere toenaderingsgezindheid om in blinde haat. Getuige zijn beruchte boek uit 1543 "*Van de Joden en hun leugens*" [26], dat leest als een blauwdruk voor de Kristallnacht van de nazi's in 1938. [1,27]

Ten slotte nog een citaat uit een andere bron, dat Erasmus' positie m.b.t. het Europese jodendom samenvat: "Maar de absolute exponent van het christelijk humanistische antisemitisme was Erasmus zelf. Erasmus kan zelfs worden beschouwd als een voorloper van zowel Luther als het pausdom in het formuleren van het nieuwe, meer ideologisch getinte antisemitisme van de 16de eeuw." [27]

Een cover up

Op de website van het *Erasmus Centre for Early Modern Studies* [28] staat een uitvoerige beschrijving van Erasmus. Het geschetste beeld lijkt overwegend genuanceerd, maar onder "pacifisme" lezen we: "Er zijn anti-joodse uitspraken van Erasmus bekend, maar deze zijn altijd gericht tegen concrete personen aan wie hij een grondige hekel had. Van systematische en politiek-ideologische jodenhaat - wat we dan anachronistisch ook wel antisemitisme zouden kunnen noemen - is bij Erasmus absoluut geen sprake." [22]

En inderdaad, de rabiate en gesystematiseerde jodenhaat van Luther wordt door Erasmus weliswaar niet geëvenaard, maar dat laat onverlet dat dit citaat niet alleen flagrant weersproken wordt door de aangehaalde anti-joodse uitlatingen van de vorige paragraaf, maar bovenal geheel voorbijgaat aan Erasmus' prominente anti-joodse voorbeeldfunctie. Sterker nog, elke verwijzing naar oppositionele meningen (bijv. van de internationaal gerenommeerde historici MacCullon [1] en Israel [27]) ontbreekt geheel. Dit nu - het niet vermelden van rivaliserende opvattingen - schendt het principe van onpartijdigheid en geldt als een wetenschappelijk halsmisdrijf. [29] Over het motief kan men speculeren, maar er zal óf verregaande incompetentie óf een welbewuste keuze aan ten grondslag liggen. Ikzelf houd het op een cover up. Het Erasmus Centre kan immers moeilijk onbenul ter zake worden verweten, want is een internationaal wetenschappelijk "Centre of Excellence" en beheert een van de omvangrijkste

Erasmuscollecties ter wereld.

Genoemde vooringenomenheid wordt nog met lengte overtroffen door de stichting Huis van Erasmus. Deze instelling stelt een hedendaagse invulling van het gedachtegoed van Erasmus als doelstelling te hebben. [30] Maar in plaats van dit doel te dienen, heeft het er alle schijn van dat men daar de reputatie van Erasmus misbruikt om die voor het eigen karretje van hun "vredespropaganda" te spannen. (Voor dit doel wist het Huis van Erasmus o.a. de katholieke ex-premiers Van Agt en Lubbers te mobiliseren.) Dit verwijt treft vooral hun onderwijsproject "Erasmus voor de klas" voor kinderen van ca. 12 jaar. [30] Binnen dit (nog lopende) project moeten kinderen ideeën van Erasmus in de maatschappelijke actualiteit leren plaatsen. Daarbij wordt welbewust een eenzijdig pacifistisch en tolerant beeld van hun held Erasmus gepromoot. (Naar eigen zeggen is dit project in tientallen basisscholen gebruikt.) Echter, gedurende een projectproef gingen de kinderen (kennelijk onvoorzien en buiten het aangeboden lesmateriaal om) op eigen initiatief op het internet speuren en stuitten toen al ras op het (door de projectleiding zorgvuldig verzwegen) beeld van Erasmus als een intolerant jodenhater. [31] Nogal wiesde dat de kinderen teleurgesteld waren! In plaats van de verontwaardiging van de kinderen als een duidelijke wake up call op te vatten en te concluderen dat het project faliekant mislukt was, besloot de projectleiding de cover up juist te verdedigen en zette een frontale aanval in op de boze buitenwereld (het internet en verder menigeen die het had gewaagd er een andere mening dan de projectleiding op na te houden.) Het zou logischer en eenvoudiger zijn geweest om als projectleiding niet eerst een man met twee gezichten te creëren (het één met een "positief" en het ander met een "negatief" beeld), maar direct het ware gezicht van Erasmus te tonen, nl. dat van een vroom katholiek. [31] Kennelijk drukt er een zwaar taboe op Erasmus' ontegenzeggelijk anti-joodse gezindheid. Zo omarmt het Humanistisch Verbond Erasmus wel als humanistisch icoon [32] maar doet geen werkelijk kritisch, onafhankelijk, onderzoek naar Erasmus' positie binnen de Europese geschiedenis. Met dergelijke ideologisch slappe knieën kan het ook haast niet anders dat men daar de oren laat hangen naar het Huis van Erasmus. [33] Verder geven de Erasmus biografieën [7] en [16] al evenmin openheid van zaken. Zelfs [34] laat het volledig afweten, net als Huizinga's nog recent

bewerkte heruitgave van zijn Erasmus biografie [35].

Ten slotte wordt nogal eens geprobeerd Erasmus' anti-joodse voorbeeldrol te relativiseren door er op te wijzen dat dit indertijd bon ton was. Om hun argument kracht bij te zetten wordt er dan een bekende Nederlander met de haren bijgesleept van wie de anti-joodse gezindheid een publiek geheim is.

Neem bijvoorbeeld de net als Erasmus ook al in zijn eigen tijd wereldberoemde Nederlandse fysicus Christiaan Huygens (1629-1695). Van hem is bekend dat hij zich wel eens laatdunkend over joden heeft uitgelaten. Maar in tegenstelling tot Erasmus was theologie niet Huygens' *core business*. De vergelijking tussen Erasmus en Huygens gaat daarom volledig mank. Pas in de denkbeeldige situatie dat Huygens als directeur van de Franse *Académie des Sciences* bij voortduring geprobeerd zou hebben de wiskunde in diskrediet te brengen, zou de vergelijking wel geloofwaardig zijn geweest.

Samenvattend ligt er een schone taak in het verschiet voor het Erasmus Centre om de door henzelf expliciet onderschreven voorlichtingstaak (nota bene gefinancierd uit publieke middelen!) serieus te nemen en actief een correctie in de *communis opinio* te bevorderen.

Slotconclusies

Erasmus was op de eerste plaats een overtuigd christen en op de tweede plaats een filoloog en moraaltheoloog die zijn naam vestigde als scherpzinnig en gedreven criticus van de laatmiddeleeuwse katholieke orthodoxie. Als representant van de Renaissance had Erasmus de obscure middeleeuwse scholastiek losgelaten en greep hij terug naar christelijke bronteksten en de Grieks-Romeinse humanistische voorlopers van weleer. En juist omdat hij zijn geloof in de Christusmythe altijd prominent boven alles stelde, kan Erasmus beslist geen humanist in de huidige betekenis worden genoemd. [9]

De benaming humanistisch christen zou nog te verdedigen zijn (want meer christen dan humanist), maar het in algemeen gebruik geraakte predicaat christenhumanist (meer humanist dan christen) of zelfs bijbels humanist is flagrant in strijd met de feiten en doet Erasmus geen recht.

Juist seculiere belanghebbenden zouden ruiterslijk hun misrekening moeten erkennen en Erasmus niet langer als een humanistisch icoon

moeten blijven zien. Zijn uitgesproken anti-joodse gezindheid zal hierbij vast een handje helpen.

Vaak wordt van Erasmus gezegd dat hij het christendom wilde verzoenen met de klassieken. Maar ook deze stelling lijkt onverdedigbaar.

Erasmus was er immers ten duidelijkste op uit de klassieken te annexeren met als doel die in te passen in de christelijke traditie.

Gedurende zijn hele leven gaf Erasmus gevolg aan drie grote angsten: de angst voor ongelof, de angst voor het jodendom (dat hij als grootste bedreiging voor het christendom beschouwde) en ten slotte zijn angst voor kerkscheuring. [1,2]

Uiteindelijk is het Erasmus niet gelukt om de kerkenheid te bewaren en de katholieke theologie te hervormen. Na afsplitsing van de gereformeerde kerk kwam er binnen de Rooms-katholieke kerk een restauratieve beweging op gang die met strikte, repressieve maatregelen diep zou ingrijpen in het dagelijkse leven. De Contrareformatie had zijn intrede gedaan. Op het Concilie van Trente (1545-1563) kwam de hervormingsagenda van Erasmus zelfs niet meer ter sprake. En in 1559 werd zijn gehele oeuvre postuum op de pauselijke index geplaatst.

[16] Hiermee was de rol van Erasmus als kerkhervormer voorgoed uitgespeeld.

Het was de Fransman Michel de Montaigne (1533-1592) - evenals Erasmus een exponent van de Renaissance - die na de middeleeuwse dogmatiek als een van de eersten perspectief zou bieden op een nieuw, profaan wereldbeeld. En hoewel christenhumanist, kan deze denker met reden als een van de invloedrijkste grondleggers van het moderne humanisme worden beschouwd. [4,12,36]

Alles bijeengenomen zou het vele malen logischer zijn om Erasmus niet langer als humanist te erkennen, maar juist als een uitgesproken christelijke representant van de Renaissance te zien. Zo'n herwaardering heeft tevens het educatieve voordeel dat men met zijn neus wordt gedrukt op het grote belang van de Renaissance en de Reformatie voor het hedendaagse Europa en Amerika.

Noten

1) De term "*humanista*" is aan het eind van de vijftiende eeuw in Italië gemunt door de christelijke elite als contrair met "*theoloog*". Inmiddels heeft de term een semantische u-bocht gemaakt, getuige het feit dat Paus Pius II (1458-1464) algemeen werd erkend als een getalenteerd "*humanista*". Een betere illustratie van de drastisch veranderde betekenis van een "*humanist*" kan nauwelijks gegeven worden. [1,9]

2) Erasmus zat natuurlijk klem tussen enerzijds de bijbel en anderzijds de almachtige Kerk.

3) In de moderne biologie is de mythe van de menselijke "vrije" wil als onderscheidend kenmerk van de overige diersoorten zo langzamerhand wel doorgeprikt. Er wordt onderkend dat alle materie, dood of levend, mens of dier, uit precies dezelfde atomaire bestanddelen bestaat en onderhevig is aan ook precies dezelfde natuurwetten. Alle levende organismen kunnen dan begrepen worden als (gedetermineerde, dus onvrije) zelforganiserende systemen. [18] Spinoza realiseerde zich dit al veel eerder. [19] Trouwens, uit dezelfde argumentatie volgt dat vrije gedachten strikt genomen eveneens illusoir zijn. 4) Naar het schijnt heeft Calvijn de klassiek Romeinse filosoof Seneca voor zijn geloofsdoctrine geannexeerd. [20]

Referenties

- [1] MacCulloch, Diarmaid, *"Reformatie, het Europese Huis gedeeld 1490-1700"*, Uitg. Het Spectrum en Standaard Uitg., 2005 (2003).
- [2] Israel, Jonathan, I., *"De Republiek, 1477-1806"*, Uitg. Van Wijnen, 1996 (1995).
- [3] Erasmus, Desiderius, *"Lof de Zotheid"*, Uitg. SUN, Nijmegen, 2000 (ca. 1511).
- [4] Hadot, Pierre, *"Filosofie als een manier van leven"*, Uitg. Ambo, 2003 (1995).
- [5] Ratzinger, Joseph, Benedictus XVI, *"Jezus van Nazareth"*, Deel 1, Uitg. Lanno, 2007.
- [6] Verhoeven, Paul, *"Jezus van Nazareth"*, Uitg. Meulenhoff, 2008.
- [7] Augustijn, C., *"Erasmus"*, Uitg. Het Wereldvenster, 1967.
- [8] Israel, Jonathan, I., *"Radicale Verlichting"*, Uitg. Van Wijnen, 2005 (2001).
- [9] *"The Amsterdam Declaration"*, International European Humanist Union (IHEU), 2002. Zie www.humanistischverbond.nl.
- [10] Cohen, Floris, *"De herschepping van de wereld, het ontstaan van de moderne natuurwetenschap verklaard"*, Uitg. Bert Bakker, 2007.
- [11] Onfray, Michel, *"Antieke wijsgeren"*, Uitg. Mets & Schilt, 2007 (2006).
- [12] Onfray, Michel, *"Christelijke hedonisten"*, Uitg. Mets & Schilt, 2007 (2006).
- [13] Zie www.correspondentie-erasmus.nl.
- [14] Gui, Bernard, *"Handboek voor de inquisiteur"*, Uitg. Voltaire, 2006 (ca. 1300).
- [15] Machiavelli, *"De Heerser"*, Uitg. Athenaeum, 2007 (1513).
- [16] Halkin, Léon, *"De Biografie van Erasmus"*, Uitg. Tiron, 1991 (1987).
- [17] Longhurst, John, E., *"Erasmus and the Spanish Inquisition: The Case of Juan de Valdés"*, The University of New Mexico Press, 1950.
- [18] Solé, Richard and Brian Goodwin, *"Signs of Life. How complexity pervades biology"*, Basic Books, 2000.
- [19] Spinoza, *"Ethica"*, Uitg. Wereldbibliotheek, 1979 (1677).
- [20] NRC Handelsblad, "Calvijn haalde zijn benepen zuinigheid niet uit de Bijbel", 10/07/2009. Zie <http://archieff.nrc.nl>.
- [21] Erasmus, Desiderius, *"De Turkenkrijg"*, Uitg. Ad. Donker, 2005 (ca. 1530).
- [22] "Kanttekeningen bij Erasmus' pacifisme". Zie www.erasmus.org.
- [23] Meinsma, K.O., *"Spinoza en zijn kring"*, Uitg. Martinus Nijhoff, 1896.
- [24] More, Thomas, *"Utopia"*, Uitg. Athenaeum, 2008 (ca. 1516).
- [25] NRC Handelsblad, "De heilige Erasmus", 27/08/1995. Zie <http://archieff.nrc.nl>.
- [26] Süß, René, *"Luthers theologische testament"*, Uitg. VU University Press, 2006.
- [27] Israel, Jonathan, I., *"De Joden in Europa, 1550-1750"*, Uitg. Van Wijnen, 2003 (1985).
- [28] Een gezamenlijk initiatief van de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Bibliotheek Rotterdam. Zie www.erasmus.org.
- [29] Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU), *"De Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening. Principes van goed wetenschappelijk onderwijs en onderzoek"*, 2004.
- [30] Zie www.huisvanerasmus.nl.
- [31] Molenaar, Leo, "Wat is het beeld van Erasmus", Reboot # 6, 25/03/2009 op www.basvanvlijmen.com/reboot.
- [32] "De Humanistische Canon" op www.humanistischecanon.nl.
- [33] Humanistisch Verbond, "De erfenis van Erasmus onder humanisten" op www.humanistischverbond.nl/nieuws/archief/2008.
- [34] Constandse, A. L., *"Geschiedenis van het Humanisme in Nederland"*, Uitg. Kruseman, 1980 (1978).
- [35] Huizinga, Johan, *"Erasmus"*, Uitg. Ad. Donker, 2001 (1924).
- [36] De Montaigne, Michel, *"De Essays"*, Uitg. Athenaeum, 2004 (ca. 1585).

In Memoriam Joop Doorman

Op 2 november is onze geestverwant Joop Doorman overleden.

Simon Joseph (Joop) Doorman (7 december 1928 - 2 november 2009) was hoogleraar filosofie aan de Technische Universiteit Delft, gespecialiseerd in kentheorie, filosofie van de exacte wetenschappen, en de wetenschap en maatschappij. Hij was een zoon van Schout-bij-nacht Karel Doorman.

Joop was geen lid van de vereniging, maar gaat voor ons de geschiedenis in als degene die de eerste Anton Constandselezing heeft gehouden. In mei 1988 koos hij daarvoor het onderwerp: 'Is onzin weerlegbaar?' De Anton Constandse lezing van dit jaar met als thema: 'Waarom mensen ongefundeerde exotische overtuigingen hebben' van Hans Dooremalen, sloot daar prachtig bij aan.

Dubbele moraal

Auteur: Jaap van den Born
(Nijmegen 1951) beidt zijn tijd.

Duidelijk

'Nou ja, wie zou zo iets nou niet geloven
Als je het met je eigen ogen ziet?
De wolken werden uit elkaar geschoven
Een donderstem die bulderde van boven!
Als onze God Zich zo loopt uit te sloven
Met zo'n vertoning, wie gelooft dan niet?'

*Joh. 1: 29-35: De volgende dag zag hij Jezus naar
zich toe komen, en hij zei: 'Daar is het lam van God,
dat de zonde van de wereld wegneemt. Hij is het over
wie ik zei: "Na mij komt iemand die meer is dan ik,
want hij was er vóór mij." ... En Johannes getuigde:
'Ik heb de Geest als een duif uit de hemel zien
neerdalen, en hij bleef op hem rusten... hij die mij
gezonden heeft om met water te dopen, zei tegen mij:
"Wanneer je ziet dat de Geest op iemand neerdaalt
en blijft rusten, dan is dat degene die doopt met de
heilige Geest." En dat heb ik gezien, en ik getuig dat
hij de Zoon van God is.'*

Vaag

'Je weet nooit zeker wat je moet geloven
Omdat je zoveel volksbedriegers ziet
Wanneer zo een naar voren wordt geschoven
Dan komt er nooit bevestiging van boven
Nou loopt die Jezus zich weer uit te sloven
Ik vraag me af: is hij het nou of niet?'

*Matth. 11:2: 'Toen Johannes in de gevangenis over het
optreden van de messias hoorde, stuurde hij enkele van zijn
leerlingen naar hem toe met de vraag: 'Bent u degene die
komen zou-of moeten wij een andere verwachten?'*

De kat en de kabouter - waarom ongelooft rationeler is dan geloof

Auteur: Jan van der Gaag

(1967, Rotterdam) softwareontwikkelaar. Interesses: atheïsme, evolutie & creationisme, kosmologie, sciencefiction, reizen.

In een lezing getiteld Het geloof van de atheïst (13 december 2008 bij de ISVW te Leusden) betoogde René van Woudenberg dat een ongelovige ook gelooft. In het artikel Misvattingen over god en god-geloof (De Vrijdenker, februari 2008, jrg. 39 nr. 1) bestreed Paul Hopster de opvatting dat niet-geloven ook een geloof is. Wie heeft er nu gelijk? Geloofst de ongelovige nu wel of niet? Voor de duidelijkheid: ik zet de standpunten van de theïst ('god bestaat wel') en dat van de atheïst ('god bestaat niet') tegenover elkaar. Het non-standpunt van de agnost laat ik buiten beschouwing. Samenvattend bekijk ik de volgende standpunten: - Ik denk dat god wel bestaat. (Theïst) en - Ik denk dat god niet bestaat. (Atheïst)

Symmetrie

Hopster legt de nadruk op de semantiek van de uitspraak 'niet-geloven is ook geloven'. Als niet-geloven een vorm van geloven zou zijn, dan zou niet-rood een vorm van rood zijn en niet-stelen een vorm van stelen. Allemaal onzin natuurlijk, dat ben ik met Hopster eens, maar dit argument vind ik wat mager en onvolledig. Want het gaat niet om de precieze formulering. De oneliner 'niet-geloven is ook geloven' is letterlijk genomen inderdaad onzinnig, maar er steekt iets anders achter. Bedoeld wordt dat niet-geloven een aanname is, net zoals geloven een aanname is. Je kunt aannemen dat god bestaat of je kunt aannemen dat god niet bestaat. Geen van beide aannames kan sluitend bewezen of ontkracht worden.

Van Woudenberg gooit het over een andere boeg. Hij vat 'iets geloven' op als 'oordelen, dat iets waar is'. Een gelovige oordeelt dat god wel bestaat en een ongelovige oordeelt dat god niet bestaat. Een nader toegespitste betekenis van 'iets geloven' is 'oordelen dat iets waar

is zonder daar bewijs voor te hebben'. Ook in deze betekenis gelooft een gelovige dat god wel bestaat en een ongelovige dat god niet bestaat. Beide standpunten zijn geloofsuitingen. Er bestaat dus een zekere symmetrie tussen geloven en niet-geloven: beide zijn aannames, beide zijn geloofsuitingen. Hiermee is echter niet gezegd dat beide standpunten gelijkwaardig zijn, dat ze op gelijke voet staan. Want dat is niet zo. Er bestaat nl. eveneens een grote asymmetrie tussen de standpunten.

Bewijslast

In de eerste plaats ligt de bewijslast bij de gelovige en niet bij de ongelovige. A priori heeft degene die beweert dat iets bestaat de bewijslast, niet degene die beweert dat iets niet bestaat. Het is niet aan de ongelovige om het niet-bestaan van god aan te tonen, het is aan de gelovige om het wel bestaan van god aan te tonen. Ik hoef immers ook niet te bewijzen dat eenhoorns niet bestaan; degene die beweert dat eenhoorns wel bestaan, moet met bewijs komen. *A posteriori*

kan de bewijslast omdraaien, wanneer het bewijs voor het bestaan van iets eenmaal gegeven is, zodat de bewijslast bij degene komt te liggen die beweert dat het niet bestaat. Hoewel het dus niet de taak van de ongelovige is om het niet-bestaan van god aan te tonen, mag hij of zij dit uiteraard wel proberen. Het is daarentegen wel de taak van de ongelovige om de door de gelovige aangedragen bewijzen voor god kritisch te bekijken en tegen het licht te houden. Dat geldt eveneens voor alle bewijzen voor het bestaan van eenhoorns.

De kat en de kabouter

In de tweede plaats is ongeloof rationeler dan geloof. Het is rationeler om iets niet te geloven zonder daar bewijs voor te hebben dan om iets wel te geloven zonder daar bewijs voor te hebben. Laat ik dit verduidelijken aan de hand van een voorbeeld. Ik bekijk een kat en een kabouter.

Eerst de kat. Staan de volgende uitspraken op gelijk voet?

- Ik geloof dat katten wel bestaan.
- Ik geloof dat katten niet bestaan.

We zouden iemand die niet in katten gelooft maar raar vinden. Waarom eigenlijk? Want de bewijslast ligt toch bij degene die beweert dat iets wel bestaat? A priori klopt dat, maar het bewijs voor het bestaan van katten is ogenblikkelijk te leveren: ik kan iemand meenemen naar een paar katten, wijzen en zeggen: "Kijk, daar heb je er een paar. Ze bestaan dus. Hoezo geloof je er niet in?" Omdat het bewijs voor het bestaan van katten zo direct te geven is, verschuift de bewijslast *a posteriori* naar degene die beweert dat katten niet bestaan.

Dan de kabouter. Staan de volgende uitspraken op gelijke voet?

- Ik geloof dat kabouters wel bestaan.
- Ik geloof dat kabouters niet bestaan.

In dit geval zouden we iemand die wel in kabouters gelooft maar raar vinden. Waarom? Omdat het bewijs voor het bestaan van kabouters bijlange niet geleverd is. Er zijn in het geheel geen controleerbare, verifieerbare waarnemingen van kabouters en niemand kan mij naar een paar kabouters toemenen, wijzen en zeggen: "Kijk, daar heb je er een paar. Ze bestaan dus. Hoezo geloof je er niet in?" De bewijslast ligt nog altijd bij degene die beweert dat kabouters wel bestaan. Er is geen *a posteriori*. Dit is het grote verschil tussen katten en kabouters.

God als kabouter

Ik beweer nu dat god in dezelfde categorie valt als kabouters. Er zijn geen controleerbare, verifieerbare waarnemingen van god en niemand kan mij naar god toemenen, wijzen en zeggen: "Kijk, daar is hij. Hij bestaat dus. Hoezo geloof je er niet in?" Dat maakt dat de bewijslast nog altijd ligt bij degene die beweert dat god wel bestaat. Uiteraard probeert men wel allerlei bewijzen voor god aan te dragen, maar van wat ik ervan gezien heb, houden die geen stand.

Is het rationeler om niet in god te geloven dan om wel in god te geloven? Jazeker, kijk maar naar de kat en de kabouter. In het licht van het direct te leveren bewijs voor het bestaan van katten, is het rationeler om wel in katten te geloven dan om niet in katten te geloven. Maar in het licht van de afwezigheid van bewijs voor kabouters, is het rationeler om niet in kabouters te geloven dan om wel in kabouters te geloven. De situaties bij katten en kabouters zijn dus omgekeerd. Wat hier voor kabouters geldt, geldt ook voor god: het is rationeler om niet in god te geloven dan om wel in god te geloven. In het algemeen geldt: bij ontstentenis van bewijs is het rationeler om iets niet te geloven dan om iets wel te geloven. De ongelovige is daarom rationeler dan de gelovige.

De koning van België

Auteur: Yves van der Steen

(Ukkel België, 1946)

jurist, criminoloog en publicist alsmede redacteur Joods Actueel

België is een parlementaire democratie. Volgens de Grondwet is er scheiding van Kerk en Staat. Het staatshoofd moet dus in zijn rol van vertegenwoordiger van de Belgische Natie een zekere neutraliteit betrachten. In de jaren veertig van de vorige eeuw huwde koning Leopold III tijdens de oorlogsjaren mevrouw Liliane Baels. Er was enkel een kerkelijke (katholieke) plechtigheid, met goedvinden van de hoogste Rooms Kerkelijke hiërarchie van toen, Kardinaal Van Roey. Volgens de Grondwet kan dit niet. Het kerkelijk huwelijk dient steeds voorafgegaan te worden door het burgerlijk huwelijk.

De toenmalige vorst schond zijn constitutionele status. Op het einde van de vorige eeuw weigerde zijn opvolger, de vrome katholiek koning Boudewijn I, de abortuswet te bekrachtigen met zijn handtekening, dit met goedkeuring van de toenmalige kerkelijke hiërarchie. Die dwong de koning in een leidende rol van de charismatische beweging. De vorst schond zijn grondwettelijke status. De regering Martens vond toen een ongrondwettelijke oplossing door te suggereren dat de koning in de onmogelijkheid verkeerde deze wet te ondertekenen. Het kwam er voor een leek op neer dat de koning psychisch niet bekwaam was zijn handtekening te zetten. Leed de koning aan zinsverbijstering? De wet werd goedgekeurd op onwettige wijze.

Zijn opvolger, koning Albert II, gaat in oktober 2009 op de knieën voor paus Benedictus XVI, een vroom streng katholiek Kerkvorst. De koningin is in het wit gekleed. Haar hoofd is bedekt met een kanten hoofddoek. Alleen katholieke vorstinnen mogen dit op audiëntie dragen. Volgens het ten beste

gegeven schouwspel wordt België geregeerd door een streng katholiek vorstenpaar dat zich bij openbare plechtigheden, ditmaal een twijfelachtige heiligverklaring van een Belgische pater, als dusdanig gedraagt. De vorst treedt opnieuw buiten zijn rol van staatshoofd van de lekenstaat België, waar scheiding van Kerk en Staat heerst. Ik heb geen enkel probleem met het feit dat ons koningspaar zich privé tot hetatholicisme bekent. Dat is hun volste recht en dat respecteer ik. Dat het staatshoofd zich officieel als katholiek gedraagt, gaat te ver. De koning kan dit gedrag niet goedpraten. België moet zich bezinnen over de rol van een katholiek staatshoofd, dat zich officieel niet beperkt tot een zekere terughoudendheid op het gebied van geloofsovertuiging. Die terughoudendheid zou hem sieren. Ik ben niet weinig fier dat ik nooit koninklijke eretekens heb aanvaard.

Hoe de paradijsvogel haar prachtig gekleurde veren verloor

Auteur: Jan van der Vlis

(1933 Rotterdam) voorheen evangelist en vertegenwoordiger van beroep en evangelist van overtuiging, thans seculier en gepensioneerd

Al 32 jaar zijn wij in het bezit van een goed sprekende Grijs Roodstaart papagaai. Als ze niet op één poot slaapt, kletst ze veel met onze hond: "Whoop, kom eens hier." "Potjandorie, niet zeuren trutbol." "In je mand, hup, één, twee, hupsake!" "Goed zo, goed zo!" Ze kan lachen, zingen, blaffen, voordragen, hoesten, ("och, och, Coco zó verkouden!") en, niet te vergeten, allerlei geluiden puntgaaf imiteren. Vanmorgen riep ze alweer heel vroeg: "Coco mee naar het park, dát is leuk!" Elke dag ga ik na de koffie namelijk een uurtje met haar naar het park, omdat wat rondscharrelen in het gras goed voor haar conditie schijnt te zijn. Toen ik vanmorgen weer thuiskwam en zij, zoals gewoonlijk, weer zei: "Hè hè, daar zijn we weer!" dacht ik: "Wat dom feitelijk van die bijbelschrijvers met hun paradijs-sprookjes, dat ze in plaats van zo'n onnozele slang geen papagaai gekozen hebben! Dat zou immers veel geloofwaardiger overkomen!" Bovendien klopt de vertaling voor geen meter, daar de Hebreeuwse grondtekst het helemaal niet over een "slang" heeft, maar over een "betoverende!" De hedendaagse vertaling zegt: "de *slang* nu was listiger dan *alle dieren des velds*" terwijl er in de grondtekst staat: "De *betoverende* nu was listiger dan *alle andere levende wezens*!" Dat is dus heel iets anders. En dan te bedenken, dat volgens de christenheid alleen de *grondtekst* door god's geest geïnspireerd is. Volgens de bijbel was die "slang" dus doodgewoon de zogenaamde "gevallen Lucifer," die zogenaamd de satan werd. Maar omdat in andere delen van de bijbel die satan vanwege zijn listigheid vergeleken werd met een "slang", hebben die domme heren theologen hetzelfde

woord ook maar gebruikt in het zogenaamde scheppingsverhaal. En dan vinden ze het ook nog gek, dat de mensen die flauwekul niet meer willen geloven. Moet u zich eens voorstellen dat u Eva bent en na het ontbijt nog even een frisse neus in het paradijs gaat halen. Plotseling begint een slang tegen je te praten. Dan schrik je je toch kapot! Maar nee, Eva schijnt dit heel normaal te vinden en gaat, zoals u kunt lezen, doodgemoe-dereerd een praatje maken met dat beest. En na de verleiding gaat ze als klap op de vuurpijl ook nog heel kalm een verboden vrucht oppeuzelen.

Hoe gek moet je feitelijk zijn om zulke onzin te kunnen geloven. Maar het kan nóg gekker, want er zijn ook nog een heleboel christenen die geloven dat die "slang" vóór haar verleidingskunsten een prachtig gekleurde vogel was, ja u raadt het al, een paradijsvogel, en dat deze voor straf voortaan op haar "buik moest gaan en stof moest eten als menu", zoals de heilige schrift ons vertelt. Het arme onschuldige beest moest dus haar prachtig gekleurde veren afstaan en moest als slang verder door het leven! Een groot kerkge-nootschap met miljoenen leden wereldwijd, dat ook in ons land in de grotere plaatsen diverse kerkgebouwen heeft, verkondigt deze waanzin! Volgens deze gelovigen heeft Adam zich *niet* laten verleiden door Eva, maar heeft hij *uit medelijden* later óók maar een stukje van de verboden vrucht gegeten, omdat hij nu óók maar liever wilde sterven. Wat overigens nog 930 jaar duurde (Gen. 5:5), dus het "ten dage, als gij daarvan eet, zult gij den dood sterven" (Gen. 2:17), was van JHWH (de HEERE God) óók een leugen! Maar een kniesoor die daarop let, nietwaar!

Een nieuw museum voor een oude vriend

Auteur: Sonja De Schaepdryver

(1947, Erembodegem (België)) lerares ethica, publiciste

Slechts weinig moderne schilders - buiten Miró of Picasso - hebben zo 'n mooi museum voor zich alleen. René Magritte (1898-1967) zou zelf erg vereerd geweest zijn met de aandacht die hij nu krijgt in het prachtig gerenoveerde Hotel Altenloh (1779) aan het Koningsplein in Brussel. Op vijf niveaus van samen 2500 m² toont het Magritte Museum sinds kort meer dan 270 kunstwerken en archiefstukken van zijn hand.

Magritte, de burgerman met de bolhoed, is uitgegroeid tot een van de populairste kunstenaars van de 20ste eeuw. Wat trekt ons vandaag nog steeds aan in zijn werk? Schilderijen van Magritte zijn niet bepaald begrijpelijk. Wel zijn ze buitengewoon toegankelijk. Iedereen kan zien dat er iets niet klopt. Vogels groeien niet als bloemen uit de grond. Rotsen zweven niet door de lucht en geen appel is zo groot dat hij een volledige kamer vult. Toch gebeurt dat allemaal op de schilderijen van Magritte. Zijn vindingrijkheid in het bedenken van raadsels was onuitputtelijk. Voor Magritte moesten zijn schilderijen 'het mysterie' - zijn favoriete woord - van de wereld oproepen. Hij speelde met de dingen, maar het was een ernstig spel.

In zijn jonge jaren ging hij wel een tijdje naar de academie en experimenteerde met de avant-gardestijlen van het moment. Maar zijn kubistische en abstracte doeken voldeden hem niet. Zelf zei hij hierover het volgende: 'Schilderen verveelt me zoals alle andere dingen. (...) Ik ben geen schilder in de gebruikelijke zin van het woord.' Hij noemde

zichzelf geen kunstenaar maar iemand die nadacht. Hij schilderde zoals Matisse dat ook deed, netjes gekleed als de burgerman die hij was en die hij voortdurend afbeeldde.

Toen hij in 1923 voor het eerst het schilderij 'Liefdeslied' van de Italiaanse kunstenaar Giorgio de Chirico te zien kreeg, werd hij zodanig gegrepen door de mysterieuze sfeer die daarvan uitging dat hij een radicaal andere richting insloeg. Niet de *vorm* maar de *inhoud*, niet het *hoe* maar het *wat*, zou voor de rest van zijn leven de inzet van zijn werk worden.

Magritte wilde de mensen verontrusten en hun zekerheden op de helling zetten. Daarom koos hij voorwerpen en situaties die iedereen herkent. Hij schildert een ei, een kam, een pijp en een trompet. Hij schildert een naakte vrouw en een man met een bolhoed. Maar de naakte vrouw is in vijf stukken gesneden en de man met de bolhoed heeft de helft van zijn gezicht verloren. Het is die combinatie van alledaagsheid en vreemdheid die het werk van de Belgische surrealist zo uniek maakt. Hij werkt met vertrouwde voorwerpen en materialen maar doet daar de meest onverwachte en onmogelijke dingen mee. Hij schildert een gebergte in de vorm van een arend (*Het domein van Arnheim*), brengt de dag samen met de nacht (*Het rijk der lichten*) of laat een trein uit de schoorsteen denderen (*De doorboorde tijd*).

Zoals de meeste leden van de avant-garde had Magritte de bedoeling met zijn kunst de wereld te veranderen. Hij kwam in opstand tegen de gevestigde burgerlijke samenleving en plaatste tegenover de alledaagsheid de vrijheid van de droom. In zijn tijd was hij daarmee een

buitenbeentje maar juist deze vrijgevochten houding brengt hem dicht bij ons. Het werk van Magritte heeft een hoog poëtisch gehalte: hij is een dichter die zich in beelden uitdrukt. Wellicht ligt daarin de reden van zijn blijvend succes. Magritte was niet alleen een geniale schilder, maar ook een ontwerper van behangpapier, vervalsers, een verwoed schaker en nog zoveel meer. Wie een 'degelijk' gesprek over deze duizendpoot wil voeren kan niet zonder de volgende weetjes.

Schilder er nog eens eentje

Verscheidene meesterwerken van Magritte bestaan in meerdere versies. Van *Het rijk der lichten* bijvoorbeeld, het uithangbord van het Magritte Museum, bestaan liefst zestien olieverfschilderijen en zeven gouaches. Van dit werk hangen twee versies in het nieuwe museum. Het ene dateert van 1954 en werd door de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten rechtstreeks bij de kunstenaar besteld, het andere is van 1961. Beide tonen ze een huis in nachtelijke rust, onder een stralend blauwe hemel met wolkjes. Dat er zoveel replica's van dit werk bestaan heeft te maken met het feit dat Magritte een groot deel van zijn leven heeft moeten wachten op zakelijk succes en toen het dan eindelijk kwam, greep hij de kans met beiden handen... vandaar! De duurste Magritte ooit geveild is een versie van *Het rijk der lichten* waarvoor in mei 2002 bij Christie's in New York 12,6 miljoen dollar werd betaald.

De vervalsers

Magritte was dol op practical jokes en schrok er niet voor terug om buiten de lijntjes te kleuren. Zo maakte hij tijdens de Tweede Wereldoorlog geregeld valse schilderijen en tekeningen in de stijl van Picasso, Braque, Max Ernst en andere moderne kunstenaars. De vervalsingen werden verkocht door zijn vriend en medesurrealist Marcel Mariën.

Schaken in de Greenwich

Magritte was een trouwe klant van schilderachtige Brusselse cafés zoals de *Greenwich* bij de Beurs en *Het Goudblommeke van papier* in de Marollen, die vandaag allebei als monument beschermd zijn. In het eerstgenoemde etablissement ging hij geregeld schaken, een spel dat hij met liefde beoefende. Volgens de overlevering verloor Magritte in de *Greenwich*, waar voor geld gespeeld werd, vaker dan hem lief was. Meer dan eens probeerde hij zijn schulden te betalen met een schilderij.

Filmpjes met de vrienden

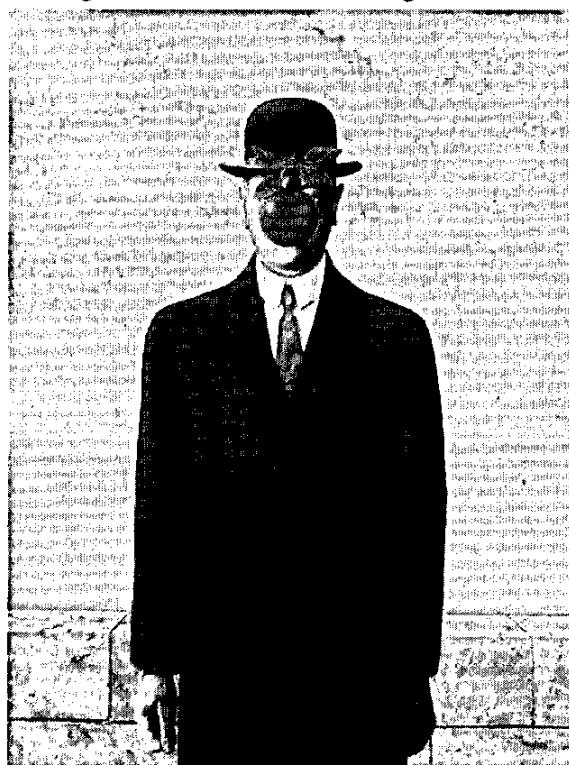
Naast schilderijen maakte Magritte heel wat foto's en filmpjes. Hij deed dat met enthousiasme en betrok er graag zijn vrienden bij, die hij in allerlei bizarre houdingen en decors opvoerde. Vooral bij de foto's leverde dat soms poëtische, soms vervreemdende beelden op. Op het einde van de jaren 1950 kocht hij een 8 mm camera om zelf komische filmpjes te kunnen maken. Zijn vrienden traden erin op als acteurs en ze bedachten ook samen de sketches onder het motto: 'Probeer vooral geniaal te zijn!' Dolle pret verzekerd, maar het resultaat is toch vooral vreemd, zoals men in het museum kan zien.

Van behangpapier tot reclamefolders

Het grootste deel van zijn leven kon Magritte niet rondkomen met de verkoop van zijn schilderijen. Dus werkte hij in het begin van de jaren twintig als ontwerper van behangpapier. Sommige van zijn ontwerpen zijn bewaard gebleven in de patroonboeken van de fabriek in het bij Brussel ingelijfde dorp Haren, waarvoor hij werkte. In 1924 had hij er genoeg van en werd grafisch vormgever. In die hoedanigheid maakte hij filmaffiches, folders voor modehuizen, reclame voor *Alfa Romeo* en *Boule d'Or*, en vooral veel omslagen voor partituren van variétémuziek.

Casino van Knokke

Tot de bekendste scheppingen van Magritte in België behoort de 70 meter lange en 4

meter hoge wandschildering die te zien is in het Casino van Knokke. Het is een reusachtig panorama uit 1953 waarin een hele reeks van zijn thema's op monumentale schaal hernomen worden. In tegenstelling tot wat vroeger werd aangenomen, leverde Magritte hiervoor alleen de schetsen. Een team van zes schilders voerde ze uit.

Ruzie in het straatje

De Belgische surrealisten vormden een hechte clan, waarvan Magritte het onbetwistbare middelpunt was. Het waren zijn vrienden die over hem schreven, zijn schilderijen verzamelden of ze verkochten en titels voor zijn doeken hielpen zoeken. Zo speelde een vriend van het eerste uur, E.L.T. Mesens, een cruciale rol bij zijn internationale doorbraak. Toch was er ook veel ruzie in het surrealistische straatje. Magritte verloor enkele van zijn beste vrienden door meningsverschillen.

Geld maakt niet gelukkig

In de laatste jaren van zijn leven stroomde het geld zoetjes binnen bij Magritte, maar volgens een van zijn vrienden, Louis Scutenaire, was

hij ongelukkig met zijn succes. De surrealisten hadden de wereld willen veranderen, maar daar was weinig van terechtgekomen.

Het tweede Magritte Museum

Het nieuwe museum is niet het eerste dat in Brussel aan Magritte wordt gewijd. Al sinds 1998 is aan de Essegheemstraat 135 in het Brusselse stadsdeel Jette een Magritte Museum te bezoeken. De voornaamste troef ervan is het huis zelf, waar René en Georgette Magritte van 1930 tot 1954 woonden. De kunstenaar schilderde er het belangrijkste deel van zijn werk in de eetkamer, knusjes bij zijn vrouw en model Georgette. Je krijgt er een goed idee van de burgerlijke sfeer waarin zijn werk ontstond. De subversieve modernist uit de kunstwereld was thuis een liefhebbende echtgenoot die regelmatig met de hond ging wandelen.

Informatie

'De museumgids van het Magritte Museum', Uitgeverij Lannoo (B), 2009

David Sylvester, 'Magritte', uitgegeven door het Mercatorfonds

Website: www.musee-magritte-museum.be

BONTJE

GOD, IK HOOR JE NIET!
SAM EN MOOSSIE, SCHOORSTEEN, ROOK
GOD, HOOR JE ME NIET?

Madonna

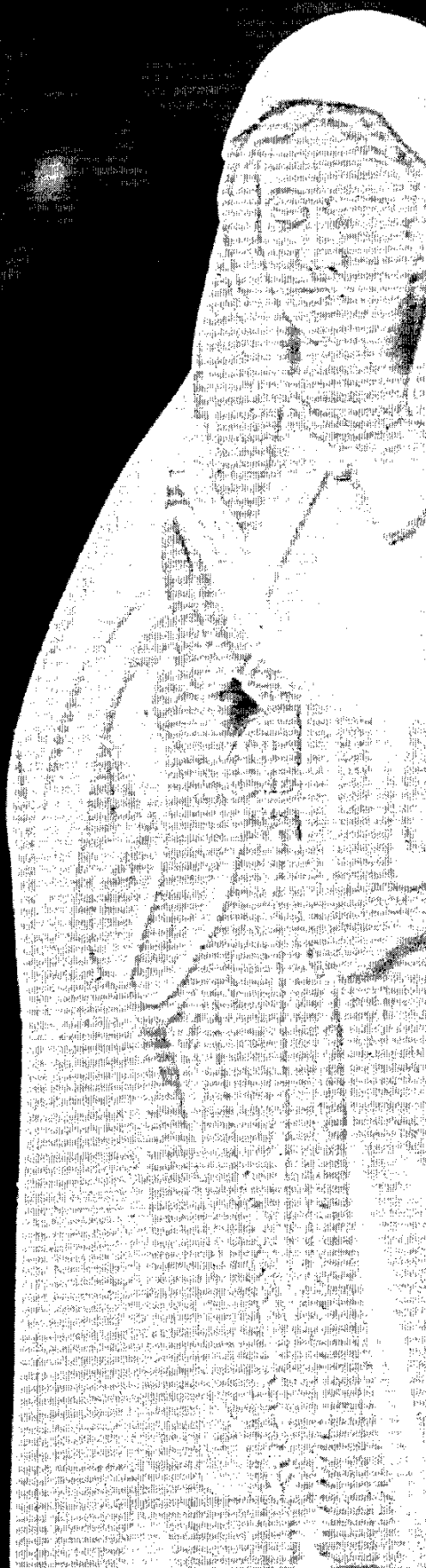
Auteur: John Muller

**madonna's zwoegen onder het gewicht
van Madonna en geloof
de naaldhakken hakend in de bestrating
van ongelijke keien**

**verkrampte gezichten
zvetend in de tropische hitte
hijgend ademend door de
verstikkend overvloedige wierook
ultiem offer voor onvoorwaardelijk geloof
in Onbevleete Ontvangenis
en kerkelijke dogma's**

**blind voor de werkelijkheid
van madonna's
die niet onbevleete ontvangen zijn
en veroordeeld worden
tot zorg voor een kind
zonder zelf kind te zijn
geweest**

In het overwegend rooms-katholieke Zuid-Amerika wordt de Madonna (Maria) bijna als een godin vereerd. John Muller is een Surinaams-Nederlandse dichter en schreef dit gedicht in 2008 toen hij in Antigua, Guatemala, tijdens de Semana Santa, de Heilige Week, een optocht ter ere van de Madonna zag. Zo'n Mariabeeld kan wel een paar honderd kilo wegen...

Giordano Bruno

Auteur: Jan Bontje

Rotterdam 1947) is o.a. columnist en redacteur van De Vrijdenker.

Jaren geleden werd in het Duitse Helmstedt, waar hij enige tijd verbleef, een gedenksteen voor hem geplaatst en op de maan is een krater naar hem vernoemd. In 1889 werd op de plaats van de executie een standbeeld voor hem opgericht met het gezicht gericht naar het Vaticaan. Dit werd de initiatiefnemers niet in dank afgenomen door de opvolgers van zijn beulen... Terwijl de namen van zijn moordenaars sinds lang vergeten zijn, leeft Giordano Bruno, want over deze eminente vrijdenker hebben we het, echter nog steeds in onze gedachten voort. De Giordano Bruno Stiftung heeft samen met andere humanistische en vrijdenkersorganisaties op 2 maart 2008 in Berlijn opnieuw een monument onthuld voor deze grote vrijgeest.

Giordano Bruno werd in 1548 geboren in Nola (in de buurt van Napels, tegenwoordig Italië). Toen hij dertien was ging naar de kloosterschool van de Dominicanen. Deze orde heeft een faam verworven die misschien nog het beste kan worden weergegeven door de woordspeling *Domini canes*, de honden van de Heer. In 1572 werd Bruno tot priester gewijd – het jaar van de inname van den Briel door de Watergeuzen en de eerste Vrije Statenvergadering in Dordrecht, van de Bartholomeusnacht (de massamoord op de Hugenoten in Frankrijk) maar ook het jaar waarin de Deense sterrenkundige Tycho Brahe (1546-1601) in het sterrenbeeld Cassiopeia een ‘nieuwe’ ster ontdekte zodat hij het tot dan heersende beeld van een onveranderlijke sterrenhemel ontwrichtte en vrij baan maakte voor de wetten van Keppler (1571-1630). Later zou Bruno uit de Orde treden en enige tijd bij de Calvinisten in Genève verblijven, maar ook dezen verstootten hem wegens ketterij.

Brandoffer

Onze (ex-)priester, wetenschapper en vrijdenker, werd in 1600, na een proces van acht jaar, in Rome door de Rooms-katholieke Kerk op de brandstapel gebracht. Op de beschuldiging van ketterij en de doodstraf die daarop stond antwoordde hij: *“Misschien spreken jullie, mijn rechters, dit vonnis met meer angst uit dan waarmee ik het onderga.”* Zijn boeken werden door Rome op de Lijst van verboden boeken (*Index librorum prohibitorum* kortweg *Index*) gezet. In 1966 (!) werd de *Index* weliswaar afgeschaft, maar werd tegelijk aan de

nog levende schrijvers gevraagd hun teksten zodanig aan te passen dat ze van de lijst konden worden afgevoerd. Ook werd nadrukkelijk gesteld dat de *morele* autoriteit van de Index van kracht blijft...

Bruno was zijn tijd ver vooruit met zijn wetenschappelijke opvattingen over een oneindig heelal en het niet kunnen bestaan van een persoonlijke god. Ook twijfelde hij aan het bestaan van Jezus. Volgens hem was de zon niet meer of minder dan een ster en waren sterren op hun beurt gewoon zonnen. Dit alles

ging te ver voor de toen al niet meer almachtige Moederkerk, wier gezag ondermijnd werd door Renaissance, Reformatie, Humanisme, wetenschap en ketterij. De Inquisitie voerde dan ook een terreurbewind om te redden wat er te redden viel. Hoeveel mensen er vermoord zijn is onbekend - hun aantal loopt in de miljoenen en is ook in dit opzicht enigszins vergelijkbaar met de naziterreur.

Eén ding moet men de voorlopers van de huidige Duits-Romeinse Keizer pardon Paus (ooit hoofd van de moderne Inquisitie en ook nu nog steeds openlijk bewonderaar van de *oude* terreurorganisatie!) nageven: ze hadden een vilein gevoel voor zieke humor. Bruno, martelaar voor de vrije gedachte, stierf op het *Plein der Bloemen*. De nazi's evenaarden dit ternauwernood met hun infame '*Arbeit macht frei*' boven de poorten van hun concentratiekampen.

Rome bood op 17 februari 1600 een bloedstollend schouwspel van een godvrezende, bijgelovige, opgehitste en gehersenspoelde meute die onder het uitstoten van dierlijk gebrul

genoot van de gruwelijke, langzame dood van een vrij man (het vuur werd laag gestookt en er werd een ijzeren pen door zijn mond en tong geduwd om hem tot zwijgen te brengen.) Meute en clerus vulden en voelden elkaar feilloos aan. Een gejoel steeg op dat de engelen in de hemel wreed uit hun gelukzaligheid zou hebben gewekt als zij het ongeluk hadden gehad te bestaan. Had er een god bestaan, hij zou met één vuistslag de hele godlasterlijke santenkraam verbrijzeld hebben en ons nu nog om genade smeken met hartverscheurend geweën. Helaas, Giordano Bruno moest het stellen zonder god en beschermengelen, net als wij.

Genoemde gedenktekens manen ons waakzaam te blijven tegen geloofsterreur, zodat Bruno's standvastigheid en brandoffer (Grieks: Holocaust) niet voor niets zijn geweest. Want hoewel de RK kerk in 2000 min of meer verontschuldigen aanbod voor de moord op Bruno, werd hij niet gerehabiliteerd, omdat zijn opvattingen in strijd waren en zijn met de RK Leer. Waarvan acte.

Hoe het beste een vijand wordt van het goede

Kritiek op "Filosofie voor een betere wereld" van Floris van de Berg

Auteur: Victor Onrust

(1950) Amsterdam

werkzaam in de ICT, autodidact met academische opleiding.
onrust.volkskrantblog.nl

Begrijpt Floris van den Berg iets van de geschiedenis? Van opkomst en ondergang van maatschappelijke systemen? Van ontstaan en functioneren van de menselijke geest? Van de ontwikkeling van de taal en het denken? Als ik zo'n hoofdstuk uit zijn boek lees denk ik van niet. Hij beveelt "gedachte"-experimenten aan om vanuit een "tabula rasa" (een niet door de geschiedenis beschreven blad) als individu de morele wetten uit te vinden. En wil dit aanbevelen als methode voor eenieder om tot een mooiere betere wereld te komen. In zijn model is er geen plaats voor zoiets als

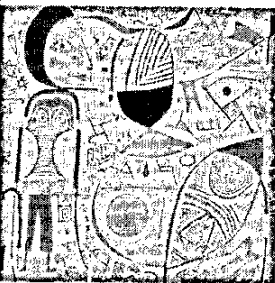
conflict, belangentegenstelling, schaarste. Soms nuttige emoties als woede en angst, maar ook dat beroemde lijden zelf, lijken niet te mogen bestaan. Kern van zijn denken lijkt te zijn dat je zelf een "goede samenleving" moet (of mag) ontwerpen. Alles wat daar nu niet aan voldoet wordt door hem als immoreel aangemerkt. Maar over hoe je van A (de huidige samenleving) naar B (de ideale beschaving) komt geen woord. Of het moet zijn dat iedereen opeens dezelfde wetten uitvindt als Floris en die ook onmiddellijk toepast. Boem! In één klap een goede wereld.

Dit soort redeneringen kan heel gevaarlijke acties opleveren omdat mensen die het "licht" gezien hebben en al het andere als immoreel afschilderen, al snel de neiging hebben om verder te gaan dan het voorleven van hun voorbeeldige moraal. Ze zullen de neiging hebben om dieren te bevrijden bijvoorbeeld. Dat daarbij wat immorele mensen gekwetst worden of erger is bijzaak. Dit denken leidt er al snel toe dat men dieren hoger gaat achten dan mensen. Dieren zijn namelijk per definitie onschuldig. Denken dat zich niet bezighoudt met het bestaan van tegenstellingen, grenzen en beperkingen en dat eigenlijk niet wenst te differentiëren maar al het leven als identiek

menselijk leven tegemoet wil treden, vind ik gevaarlijk. Daarom wil ik wat dieper ingaan op de door Floris tot hoogtepunt van 2500 jaar filosoferen uitgeroepen drie woorden "can they suffer" (kunnen zij lijden), dat hij tot uitgangspunt van zijn constructie neemt. Ik ga er daarbij maar even aan voorbij dat hiermee zeer veel zeer grote denkers behoorlijk onrecht wordt aangedaan. Daniel Dennett heeft zich in wat ik als zijn belangrijkste werk beschouw, "Consciousness Explained" (1991), uitgebreid beziggehouden met de wenselijkheden en onwenselijkheden van de (morele) houding van mensen tegenover dieren. Ik laat hem hier even aan het woord. Citaat Dennett, 1991, p. 449-451 (vertaling VO):

One of the Ten Best Books of the Year — New York Times

CONSCIOUSNESS EXPLAINED

DANIEL C. DENNETT
Author of *Brainstorms* and coauthor of *The Mind's Eye*

M. S. Dawkins (vrouw, ex van Richard [VO]) wijst op... twee hoofdlijnen... : het vermogen om te redeneren en het vermogen om te lijden. Descartes maakte een punt van het onvermogen van de niet-menselijke dieren om te denken (tenminste op de manier waarop de mens denkt). Dit heeft een beroemde reactie uitgelokt van de Britse utilitaire filosoof Jeremy Bentham: "een volwassen paard of hond is in vergelijking tot een zuigeling van een dag, een week, of zelfs een maand oud een meer rationeel en conversable (sociaal, 'tot communicatie in staat') dier. Maar stel dat dit niet zo was, wat zou het baten? De vraag is niet, kunnen ze denken of praten, maar kunnen ze lijden?" (Bentham, 1789). Dit lijken tegengestelde ijkpunten van morele waarden, maar zoals Dawkins stelt, "het geven van ethische waarde aan het vermogen om te lijden zal uiteindelijk leiden tot het waarderen van dieren die slim zijn. Zelfs als we beginnen met een afwijzing van de redenering van Descartes; het is die redenering die dieren de meeste kans geeft om de capaciteit te bezitten om te lijden." (Dawkins 1987, p. 153).

De redenen hiervoor zijn impliciet in de theorie van het bewustzijn die wij hebben ontwikkeld. Lijden is niet een kwestie van bezocht worden door een onuitspreklijke maar intrinsiek vreselijke toestand, maar van het ondergaan van een toestand waarin je hoop, plannen, projecten verwoest worden door omstandigheden opgelegd aan je verlangens die je bedoelingen frustreren - welke dat ook zijn. Het idee van het lijden als een op een of andere manier verklaarbare aanwezigheid van een intrinsieke eigenschap - laten we zeggen: "verschrikkelijkheid" - is net zo hopeloos als het idee dat vermaak op een of andere manier verklaarbaar is als de aanwezigheid van intrinsieke hilariteit. De vooronderstelde ontoegankelijkheid, de uiteindelijke onkenbaarheid van andermans lijden is net zo misleidend als de andere fantasieën over intrinsieke qualia die we hebben ontmaskerd, hoewel duidelijk meer verderfelijker. Hieruit volgt - en dit raakt een intuïtie - dat de capaciteit om te lijden een functie is van de capaciteit om uitgesproken, brede, goed onderscheiden verlangens, verwachtingen, en andere geavanceerde mentale toestanden te hebben.

... Zij concludeert: "Het gevoelsleven van het lijden is waarneembaar bij dieren die voldoende ratio bezitten om (potentieel [VO]) dat lijden tegen te gaan."

Vrij vertaald komt dit er op neer dat lijden een functie is van de hoeveelheid ratio, waarmee we op het punt aankomen waarbij het niet uitmaakt of je lijden of de mogelijkheid om op een of andere manier met enige intelligentie te reageren op gebeurtenissen in de omgeving, tot uitgangspunt neemt. Deze exercitie maakt vooral duidelijk dat er sprake is van een "mate waarin" en we dus niet van een absoluut criterium (ja of nee) kunnen spreken. Ik wil hier aan toevoegen dat die "mate waarin" geen glijdende schaal is maar een aantal onderscheiden schalen waartussen onoverbrugbare kloven bestaan. Om het maar even simpel te stellen: een

dier zal zich nooit kunnen afvragen of een mens kan lijden. Je mag niet zonder meer zeggen dat indien het antwoord op de vraag of er enige capaciteit tot lijden of intelligentie aanwezig is "ja" luidt, je ook moet besluiten dat voor al deze wezens dezelfde morele wetten gelden.

Noten:

"In de philosophy of mind is 'qualia' een duur woord voor hoe dingen op ons overkomen" aldus Qualia, het verenigingsblad van STUFF (Studievereniging Faculteit Filosofie van de RUG). Zie voor een verdere uitleg wat qualia (enkelvoud: quale) zijn o.a. <http://nl.wikipedia.org/wiki/Qualia> (NvdR)

Nieuw verschenen

Bij uitgeverij Liverse is De VOC saga van Jaap van den Born verschenen.

In zestig ollekebollekes wordt de geschiedenis van dit concern behandeld met verwijzingen naar een bekend scheepsjournaal en veel antwoorden op vragen als 'hoe deden de scheepelingen hun behoefte? Wat was hun lievelingsgerecht en hoe maak je dat klaar? Waar handelden ze in en waar zoal? Wat gebeurde er met de jongste scheepsmaat als na schipbreuk hongere dreigde? Leerzaam voor iedereen, zeker voor onze premier.

Te bestellen rechtstreeks bij de uitgever (www.liverse.nl) of in de betere boekhandel.

'Wij, Heren Zeventien
Hebben Volledig Octrooy
Aangevraagd

Dus in de Oost zijn wij
Enkelbevoegdlijk
En concurrentie
Wordt drastisch verjaagd!

Klerken en dominees
Forten, soldatenvolk
Zo'n Compagnie had
Nog veel om het lijf

Het was niet zomaar een
Drogisterijwinkel
Maar een Concern;
Echt een Mammoetbedrijf

Ruig is dat zeemansvolk
Zingend het zeegeat uit!
't Vrouwvolk blijft stil
Op de kademuur staan

Na het Hojo! en een
Baritonsolozang
Blinkt er in menige
Ooghoek een traan

Religie is moreel opium

Auteur: Anton van Hooff

(1943) is voorzitter van De Vrije Gedachte en klassiek historicus te Nijmegen

Brengt religie moreel besef bij zoals godgelovigen beweren? Of versterkt zij minstens de trouw aan normen en waarden? Zelfs wereldse politici die persoonlijk het geloof allang hebben afgezworen kennen aan de religie een morele kracht toe. In het septembernummer heb ik erop gewezen dat de 'morele oertaal' al in de klassieke Oudheid bestond. En die stond los van de goden, die allesbehalve stichtelijke voorbeelden waren.

In *De Vrijdenker* van oktober vestigt Enno Nuy terecht de aandacht op de studies van diergedrag die aantonen dat samenwerking en zelfs altruïsme bij andere dieren dan de mens voorkomen. Naast Frans de Waal en Richard Dawkins, die hij noemt, verdient ook Marc Hauser van Harvard University de aandacht. In zijn *'Moral Minds. How Nature Designed Our Universal Sense of Right and Wrong'* komt ook hij tot de vaststelling dat moreel besef de gewoonste zaak van de natuur is. Hij is ook de ontwerper van de *Moralitytest*, waarvan de Nederlandse versie te vinden is op de webstek <http://moral.wjh.harvard.edu/index.html>. Godgelovigen zijn niet zo blij met de uitkomsten van deze test, zo verklaart Hauser in de wetenschapsbijlage van *NRC Handelsblad* van zaterdag 26 september, p. 8. "Ik heb laten zien dat atheïsten dezelfde morele scores hebben als diepgelovigen." Het lijkt hem daarom, zo gaat het artikel door, niet onmogelijk dat onze aangeboren moraal als bodem onder religies dient, in plaats van dat het geloof die bodem aanbrengt. Zelfs die bewering wil ik aanvechten, want religies gaan wel heel losjes om met die morele basis. Baptisten bidden voor een spoedige dood van president Obama! Of neem George Tiller. Deze abortusarts werd uit naam van het geloof op 31 mei 2009 vermoord. Zijn dood was het logische gevolg van een christelijke haatcampagne, waarvan *NRC Weekblad* van 27 juni de onfrisse

bijzonderheden schetst. Als je maar met de kruisvaarders kunt uitroepen *'Dieu le volt'*, *'God wil het'*, is iedere moord geoorloofd. Maar Jahweh had toch verordend: "Gij zult niet doden"?

Het meest fundamentele gebod blijkt door religie te kunnen worden opgeheven. De christelijke moord op Tiller staat bepaald niet op zichzelf. Zo mochten vroeger ketters rustig worden verbrand, want het was voor hun eigen zieleheil. De ketterverbrander kon prat gaan op zijn *'daad van geloof'*, *autodafe*.

De bijbel heeft altijd wel een alibi voor misdaad achter de hand. Zo rechtvaardigt de heilige schrift incest, massaverkrachting, genocide en etnische zuivering. Die legitimerende functie beperkt zich niet tot de Oude tijden. Sommige Israëliische politici beroepen zich op de bijbel (thora) om de verdrijving van de Palestijnen uit *'Galilea en Samaria'* te bepleiten. De wandaden waaraan Jahweh en God de Vader Hun fiat verlenen zijn door Amerikaanse skeptici handig bij elkaar gezet op de webstek <http://www.skepticsannotatedbible.com/>

Natuurlijk wordt in die lijst niet over het hoofd gezien dat de Allerhoogste aan Abraham het bevel gaf zijn eigen zoon te vermoorden.

Dit verhaal heeft een frappante parallel in de Griekse mythologie. Als de Griekse vloot bij Aulis vergeefs op gunstige wind wacht om naar Troje uit te varen, krijgt de leider Agamemnon van de ziener Teiresias te horen dat alleen het

offeren van zijn dochter Iphigeneia de wind in de zeilen zal geven. Prompt gehoorzaamt hij aan de goddelijke aanwijzing. De Romeinse wijsgeer-dichter Lucretius roept bij deze geschiedenis verontwaardigd uit: "Zoveel kwaad vermocht religie bij te brengen." (*Tantum religio potuit suadere malorum*; in: *De rerum natura* 1,101).

Niet alleen heft religie universele normen en waarden op, zelfs haar eigen geboden stelt ze als het zo uitkomt op losse schroeven. Neem zelfdoding. In alle monotheïstische godsdiensten geldt zij als de ultieme verwerping van god's gezag over het individu. Augustinus zegt het duidelijk: "Wie zichzelf doodt is een moordenaar." In Augustinus' kielzog schept een Franse theoloog in 1177 het hatelijke woord *suicida*, in de moderne talen weergegeven als zelfmoordenaar.

Ook de islam wijst de zeggenschap over de eigen dood af. Maar als men Israëli's, islamitische ketters in Bagdad of westerse toeristen in Djakarta in de dood meeneemt, is de *suicide bomber* opeens een martelaar. Hem wachten in het hiernamaals 70 maagden - of 72, daarover zijn de imams het niet eens.

Ook de christelijke moraaltheologie gaat creatief met het zelfmoordtaboe om. 'Dan liever

de lucht in!' riep Jan van Speyk op 5 februari 1831 op de rede van Antwerpen. Hij stak de lont in het kruitvat en joeg zich met Belgische opstandelingen en al de lucht in. Maar dat was toch zelfmoord? Geenszins, zo verklaarden dominees prompt in brochures; het was een Samsonische heldendaad: Van Speyk had heel bijbels rebelse Belgen naar de Filistijnen geholpen (O.T., Richteren/Rechters 16:21-31).¹⁾ Onze nationale *suicide bomber* wordt tot op de dag van vandaag met straatnamen geëerd. Het laatste schip van de Nederlandse vloot zal Jan van Speyk heten, want Willem I heeft bij Koninklijk Besluit bepaald dat onze marine altijd een schip van die naam in de vaart zal houden.

Als het erop aankomt rechtvaardigen Jahweh, God de Vader, of Allah, iedere schending van de morele oercode. In tegenstelling tot haar hoge aanspraken verdooft religie juist het morele besef. Karl Marx deed de vermaarde uitspraak "Godsdienst is de zucht van het benarde schepsel. Ze is de opium van het volk." Als variant daarop zou ik willen zeggen: godsdienst is de opium van de moraal.

Nvdr:

- 1) Pikant detail: Samson (Simson) werd naar *Gaza* gevoerd, waar hij zijn zelfdoding beging...

Auteur: Maarten Looij
(1920, Almelo) schrijver, oud leraar Nederlands

De hemel begrijp ik

De hemel begrijp ik: een eeuwigheid
dagelijks plezier in dat pretparadijs,
vrede en rust daar, nooit oorlog, nooit strijd,
vrolijkheid, seks, geen geklaag, geen gekrijs,

zich lustig bedrinken van tijd tot tijd,
fast food noch kliekjes, maar zalige spijs
in hemelse keukens vakkundig bereid,
en God in de buurt, glimlachend en wijs –

die hunker versta ik. Maar wat mij verstijft
en tot sprakeloze verbijstering drijft
is de hel waar die arme zondaar verblijft.

Twee droombeelden over geluk en pijn
Ontsproten aan één en hetzelfde brein
Van 't wezen dat engel én duivel kan zijn

Marsmannetjes

Auteur: Leon Wecke

(1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor conflictanalyse en -management (CICAM) van de Radbouduniversiteit Nijmegen

Er is een effectieve mogelijkheid om voorwaarden te scheppen om vijanden te overwinnen en dat is een gemeenschappelijke actie om een als gemeenschappelijk ervaren zeer ernstige bedreiging het hoofd te bieden. Voor de wereldbevolking zou een dreigende invasie van Marsmannetjes dan ook een probaat middel zijn om snel tot vreedzame relaties, waar ook ter wereld, te geraken. Een probleem is dat een dergelijke invasie niet te verwachten is en dat het geloof erin ook onvoldoende diepgang en verspreiding heeft om voldoende vreedzaam effect te sorteren. In het verleden heeft de pest de wereld bezocht. Het probleem was dat deze plaag als een 'roede Gods' beschouwd werd en niet als een gemeenschappelijke vijand tegen wie succesvol kon worden opgetreden. De oorzaak zat hem in de zondige natuur van de mens en de oplossing was in het vervolg niet meer te zondigen tegen de wil van God. Wel heeft de toenmalige perceptie van het kwaad het christendom geen windeieren gelegd. Ook de van recenter datum stammende 'Spaanse griep' bleek geen bedreiging die de mensheid tot eenheid smeedde. Weliswaar was het aantal slachtoffers aanzienlijk, maar oorlogen werden er niet door voorkomen, erger nog: de oorzaak zou volgens een van de theorieën bij de krijgsmacht van de Verenigde Staten gezocht moeten worden. Het virus van het subtype H1N1, dat tot de pandemie leidde, zou zich voor het eerst in maart 1918 in het Amerikaanse fort Funston in Kansas vertoond hebben. Het aanvankelijk niet dodelijke virus werd met de Amerikaanse troepen zendingen naar Europa, over de wereld verspreid. De kenmerken, die doen denken aan de huidige Mexicaanse griep (hoge koorts, hoesten, spierpijn en keelpijn, gevolgd door moeheid en flauwtes) bemoeilijkten eten, drinken en de ademhaling

en hadden binnen enkele dagen de dood tot gevolg. De getroffen waren niet, aldus o.a. Wikipedia, de traditionele griepslachtoffers: ouderen en jonge kinderen, maar de groep tussen 14 en 21 jaar. Volgens later onderzoek zou de groep tussen 20 en 40 jaar het meest vatbaar zijn geweest. Een te sterke reactie van het bij die groep aanwezige immuunsysteem zou hierbij een verklaring zijn. In augustus 1918 had de helft van de Amerikaanse soldaten de ziekte en overleden 43.000 man. Bij het einde van de oorlog, toen mensenmassa's het einde van die oorlog feestelijk vierden, verspreidde het virus zich op gigantische schaal. In de Verenigde Staten stierven 675.000 mensen, in Frankrijk 200.000, in Engeland 400.000 en in Nederland 27.000. In India en Rusland stierven miljoenen. Twintig procent van de wereldbevolking zou besmet zijn geraakt. De totale prijs van de pandemie beliep 20 tot 40 miljoen dodelijke slachtoffers. Eind 1919 was de pandemie voorbij.

Om de wereld tot eenheid te smeden was de Spaanse griep, die in de Verenigde Staten begon en waar in Spanje voor het eerst in alle openheid over geschreven werd, kennelijk onvoldoende. Voor een sterk wereldbewustzijn van een gemeenschappelijke vijand is niet alleen een ieder een bedreigende pandemie noodzakelijk, maar ook een op alle plekken van de wereld tot het bewustzijn doordringende dodelijke bedreiging. Daarvoor is wereldwijde communicatie nodig, die met de huidige media - radio, televisie, krant en internet - gegeven is. Maar er is meer nodig, ook een aanpak waarin een ieder een werkzaam aandeel heeft. En die aanpak zou zich niet moeten beperken tot de eigen bescherming, maar activiteiten van elke aardbewoner ter bescherming van de menselijke soort moeten inhouden. De overheidsvoorlichting en die van andere

relevante instanties zal in dezen meer moeten behelzen dan een oproep of verplichting tot inenting; het zal aanwijzingen moeten bevatten voor ieders werkzaam aandeel in het bestrijden van de pandemie. Daarbij zou men kunnen denken aan zowel extra financiële offers als ook het dragen van persoonlijke verantwoordelijkheid, die tot uitdrukking komt in eigen handelen dat uitgaat boven zelfbescherming. Een oproep tot handen wassen of überhaupt geen hand meer geven is een onvoldoende bijdrage tot een wereldbewustzijn dat in staat is bepaalde conflictueuze relaties te overstijgen. Soms blijken natuurrampen in de zin van watersnoden, tsunami's en aardbevingen korte tijd in staat vijandelijkheden een halt toe te roepen. Bij een wereldpandemie zou die werking duurzamer moeten zijn en zich

niet tot bepaalde plekken op onze planeet moeten beperken. Wereldwijde effectieve invloed op de negatieve en positieve vredebeperkende omstandigheden en situaties zou een groot geluk bij een groot ongeluk kunnen zijn. Helaas zal het ook dit keer wel tot het grote ongeluk beperkt blijven. De Mexicaanse griep zal voorbij gaan en de wereld zal, zelfs indien het tot enig mondiaal vredesbewustzijn zou komen, nadien wel weer overgaan tot de praktijk van alle dag. Het is jammer dat de Mexicaanse griep niet aan de Marsmannetjes geweten kan worden, want in dat geval zou een duurzamer gevoel van intermenselijke solidariteit en wederzijdse afhankelijkheid wellicht het gevolg zijn geweest. Marsmannetjes bestaan niet en daadwerkelijke intermenselijke solidariteit vooralsnog ook niet.

Wie wordt secretaris?

In het bestuur van De Vrije Gedachte is de functie van secretaris vrij. Haar/zijn belangrijkste taak is het notuleren van de bestuursvergaderingen. Andere secretariële taken (correspondentie, post, archief) kunnen worden verkaveld met andere bestuursleden. Hoeveel tijd de taak kost? Een vast tijdsbeslag is het meedoen aan de bestuursvergadering, één keer per maand, op de laatste zaterdag van 11 tot 13 uur, op ons kantoor in Rotterdam en het uitwerken van de notulen, enkele uren.

Daarnaast zul je meedoen aan de enkele verenigingsactiviteiten, die doorgaans op een zaterdag plaatsvinden (Algemene Ledenvergadering, Anton Constandselezing).

Als je er wel voor voelt, kom je gewoon een paar vergaderingen meelopen om te zien of het klikt. Bel me (024-3240730) of stuur een bericht per e-post:
anton.van.hooff@wanadoo.nl.

Anton van Hooff, voorzitter DVG

Niet geloven in geloven

Auteur: Paul Hopster

(1940), gepensioneerd psycholoog, bestuurslid van DVG van 1974 tot 1989 en redacteur van "De Vrije Gedachte", later geheten "De Vrijdenker" sedert 1999

Laat ik nu toch altijd hebben geloofd dat ik ongelovig ben, maar dat blijkt een misvatting. Althans, volgens René van Woudenberg (in zijn lezing: 'Het geloof van de atheïst' op 13 december 2008 bij de ISVW te Leusden). Hij betoogt dat een ongelovige ook gelooft. We beperken hier de inhoud van het geloof tot het bestaan van god. Hoe zit dat met geloven en niet geloven? De ongelovige gelooft niet in het bestaan van god. Of: de ongelovige gelooft in het niet-bestaan van god.

Volgens Jan van der Gaag (zie zijn artikel 'De kat en de kabouter' elders in deze editie) is er een symmetrie tussen geloven en niet-geloven: beide zijn aannames. Als we de term *geloof* inruilen voor *aanname* wordt het negatieve duo: de ongelovige neemt niet aan dat god bestaat. Of: de ongelovige neemt aan dat god niet bestaat. De vraag is of er wel een verschil is tussen: geloven en aannemen en niet-geloven dat en geloven dat niet.

Laten we eerst bezien wat "geloven" betekent. Volgens Van Woudenberg is geloven: oordelen dat iets waar is. Volgens Van der Gaag is geloven: aannemen zonder bewijs. Zelf zou ik geloven willen omschrijven als: iets of iemand voor waar houden op grond van een vooroordeel, dus zonder bewijs. Geloven gaat niet uit van een oordeel, maar een vooroordeel en betreft een waarheid die niet bewezen of onbewijsbaar is. Bewijzen van het bestaan

van iets of iemand moeten worden geleverd door overtuigend aantonen. Negatieve bewijzen, bewijzen van niet-bestaan van iets of iemand, kunnen niet, nooit, geleverd worden. Ook een hartstochtelijk ongelovige kan niet bewijzen dat god niet bestaat. Maar daarmee is hij natuurlijk nog geen gelovige. Terug naar niet-geloven of geloven dat niet. En: niet-aannemen of aannemen dat niet. Is niet-geloven dat god bestaat een voorbeeld van niet-geloven, terwijl geloven dat god niet-bestaat een voorbeeld is van geloven? Dan is niet-geloven dat... geen vorm van geloven en geloven dat niet... een vorm van geloven. De subjectzin: ik geloof, of ik geloof niet, staat tegenover de objectzin: god bestaat of god bestaat niet. Wel of niet geloven staat tegenover wel of niet bestaan. De ontkenning zit in het subject (ik geloof niet) of in het object (god bestaat niet).

Is (wel) geloven in niet-bestaan hetzelfde als niet geloven in (wel) bestaan?

Is niet-aannemen (van bestaan van god) een vorm van aannemen (van gods bestaan)? Is niet-voor-waar houden van god (of van kabouters) een vorm van voor-waar houden?

Nee, niet-geloven is geen aanname, de ongelovige neemt juist niets aan. De ongelovige gaat uit van het niet-aannemen van god (of niet-geloven in), tot die overtuigend wordt aangetoond. En wanneer dat het geval is kan geloof direct worden

omgezet in kennis. We moeten concluderen dat geloven in: niet bestaan (van god) hetzelfde betekent als: niet geloven in bestaan (van god). En dat een ongelovige niet stiekem toch gelooft.

Kijken we nog eens naar de subject- en objectzinsdelen. Wat is geloven? Geloven is het verbinden van een bevestigend subjectdeel met een bevestigend objectdeel. Dus: ik geloof (of hij gelooft) dat god bestaat (of: in het bestaan van god). Maar geloven kan ook zijn: verbinden van een ontkennend subjectdeel met een ontkennend objectdeel. Dus: ik geloof niet (of hij gelooft niet) dat god niet bestaat (of: in het niet-bestaan van god).

Wat is niet-geloven? Niet-geloven is het verbinden van een bevestigend subjectdeel met een ontkennend objectdeel. Dus: ik geloof (of hij gelooft) dat god niet-bestaat (of: in het niet-bestaan van god). Of omgekeerd: Verbinden van een ontkennend subjectdeel met een bevestigend objectdeel. Dus: ik geloof niet (of hij gelooft niet) dat

god bestaat (of: in het bestaan van god).

Niet-geloven is het verbinden van bevestigend subject met ontkennend object of van ontkennend subject met bevestigend object. Het maakt niet uit of subject dan wel object ontkennend zijn, als een van de twee ontkennend is, is er geen geloof. Geloven in god is dus: geloven in het bestaan van god of het niet-geloven in het niet-bestaan van god. En niet-geloven in god is dus: het niet geloven in het bestaan van god of het geloven in het niet-bestaan van god. Van der Gaag noemt het een voordeel van ongelooft dat het rationeler is dan (gods) geloof.

Maar is dat een voordeel? Dat hangt van de persoon af. Als vrijdenker probeer ik de ratio te laten prevaleren boven de emotie, maar lang niet iedereen ziet de ratio als een voordeel boven emotie en intuïtie. Was dat maar zo! Voor de gelovige is rationaliteit een verarming van spiritualiteit. Voorlopig blijft er voor de vrijdenker genoeg te doen. Al was het maar bestrijden dat niet-geloven een geloof is.

Vestdijk's Toekomst der religie

Auteur: Sander Brouwer

(1940 Amsterdam) gepensioneerd leraar psychological and social science

Na 51 jaar herleest Sander Brouwer "De toekomst van de religie"¹⁾, dat toen voor hem 'het bestaan van religie verklarende, ja zelfs 'openbarende' boek.

Op mijn dertiende was ik atheïst geworden. In de eerste klas HBS zag ik het begrip in een leerboek en begreep dat god niet bestond. Voor die tijd geloofde ik in mijn eigen god als echt en twijfelde een beetje aan de god van de anderen. Maar de vraag bleef waarom vele anderen toch geloofden en toen ik op mijn achttiende Vestdijk's boek las, gingen mij de ogen open en kreeg ik de verklaring waarom het beestje mens zo nodig geloven moet. Dat religie geen toekomst had, was voor mij duidelijk. Communisme en taoïsme boden

geen hulp om de wereld te redden van de naderende Derde Wereldoorlog. Misschien zouden door Vestedijk parapedagogisch geschoolde wijze mannen of vrouwen in kloosters bestuderen hoe het moest. Bij het herlezen realiseerde ik me, dat dit boek midden in een brandende oorlog geschreven werd en ná zijn gijzelaarschap, met al die (anti) prominenten en dominees in één kamp. Dat beseftte ik toen niet. Wat me nu verwondert is dat ik het boek zo onbekommerd las en dacht te begrijpen, ondanks de gebrekkige kennis van een achttienjarige, en dat veel van de ironie en humor me ontging die ik nu wel onderken. Ook dat hij zijn woorden zorgvuldig moest kiezen om niet weer in het kamp te komen. Zijn genuanceerde taalgebruik. Zijn afwegingen en “tegen wegingen”, zijn “maars” en ook dat weer “nietsen”. Zijn synoniemen voor gevaarlijke woorden, het verkiezen van Jung²⁾ boven de joodse Freud³⁾ en ga zo maar door. Het was een avontuur dit te herlezen en zijn definities van het begrip religie spreken me nog steeds net zo aan, als toen ik achttien was. Over zijn toekomstvoorspellingen moeten we ons niet al te veel zorgen maken. Ze gelden

voor over een paar eeuwen, als we er dan nog zijn, of ze zijn, zeker gedeeltelijk, al uitgekomen.

Noten:

- 1) Simon Vestedijk (1898-1971) schreef dit in de oorlog, in het gijzelaarskamp Sint-Michielsgestel, waar ook Anton Constandse gevangen zat. Het verscheen na de oorlog, in 1947, in boekvorm als *De toekomst der religie*. Het boek bestaat uit negen lezingen die Vestedijk in het kamp voor zijn medegevangenen hield, waarin hij pleitte voor een nieuwe, godsdienstvrije mens, verlost van zelfgeschapen goden en demonen en (dus) in harmonie met zichzelf. Aan het eind van het boek pleit hij voor het oprichten van instituten waar ‘de rijpere jeugd’ geschoold wordt in concentratie- en meditatiemethoden naar het voorbeeld van het Oude India, waar kinderen (althans volgens hem) van jongs af aan doorkneed werden in yogatechnieken.
- 2) Carl-Gustav Jung (1875-1961): Zwitsers psychiater, werkte geruime tijd samen met Sigmund Freud (zie noot 3) maar brak later met hem. Is wel beschuldigd van judeofobie ('antisemitisme') en nazisympathieën.
- 3) Sigmund Freud (1856-1939): Oostenrijks zenuwarts en psychiater, grondlegger van de psychoanalyse. Moest voor de nazi's naar Engeland vluchten (Freud was joods) en vestigde zich in Engeland.
- 4) inschikkelijk, gemakkelijk

Twee kwatrijnen uit: Roland Holst & Vestedijk – *Swordplay*
- *Wordplay* – *kwatrijnen overweer* (eerste druk: 1950) (zie
ook: <http://www.xs4all.nl/~nil/wordplay.htm>)

Over vijf eeuwen ('k moet er niet aan denken)
Kan nog geen enkel (maar dan ook geen enkel!)
Psychosynthetisch parapedagoog
Het redden zonder uw “bescheiden wenken”

A. Roland Holst

Niet slechts “niet redden”, maar zij zullen sterven,
Atoomverpest, en aan de lucht bederven
Zo zij, faciel⁴⁾ en onberoerd als gij,
Mijn “wenken” met wat ironie bijverven.

Simon Vestedijk

Is wetenschap een geloof?

Auteur: J. Voorwinden

In De Vrijdenker van juni 2009 stelt Fons Tel dat de wetenschapper, genoodzaakt om als uitgangspunt van zijn hypothesen een niet-materiële oeroorzaak, niet god zijnde, te aanvaarden, 'dus' gelooft. Consequentie hiervan is volgens hem dat creationist en intelligent designer gelijk hebben dat wetenschap toch ook maar een op geloof gebaseerd verhaal is. Dit is een zwaarbeladen constatering, die mijns inziens dan ook nadere overweging verdient. In dit artikel wil ik daartoe een poging wagen.

Geloof is: iets zonder bewijs voor waar aannemen. In het kader van ons onderwerp valt af "geloven dat", zijnde een voorwaardelijke aanname, die als men de moeite wil nemen toetsbaar is: niemand zal "ik geloof dat het regent" een geloof noemen. Blijft over "geloven in", waarbij het meestal gaat om gevoelsmatige zekerheid van het bestaan van iets bovennatuurlijks. Vergeleken met "geloof dat" is er bij "geloof in" geen sprake van een voorwaardelijke "aanname", maar van de onvoorwaardelijke "overtuiging". Meestal is er aan "geloof in" dan ook een levensbeschouwing gekoppeld. Als we het in de hiervóór gegeven definitie van "geloof" hebben over "bewijs" bedoelen we wetenschappelijke aantoonbaarheid, niet gevoelsmatige. Dit is in overeenstemming met het algemeen spraakgebruik, zover ik weet ook bij christenen: "Het bestaan van god kan niet bewezen worden, zijn niet-bestaan echter net zomin." Aangezien het bestaan van het bovennatuurlijke niet bewezen kan worden gaat het in dit stukje dus over het al of niet door de wetenschap voor waar aannemen van aan haar "verhalen" ten grondslag liggende bovennatuurlijke zaken. Als wetenschap onbewezen, mogelijk zelfs onbewijsbare, grondzaken voor waar aanneemt, dan is zij een geloof (even afgezien van enkele belangrijke verschillen binnen dit begrip, waarover later meer). Doet zij dit? Wetenschap is: wat wij op basis van deug-

delijk onderzoek menen te weten. "Deugdelijk" wil hier zeggen, kentheoretisch geaccepteerd. Wat zich uit rationeel geduide ervaring via zijn zintuigen en daarop gebaseerde wetenschap aan de kritische mens voordoet leidt hem tot een waarschijnlijkheidsoordeel over de werkelijkheid. Intuïtie en gevoel zijn hierbij als kennisbronnen onbetrouwbaar vanwege het risico van wensdenken, ingegeven door de menselijke behoefte aan orde, geborgenheid en zekerheid. Als aanzet tot - en toets van - kritisch denken kunnen intuïtie en gevoel niettemin vruchtbaar zijn. Wetenschap houdt zich verre van uitspraken over niet-materiële (*niet toetsbare, red. DV*) zaken zoals het begin van alles (de oerknal en wat daar eventueel aan vooraf ging), eeuwigheid, oneindigheid en de vraag of het wereldbeeld van de wetenschap wel klopt met "de absolute werkelijkheid", de werkelijkheid van het "al". Zij neemt wat dat betreft een agnostisch standpunt in: je kunt daar niets over aan de weet komen, dus doe je er ook geen uitspraken over. M.a.w.: wetenschap begint pas daar waar iets te onderzoeken valt. Wat (nog) niet te onderzoeken valt behoort tot het werkterrein van filosofie en metafysica, waarvan de denkbeelden dienaangaande kritisch door de wetenschap worden gevolgd maar niet in haar pakket worden opgenomen zolang bewijzen ontbreken.

Fundamentele onzekerheid

Het vertrekpunt van wetenschap mag dan het onderzoekbare zijn, toch krijgt zij direct al te kampen met fundamentele onzekerheid. Genoemd is al de onzekerheid of het wetenschappelijk wereldbeeld wel klopt met de "waarheid van het al". Ons wereldbeeld berust op het menselijk niveau van waarneming, maar wellicht zijn (of waren of komen) er nog andere niveaus, waar de waarneming tot een andere logica en andere natuurwetten leidt. Verder ontkomt de wetenschap er niet aan, uit te gaan van enkele logisch lijkende, maar onbewijsbare aan-

names, wil zij überhaupt tot zinvolle uitspraken kunnen komen. Bijvoorbeeld de aanname dat alle verschijnselen een voorafgaande oorzaak hebben, dat iets niet tegelijk waar en onwaar kan zijn, dat als A waar is, het tegendeel B onwaar moet zijn, dat tussen twee punten maar één rechte lijn kan worden getrokken, dat niets sneller kan dan het licht, e.d. Deze onbewezen uitgangspunten lijken waarheden als een koe, hoewel sommige ervan de wetenschap bij het voortschrijdend onderzoek van het extreem kleine en het extreem grote vooralsnog in de steek schijnen te laten. Daar lijkt wat voor de ons vertrouwde grootheden geldt opeens niet meer op te gaan.

Verder noopt de praktijk van wetenschapsbeoefening tot het maken van afspraken. Wanneer mag worden aangenomen dat iets bestaat en wanneer is een wetenschappelijke conclusie acceptabel? Welke van een veelheid aan uiteenlopende verklaringen verdient onderzoek: de meest voor de hand liggende, de minst gecompliceerde, de fraaist ogende? Vreemd lijkende verklaringen krijgen minder of helemaal geen aandacht, wat er toe kan leiden dat de wetenschap een tijdlang op dood spoor zit.

Maakt het feit dat wetenschap tot op zekere hoogte speculatief te werk gaat en we blijkbaar ook niet absoluut zeker kunnen zijn van haar bevindingen haar nu irrationeel – dus neigend naar geloof? Taalkundig denk ik van niet, want dan zouden al onze overwegingen irrationeel genoemd moeten worden en blijft er niets rationeels over als tegenhanger van geloof. We kunnen niet anders leven dan met waarschijnlijkheden en die zijn op het terrein van het waarneembare niet alle even irrationeel. De ene waarschijnlijkheid lijkt dichter bij de werkelijkheid te liggen (is dus ‘rationeler’) dan de andere. Uitgaande van het beperkte menselijk begripsvermogen komt naar mijn mening bij de huidige stand van ervaringsduiding aan wetenschap een sterker vermoeden van waarheid toe dan aan geloof. Alleen al daarom mag wetenschap mijns inziens geen geloof heten.

Onbewezen zaken

Tussenstand: wetenschap gaat net als geloof uit van onbewezen zaken. 1-0 dus voor de creationisten? Maar neemt wetenschap deze onbewezen uitgangspunten ook voor waar aan? Want pas in dat geval is zij een geloof. Laten we dit nader onderzoeken.

- Wetenschap begint niet zoals geloven met een waarheidsaannee maar met een vrijblijvende werkhypothese (“Laten we nu eens aannemen dat...”). Bij wetenschappelijk onderzoek wordt de onbewezen aanname als *werkbaar* geaccepteerd zolang hij rationeel lijkende verklaringen geeft en beantwoordt aan verwachtingen en voorspel-

lingen. Hoe langer de aanname “stand houdt” des te waarschijnlijker wordt hij geacht, met als limiet “neigend naar waar”. “*Neigend*”, want of de aanname absoluut waar is zullen we wellicht nooit met zekerheid weten, ook al lijkt uiteindelijk alles en alles op zijn plaats te vallen.

- Ook ficties als quarks, snaartheorie, onzekerheidsrelatie, zwarte gaten e.d., hebben niets met geloven te maken. Het zijn probeersels, ingevoerd in een proefopstelling. Houdt het, dan bouwt de wetenschapper er op verder, echter zonder het voor waar aan te nemen: hij blijft zich ervan bewust dat zijn probeersel het ooit kan laten afweten.

Het voorafgaande samengevat: geloven in de zin van iets onbewezens voor waar aannemen treffen we niet aan in de visie op wetenschap zoals deze in dit artikel ten tonele wordt gevoerd (het *pragmatisme*). Daarin wordt niets voor waar aangenomen, maar alleen als werkbaar in modellen. De kwestie of wetenschap ook waar is wordt in het pragmatisme agnostisch in het midden gelaten. Geen geloof dus. Niet alle wetenschappers en in wetenschap geïnteresseerden delen echter deze visie. De kijk op wetenschap strekt zich uit van “de werkelijkheid is niet kenbaar, dus *“anything goes”*: ieder zijn eigen waarheid”, tot “de werkelijkheid is voor de mens kenbaar, dus van wat onbetwiste wetenschap daarvan blootlegt mogen we aannemen dat het waar is.” De aan deze uitersten ten grondslag liggende overtuigingen met betrekking tot de kenbaarheid van de werkelijkheid zijn onbewezen, maar worden door hun aanhangers niettemin voor waar aangenomen. Geloof dus. In zijn algemeenheid: of (een bepaalde beoefening van) wetenschap een geloof is hangt af van de pretenties die beoefenaars (kentheoretische scholen) en geïnteresseerden haar toekennen.

Conclusie

Als men wetenschap in zijn algemeenheid al een geloof zou willen noemen (wat ik dus, als te ongenueanceerd, betwist) dan zijn er toch verschillen waardoor de vergelijking (laat staan gelijkstelling) met geloof als bv. dat in god, mank gaat - en dat afgezien van het verschil in het “geloofde”.

• Wetenschap, met welke pretentie ook “beleden”, is in tegenstelling tot godsgeloof voorwaardelijk. Theorieën komen en gaan. Opvattingen over grondslagen en geldigheid zijn met enige regelmaat onderhevig aan kritiek van binnenuit en resultaten moeten kunnen worden geverifieerd, iets wat bij geloof in god nauwelijks of niet speelt. Geloof heeft geen behoefte om te toetsen, bij wetenschap daarentegen is toetsen onontkoombare noodzaak en voorwaarde. Wetenschap is daarmee - anders dan geloof en zeker anders dan de religieuze versie ervan - een voortdurend gevecht

tegen eigen beperkingen en vooringenomenheid. Wanneer deze beperkingen zich overduidelijk manifesteren als onontkoombaar voor de mens, zal de wetenschap dit ook erkennen (Gödel, Schrödinger).

• Geloof brengt in het algemeen grotere emotionele betrokkenheid met zich dan wetenschap. De impact van beschaamd worden in geloof (ook het niet-religieuze) lijkt emotioneler dan het terugdraaien van onhoudbaar gebleken wetenschappelijke beweringen. Beschaamd geloof kan het vertrouwen in de mens (of in god) zozeer beschadigen dat een levensbeschouwing instort. Wegvallen van een betrouwbaar geacht element van wetenschap raakt de wetenschapper in de regel meer in zelfrespect, prestige en gehechtheid aan een visie. Teleurstelling op zijn tijd is nu eenmaal inherent aan voortschrijdende wetenschap.

• Meer dan geloof kan wetenschap helpen bij het slechten van vooroordelen en "bijgeloof".

Terugkerend naar Fons Tel's conclusie: wetenschap is mijns inziens te zeer aan voorwaarden gebonden en ook verder te andersoortig, om haar in zijn algemeenheid met geloven te associëren. Creationisten en intelligent design aanhangers gebruiken hete begrip "geloven" dan ook tendentieuze, nl. om haaks op elkaar staande systemen, nl. van waarheidsaanspraken (geloof) en waarheidsbenadering (wetenschap) onder één noemer te brengen - daarmee suggererend dat beide systemen kentheoretisch op hetzelfde niveau staan. Een misleidende suggestie, zoals ik in het vorenstaande meen te hebben aangetoond. Wat de theïst allemaal wenst te geloven moet *hij* weten, maar laat hij niet te familiair worden.

Sprekken is zilver...

Auteur: Enno Nuy

(1950, Aerd) is ondernemer, hoofdredacteur De Vrije Gedachte en voorzitter van het bestuur van Stichting De Einder

Elders in deze editie is sprake van het recht op beledigen. Al vaker heb ik betoogd dat dat een jammerlijke vergissing is. Dat we vrijheid van meningsuiting hebben is een zeer groot goed, we moeten die vrijheid koesteren. Maar zoals het met alles van waarde is gesteld: ook met en op die vrijheid van meningsuiting moeten we zuinig zijn. Als we, gebruik makend van die vrijheid, vervolgens merken dat een ander zich daardoor beledigd voelt, dan is dat in eerste instantie typisch een geval van jammer maar helaas. Tenzij..., tenzij we, gebruik makend van de vrijheid van meningsuiting, onze woorden zodanig kiezen dat we zeker weten dat een ander zich daardoor beledigd voelt. De doelbewuste belediging komt dan toch wel heel erg snel in zicht. Bij de doelbewuste belediging is de verzender van de boodschap de oorzaak van onvrede; in alle andere gevallen is de ontvanger van de boodschap zelf de oorzaak van onvrede. Met een belediging als onbedoeld bijproduct van het uiten van een mening is dan ook niets mis. Maar het gaat te ver om dat vervolgens te betitelen als een recht op beledigen. Het recht op beledigen immers haalt het onderscheid tussen bedoeld en onbedoeld onderuit en daar kan de beschaving niet mee gediend zijn. De doelbewuste belediging is naar mijn mening in alle gevallen volstrekt overbodig, ze kan voorkomen worden zonder dat dat afbreuk doet aan de helderheid van de boodschap. Sterker nog, een boodschap die niet zonder de belediging kan, is een slechte boodschap.

Kijkt u eens naar al die fora op Internet waar de vrijheid van meningsuiting volledig ontspoord en deelnemers elkaar weg intimideren en weg diskwalificeren door oeverloos gescheld, veel grote woorden en niet zelden de groffe belediging. Wat is dat toch, die onbedwingbare neiging om de eigen mening als de ultieme vorm van wijsheid en waarheid te beschouwen en iedereen die er een klein beetje anders over denkt meteen weg te zetten als een onbenul, censuurpleger, fatsoensrakker of nog veel erger?

Roos Vonk, hoogleraar Sociale Psychologie, heeft in een bundel columns onder de titel *Ego's en andere ongemakken*, een heel simpele verklaring voor het hierboven beschreven fenomeen gegeven: het is emotionele incontinentie. Onvolwassen gedrag van mensen die nooit geleerd hebben te relativiseren, die de zelfspot nooit ontdekken hebben en die nooit begrepen hebben dat het soms verstandiger is je mond te houden of tenminste tot tien te tellen alvorens te reageren.

Afin, een heel leuk boek overigens van Roos Vonk, ik kan het u aanraden, u vindt het op www.scriptum.nl. Daar kan geen internetforum tegen op. Wist u trouwens dat Johannes Brahms berucht was om zijn beledigingen? Hij schijnt eens bij het afscheid op een feestje luidruchtig zijn excuses aangeboden te hebben aan iedereen die hij die avond niet had beledigd. U ziet het, de belediging is van alle tijden. Ach ja....

Pentateuch

Auteur: Jaap van den Born
(Nijmegen 1951) beidt zijn tijd.

Toen, onverwacht kwam er
Bondgenootschappelijk
Plots een groep ruiters
Vol wrok aangedraafd

Sinead (Adama)
Semeber (Zoboim)
Birsä (Gomorra)
En Zoar (Bela)

Bera (van Sodom): een
Belligerentenclub
Kwam onverwacht
Dus de eersten te na

Wat een misrekening!
Dat viel vies tegen zeg
Ze kregen klop: oei
Nou nou, niet te min!

Dit nu vond Abraham
Onoverkomelijk
(Lot was gevangen)
En dus greep hij in

Voltallig uitgerukt!
Driehonderd krijgslieden
Hakten die vorsten
Compleet in de pan

Hé - wacht eens even: een
Driehonderdtallige
Legermacht? En al
Die koningen dan?

Ach ja, die koningen
Stel u daar niets van voor
Vorsten en rijken:
Het waren meer clans

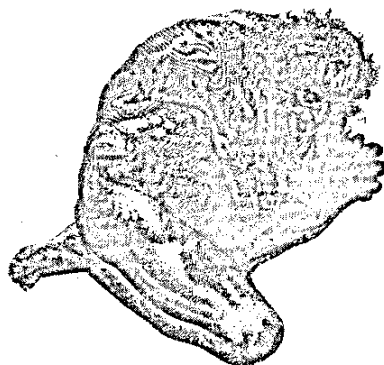
En heel zo'n rijk was wat
Madurodamachtig
Voor je het wist
Was je over de grens

God ging weer ingrijpen
Zond dus twee engelen
Schoon van gestalte
Naar Sodom, naar Lot

Heel de bevolking (Eén
Bruinwerkerijbedrijf)
Eiste hen op
Sterk belust op genot

'Hier, neem mijn dochters maar
Sappige maagden; kijk!'
Nou, u begrijpt:
Die twee meisjes niet blij!

Wellicht vindt u het wat
Dochteronvriendelijk
Maar het was toch goed bedoeld
En gastvrij

'Ren!' riep de godsgezant
'Lot je moet wegwezen
Sodom, Gomorra:
Ze worden verwoest

O ja; je moet ook niet
Achterjcomkijken'
Lots vrouw wou vragen
Waarom dat niet moest

'Ren! Schiet nou op mevrouw!'
Mokkend vertrokken ze
Vuur uit de hemel!
Lots vrouw keek toch om

Het resultaat dat was
Alleronaangenaamst
Ze stond er bij
Als een zoutpilaar: dom!

Dat was Gods Heilsplan dus:
Lot moest met Abram mee
En zat (nu weduwnaar)
Vuil in een grot

Vrouw kwijt en baan kwijt; een
Allesverdriete
Toestand: droef kloeg hij
Zijn droevige Lot

En zijn twee dochters dan?
Die wilden nageslacht
Voerden hem dronken
Ontwongen hem zaad

Toen het atoom nog een hypothese was

Auteur: Maarten Looij

(1920, Almelo) schrijver, oud leraar Nederlands

Eerste deel van een lezing uitgesproken op 11 oktober 2009 voor de afdeling Noord-Overijssel van het Humanistisch Verbond. Het tweede deel volgt in het volgende nummer.

Een onbewust gemis

Vergeleken met de miljoenen jaren die de evolutie van de mens duurde, vanaf zijn voorouderlijke primaten tot het ontstaan van de moderne homo sapiens... vergeleken met die ondenkbaar lange tijd ligt de vijfde eeuw v.o.j. nog maar pas achter ons. Ik heb met die vijfde eeuw het Oude Griekenland op het oog. Dat de mensen die daar vijfentwintighonderd jaar geleden woonden geen primitieve wilden waren, dat hoef ik niet te benadrukken. Dat blijkt overduidelijk uit wat zij en de generaties na hen tot stand hebben gebracht en ons nalieten. De klassiek Griekse kunst, architectuur, literatuur, wetenschap en filosofie wekken nog altijd bewondering. En toch... ook in dat zo hoog gewaardeerde klassieke Griekenland maakte een bijgelovige en onontwikkelde massa de meerderheid uit. Naast het geloof aan de Olympische goden was er een bizarre dodenverering, men onderhield onbegrijpelijke mysteriëndiensten, men geloofde aan allerlei goden en godjes, aan een onderwereld waar de doden verbleven, en men leefde voortdurend in angst voor boze geesten. Verstandiger lieden dachten er het hunne van, maar deden gewoonlijk alsof ze zich erin konden vinden. En er waren filosofen die al die onzin onvervaard (maar vergeefs) bestreden. Over de grote vraagstukken van leven en wereld dachten zij totaal anders dan de massa, die Sokrates meewarig *hoi polloi* (de velen) noemde. Over die velen (*viel zu vielen*, vond Nietzsche)

wil ik het niet hebben. Wel wil ik het verhaal vertellen van een paar filosofen die op een briljant idee kwamen. We gaan terug naar de tijd toen het atoom nog een onschuldige hypothese was en nog niet op bedenkelijke wijze energie opwekte noch angst veroorzaakte.

Demokritos

Eerst stel ik Demokritos aan u voor. Hij was een Griekse wijsgeer, geboren tussen 470 en 460 v.o.j. in Abdera, een stad in Tracië, in het door de Grieken gekoloniseerde

deel van Klein-Azië. Wat die geboorteplaats betreft hebben we geen zekerheid, het kan ook Milete zijn geweest. Van zijn leven weten we niet veel. Hij schijnt zeer oud te zijn geworden en zijn lange leven bestond vnl. uit verre en langdurige reizen, o. a. naar Indië, Perzië en Egypte. Als schrijver was hij buitengewoon productief: hij hield zich bezig met vrijwel alle wetenschappelijke onderwerpen van zijn tijd. Hij schreef over wiskunde, kosmologie, astronomie, ethiek, taalwetenschap, techniek, politiek en zelfs over oorlogvoering. Een zeer veelzijdige geest dus. Naar verluidt stonden er meer dan zeventig boeken op zijn naam en moet hij een van de meest gelezen auteurs van zijn tijd zijn geweest. In hun geheel zijn die boeken (helaas!) verloren gegaan, maar dankzij het feit dat Demokritos veelvuldig is geciteerd, zijn er gelukkig allerlei fragmenten over. Aristoteles, die meer dan honderd jaar later werd geboren, citeert hem niet minder dan 78

keer. Maar diens leermeester Plato, die het werk van Demokritos zonder enige twijfel goed kende, zweeg over hem.

De vrijwel enige bron voor bijzonderheden uit zijn leven en ideeënwereld is een boek uit de eerste helft van de derde eeuw van onze jaartelling. Toen dat boek verscheen, was Demokritos al ongeveer zeshonderd jaar dood en dat is een bedenkelijk lange tijd. Het bevat 82 biografische beschrijvingen van ongelijke grootte over Griekse wijsgeren en staat op naam van Diogenes Laërtius. De titel luidt: *Leven en meningen van beroemde filosofen*. Hoewel Demokritos een van de belangrijkste denkers uit de Griekse Oudheid was, telt zijn biografietje slechts enkele bladzijden. Daar hebben we weinig aan. Om Demokritos beter in zijn tijd te kunnen plaatsen hier een kleine uitweiding.

De geschiedenis van de West-Europese filosofie begint niet in Griekenland zelf, maar in Ionië, het door de Grieken gekoloniseerde westelijke kustland van Klein-Azië, het latere Turkije. In Ionië lagen belangrijke steden als Milete, Efese en Klazomenai, geboorteplaatsen van beroemde filosofen. Die oudste Griekse filosofen noemt men wel 'natuurfilosofen', want zij richtten hun aandacht op de natuur, d.w.z. op de werkelijkheid der zichtbare dingen. Zij zochten in de voortdurende verandering van alles (beweging, ontstaan, groei, bloei, vergaan) een blijvend beginsel (*arche*). De Griekse filosofen van Milete (Thales, Anaximander, Anaximenes) waren de eerste zelfstandige denkers die zich hadden losgemaakt van geloof en mythe om te trachten rationeel (dus met hun menselijk verstand) het levensraadsel op te lossen. Men spreekt weleens van de 'Grieks-Ionische Verlichting'. Daar in Milete en later in andere Griekse steden begint het West-Europese vrije denken. En laten wij dit goed beseffen: dit vrije denken is in onze 21ste eeuw nog steeds een van de kostbaarste en meest bedreigde verworvenheden der mensheid.

Na de filosofen van Milete namen overal elders Griekse denkers het woord. Herakleitos van Efese sprak het beroemde woord: *Panta rhei kai oudèn menei* (Alles verandert en niets blijft). Naast inzicht in de betrekkelijkheid van al het bestaande vinden we bij hem het vermoeden van een alles omvattende causale samenhang. Daarbij voltrekt zich alles volgens de *logos*, dat is de zich in harmonie openbarende wereld- of natuurwet. Pythagoras, van het eiland Samos, zocht de es-

sentie der wereld in getalsverhoudingen en zijn leerlingen ontwikkelden een kosmologie, die al aan die van Copernicus doet denken. Anaxagoras, uit Klazomenai, schreef over de samenstellende elementen der materie en over de wereldgeest (*nous*), die alle materie beweegt. Empedokles, van Sicilië, kwam tot de overtuiging, dat er een beperkt aantal onveranderlijke grondstoffen moest zijn en ontwikkelde al een soort evolutieleer. Deze filosofen schreven een bibliotheek wijsgerige literatuur bij elkaar, waarin soms op verbluffende wijze wordt vooruitgelopen op later wetenschappelijk denken. Maar van geen enkele van hen hebben we een compleet boek over. Op een aantal door latere schrijvers geciteerde plaatsen en op een paar wel of niet betrouwbare samenvattingen en toespelingen na, is hun werk voor ons verloren gegaan.

Ook Demokritos hield zich bezig met de grote vragen over het ontstaan en het wezen van de wereld, over de oergrond en de werkelijkheid van het zijnde. Hij vroeg zich af, wat het wezen was van de wereld en de dingen die wij om ons heen waarnemen. Zijn het voortbrengselen van onze bedrieglijke zintuigen en is achter die schijnwereld de echte werkelijkheid verborgen? Is die echte werkelijkheid dan geest of is zij stof? Of beide? Of iets volstrekt onbenoembaars? En hoe nietig kan leven zijn? Er bestaan bijna onzichtbare diertjes. Zij nemen voedsel tot zich, ademen en bewegen. In een bundel zonlicht kunnen wij een dwarreling van minuscule kleine stoffjes waarnemen. Hoe is hun structuur?

De leer

Naast een aantal anekdoten vinden wij in het boek van Diogenes Laërtius een overzicht van wat Demokritos verkondigde. Ik wil dat hier verkort weergeven. De oergrond van alles zijn onzichtbaar kleine deeltjes (*atomen*). Verder is er lege ruimte. Er zijn oneindig veel werelden. Zij ontstaan en vergaan weer. Uit niets ontstaat niets. En niets van het zijnde vergaat tot niets. De atomen zijn oneindig in vorm en aantal. Zij bewegen zich tot allerlei samenstellingen: zo zijn vuur, water, lucht, aarde, uit allerlei atomen samengesteld. De atomen kunnen niet beïnvloed worden en zijn onveranderlijk. Evenals onze wereld zijn ook de zon en de maan uit atomen samengesteld. De beweging der atomen is de oorzaak van al het bestaande en alles wat gebeurt, is een gevolg van noodwendigheid. Daarom mag

geen vrees of bijgeloof ons in verwarring brengen. Dit was in het kort de wereldbeschouwing van Demokritos. Toen het biografische werk van Diogenes Laërtius verscheen, had het christendom zich al wijd en zijd over Europa verspreid en spelde de gelovigen de aloude mythe van het scheppingsverhaal op de mouw, maar eeuwen eerder schreef een Griekse wijze al over atomen, kleine deeltjes, die hij zo noemde, omdat hij meende, dat zij *atomos*, d.w.z. ondeelbaar, waren.

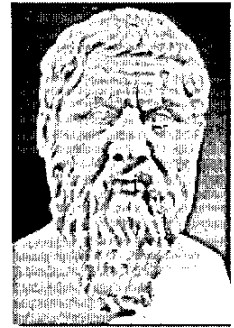
Laten wij vooral goed voor ogen houden, dat Demokritos het bestaan van atomen niet afleidde uit experimenteel onderzoek, want dat was nog niet mogelijk. Die atomen bestonden alleen in zijn voorstelling. Het waren bedenkzels. Demokritos had ze bedacht op grond van logisch redeneren. Pas eeuwen later, in de 19de eeuw, werd hun bestaan ontdekt en ook dat van de moleculen. Die atomen bleken toen allerm minst ondeelbaar. Hun naam was dus eigenlijk onjuist. Maar Demokritos had wel goed nagedacht.

Voordat ik verder ga is het nodig een kanttekening te maken. Ik heb het tot dusver alleen over Demokritos gehad, maar als de eigenlijke geestelijke vader van de atoomidee wordt de filosoof Leukippos (ca. 470-ca. 410 v.o.j.?) genoemd die als de leermeester van Demokritos wordt beschouwd. Maar van Leukippos weten we nog minder. Of beter: bijna niets. Er worden een paar boeken van hem genoemd, maar daarvan wordt beweerd of gesuggereerd dat zij niet door hem, maar ook door Demokritos zijn geschreven. Die boeken zijn eveneens verloren gegaan. En het is allemaal ook zo lang geleden! In ieder geval heeft Demokritos zijn atoomleer uitvoerig beschreven en daarvan zijn allerlei fragmenten overgebleven. We zullen het dus maar op Demokritos houden. De natuurbeschouwing van Demokritos is zuiver materialistisch: voor hem is er buiten de materie van de atomen slechts de oneindige, lege ruimte. De natuur is in zijn perceptie ook louter mechanisch: de atomen bewegen zich niet toevallig, maar volgens vaste wetten. En uit die beweging is niet alleen de eindeloze verscheidenheid van de stoffelijke wereld te verklaren, zij veroorzaakt ook de geest, de ziel. Maar de vraag naar de zin van het bestaan behandelt Demokritos niet. En zijn strikt mechanische natuuropvatting laat ook geen plaats voor god of goden.

De door Aristoteles en andere schrijvers geciteerde plaatsen geven ons helaas een zeer onvolledig beeld van de atoomtheorie van Demokritos. Er is te veel verloren gegaan. Toch krijgen we uit de overgebleven fragmenten de stellige indruk, dat de theorie zeer zorgvuldig en consequent is doorgedacht. Daarom kunnen we zonder enige aarzeling stellen, dat Demokritos een van de grootste materialistische denkers uit de Oudheid was.

Plato de boekverbrander?

Dit verklaart ook meteen de negatieve houding van zijn beroemde jongere tijdgenoot Plato jegens hem. Van Plato wordt beweerd (het kan roddel zijn), dat hij alle boeken van Demokritos die hij te pakken kon krijgen, liet verbranden. Men neemt aan, dat

Plato

Plato's afkeer van Demokritos voortkwam uit de onoverbrugbare kloof tussen hun beider gedachtereelden. Plato was een idealist en Demokritos, zoals gezegd, een materialist.

De woorden *idealist* en *idealisme* (allebei in *wijsgerige* betekenis!) gaan terug op het Griekse woord *idea*. Oorspronkelijk betekende dit: aanblik, uiterlijk, beeld, en ten slotte: geestelijke voorstelling of begrip. Bij Plato krijgt het een geheel eigen betekenis. Bij hem zijn de ideeën geen begrippen (in onze gewone betekenis) meer, maar de eeuwige oervormen, waarvan onze zichtbare wereld slechts een afspiegeling is. Die (vermeende) hogere wereld van de eeuwige ideeën is voor Plato's denken het uitgangspunt.

De woorden *materialist* en *materialisme* (eveneens met *wijsgerige* betekenis) zijn afgeleid van het Latijnse woord *materia* (= stof, grondstof; het Griekse equivalent is: *hylè*). Het wijsgerig materialisme gaat niet uit van louter ideeën of van boven- of buitenwereldse zaken die voor menselijke zintuigen onbereikbaar zijn, maar richt zich op het stoffelijke, d.w.z. op dat wat wordt gekenmerkt door uitgebreidheid, gewicht, massa en beweging binnen de ruimte en de tijd der menselijke ervaring en ons kenvermogen. Volgens het materialistisch standpunt is er buiten die materie niets en moeten we die materie bestuderen om het zijnsmysterie te ontsluiten.

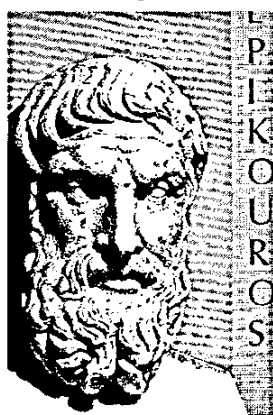
In de Griekse filosofie was de idealist Plato de belangrijkste figuur tegen wie de arme materialist Demokritos weinig had in te brengen. Het

idealistische denken leek veel chiquer dan het platvloerse materialistische gedoe en gepieker, dat zich niet met hemelse maar met banaal aardse dingen bezighield. Deze opvatting heeft Plato veel roem gebracht en Demokritos' naam veel schade berokkend.

Van Plato zijn dan ook bijna alle geschriften behouden, terwijl het werk van Demokritos verloren is gegaan. Maar gelukkig kreeg hij een paar eeuwen later bijval van een collega-filosoof die veel beroemder werd dan hij, vooral doordat een bekende dichter een groot poëem aan hem wijdde.

Epikouros

Die atomistische geestverwant was de Griekse filosoof Epikouros. Deze leefde van (ongeveer) 340 tot 270 v.o.j. Hij werd dus om en nabij een eeuw later dan Demokritos geboren en stierf eveneens hoogbejaard. Oorspronkelijk afkomstig van het eiland Samos vestigde Epikouros zich in het jaar 306 in Athene. Daar kwam hij in het bezit van een grote, omheinde tuin, die beroemder werd dan welke tuin ter wereld ook. In de stilte en afzondering van die tuin (weg van de drukte, het gewoel en de dagelijkse banaliteit van het stadsleven) kwam hij in weldadige rust bijeen met geestverwante vrienden en doceerde hij zijn filosofie: het epicurisme. Wat was dat voor een filosofie? Zoals de overlevering wil maakte Epikouros al op vrij jonge leeftijd kennis met de atomistische leer van Demokritos. Zijn leraar wordt ook genoemd: een zekere Nausiphanes (4de eeuw v.o.j.). En hij zal natuurlijk ook wel geschriften van Demokritos in handen hebben gehad, want diens werk schijnt (voor die tijd) nogal wijd verbreid te zijn geweest. Een anekdote wil, dat men Plato afgeraden heeft de boeken van Demokritos te verbranden, omdat toch zovelen ze al gelezen hadden. Overigens is het werk van Epikouros eenzelfde lot beschoren als

dat van Demokritos. Volledig overgeleverd zijn slechts een paar brieven. Dezelfde teloorgang is waarschijnlijk te wijten aan dezelfde strekking. Volgens Demokritos bestond zoals gezegd alles uit atomen en lege ruimte en wat er

met die atomen gebeurde vloeide voort uit de wetten van het causaal verband. En nogmaals: ook de ziel is volgens Demokritos een product van de beweging der atomen. Verder kunnen we al het zogenaamd goddelijke, bovennatuurlijke en hemelse wel vergeten. Zowel ons geestelijk als lichamelijk bestaan hebben we aan de materie te danken. Wij behoren dus niet tot de hemel (waarover sinds Jezus '*hoi polloi*' het zo vaak hebben als onze uiteindelijke bestemming), maar wij behoren tot de aarde. En die aarde moeten wij, zoals Nietzsche het vele eeuwen later formuleerde, 'trouw blijven'.

Welnu, deze voor velen onwelgevallige materialistische atoomleer heeft Epikouros hier en daar gewijzigd en er (evenals Demokritos trouwens) een passende ethiek (levensleer) aan toegevoegd. Eerst iets over die Epikourische atomen.

Veelvormig en spontaan

Epikouros bracht allerlei eigen vindingen in de leer van Demokritos aan. Zo hebben de atomen bij Epikouros allerlei vormen. Sommige zijn glad, andere ruw, hebben in- en uitstulpingen en zelfs scherpe haakjes. Vele hebben de vorm van een meetkundig lichaam: bol, kubus, ellipsoïde, kegel, cilinder of piramide. Die veelheid aan vormen moet de oneindige verscheidenheid van de uit atomen samengestelde verschijnselen in onze wereld verklaren. Maar wederom: experimenteel onderzoek was nog niet mogelijk, het atoom was nog maar een wetenschappelijke veronderstelling, en al die genoemde vormen waren bedacht. Het ontbrak Epikouros dus niet aan fantasie, maar als denker kon Epikouros toch niet in de schaduw van Demokritos staan. Een van Demokritos' overgeleverde uitspraken was: *Wij weten niets, want de waarheid ligt in de diepte*. Epikouros dacht veel oppervlakkiger. Demokritos' wetenschappelijke opvattingen komen er bij hem niet zonder kleerscheuren af. Filosofiehistorici hebben het meer dan eens diep betreurd, dat het atomisme van Demokritos werd gepropageerd door een zo weinig wetenschappelijke richting als die van Epikouros en zijn volgelingen. En er is ook niet altijd consistentie met wat Epikouros elders ontleende of zelf uitdacht. Zo slaagt hij er bijvoorbeeld niet in de mechanische natuurleer van Demokritos in overeenstemming te brengen met zijn eigen opvatting over de beweging der atomen. Epikouros leert namelijk, dat de atomen in onregelmatige bewegingen spontaan van hun

val afwijken en dat zij mede daardoor tot dusdanige combinaties komen, dat de wereld der dingen wordt gevormd zoals deze zich aan ons voordoet. Die mogelijkheid van willekeurige bewegingen verklaart volgens hem ook de vrije wil van de mens. Maar dit onberekenbare gedrag der atomen, deze afwijking (Epikouros zelf spreekt van *pareklesis*) is natuurlijk in tegenspraak met de wetten van de causaliteit. Toch wil ik hier bij opmerken, dat moderne atoomfysici ook met causaal onverklaarbare onregelmatigheden te maken hebben. Maar dat wist men toen natuurlijk nog niet. Hoe dan ook, de atoomleer van Epikouros is even materialistisch (in wijsgerige en wetenschappelijke zin) als die van Demokritos. En zoals ik al heb gezegd is deze materialistische leer scherp tegengesteld aan het idealistisch denken, zoals dat van Plato.

Maar in het dagelijkse spraakgebruik worden de woorden 'materialist/materialistisch' en 'idealist/idealistisch' in een geheel andere betekenis gebruikt. Met 'idealist' bedoelt men dan iemand die een 'ideaal' heeft, en dat kan een betere wereld, maar ook een nieuwe auto zijn. En ons woordenboek Van Dale omschrijft een 'materialist' als *iemand die zijn geluk zoekt in laag genot en stoffelijke zaken*. Welnu, zowel de levensleer (ethiek) van Demokritos als die van Epikouros heeft met deze kwalificatie niets te maken. Maar wat was dan volgens Epikouros de beste, d.w.z. de meest menswaardige levenswijze? Daarover het volgende.

Tuin, genot, geluk

Ik heb het al over zijn beroemde tuin gehad. Als ik in mijn eigen bescheiden achtertuin zit, denk ik weleens aan Epikouros en dan zie ik in mijn fantasie die legendarische tuin van hem. Het moet een grote en prachtige tuin zijn geweest, met bomen, struiken, veel planten en bloemen. Er waren ongetwijfeld paden aangelegd, waarop men kon wandelen. Niet ver buiten Athene gelegen, maar toch ver genoeg om het stadslawaai niet te horen, was het een tuin om tot rust te komen. En vooral ook om te filosoferen. Die tuin heeft alles te maken met zijn filosofie, met zijn levenswijsheid, met hoe hij dacht hoe we moeten leven en hoe wij gelukkig kunnen worden. Volgens de Romeinse filosoof Seneca (Lucius Annaeus Seneca, ca. 1-65) (maar hoe hij dit te weten kon komen weet ik niet, want hij heeft die

tuin ook nooit gezien) stond er boven de ingang het opschrift: *Vreemdeling, hier is het goed toeven, hier is genot het hoogste goed*. Dat 'genot' kan ook met ons woord 'geluk' worden vertaald. Welnu, in die tuin van het genot of geluk als het hoog-

ste goed werd natuurlijk als het belangrijkste vraagstuk besproken hoe de mens tot dat hoogste goed kan komen. Als antwoord werd gegeven: door gemoedsrust. In het Grieks was dat *ataraxia* of *apatheia*. Onzekerheid en vrees staan die gemoedsrust in de weg. Onzekerheid en vrees maken ons nerveus en in de war. En die rust en stilte van zo'n prachtige tuin zijn weliswaar heerlijk, maar voldoen toch niet om ons voor alle onzekerheid en vrees te vrijwaren. En wat is de voornaamste bron van onzekerheid en vrees? Dat was (en is!) de godsdienst. Dat was (en is!) het geloof aan god en goden. En dat was en is de dood en vooral ook de onzekerheid over wat ons na de dood te wachten staat. Dat was in de dagen van Epikouros de schimmige onderwereld en in christelijke tijden werd dat (als je niet naar de hemel ging) de hel. Epikouros stelde iedereen gerust die voor dood en onderwereld bang was. Hij verzekerde dat de dood niet bestond. Waar de dood is, zijn wij niet, en waar wij zijn, is de dood niet. Volgens het oude gebruik de doden voedsel en lafenis offeren is dus ook grote onzin. En die onsterfelijke ziel? De ziel bestaat ook uit atomen en na onze dood valt ze uiteen. Na de dood komt het niet-zijn, de eeuwige rust die er vóór onze geboorte ook was en die er weer zal zijn als wij zijn gestorven. Sommige geestverwanten lieten dan ook op hun grafsteen zetten: 'Ik was, ben geweest en ben er niet meer'.

En dan de goden. Epikouros ontkende het bestaan van de goden niet. Waarom zou hij dat ook gedaan moeten hebben? Dat geloof aan goden was zo wijd verbreid. En het waren er zoveel. Hij liet het dus maar zo, maar verzekerde, dat die goden de mensen niets aandeden en zich ook niet om hen bekommerden. Zij trokken zich van hen niets aan. Ze hadden de mensen immers niet nodig. Anders zouden het geen goden zijn. Ook aan de goden waren al die offers overbodig.

Onberekenbare goden

De vrees voor de dood en voor de onberekenbare

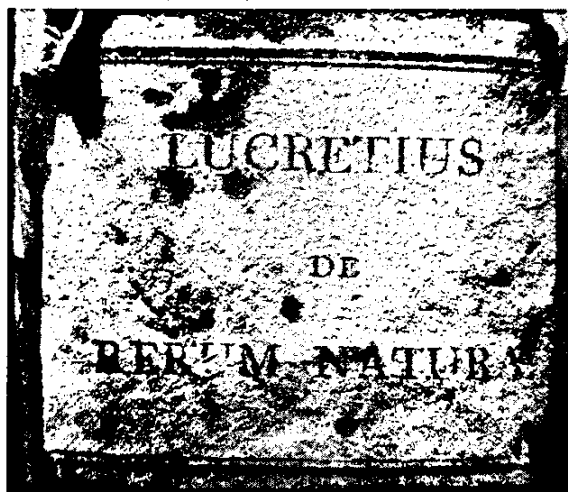
goden zag Epikouros dus als een donkere schaduw over het menselijk geluk hangen. Maar er waren nog meer obstakels op de weg naar ons welbevinden. Een beetje gezond verstand was meestal toereikend om die belemmeringen op te ruimen. De overgebleven fragmenten bevatten menige praktische raadgeving. Die raadgevingen doen soms aan kalenderspreuken denken, maar let op: het zijn losse snippers uit een verloren context. Hier volgen er enkele:

- *Zoals wij het persoonlijk eigene in ere houden, of het voortreffelijk is en door de mensen benijd wordt of niet, zo moeten wij ook doen met dat van onze medemensen, als zij zich tenminste behoorlijk gedragen.* Kort gezegd: Men moet iedereen in zijn waarde laten. Het is de aloude grondslag der ethiek zoals wij die kennen als: doe anderen niet aan wat uzelf niet aangedaan wilt worden. En het is Kant's categorische imperatief (onvoorwaardelijk zedelijk gebod). Maar let op: Epikouros stelt wel een voorwaarde: ook de ander moet zich behoorlijk gedragen. Als iemand je zomaar een oorvrijg toedient, ben je niet, zoals Jezus gezegd zou hebben, verplicht hem ook de andere wang aan te bieden.
- *Goddeloos is niet degene die de goden der menigte veracht, maar goddeloos is wie de goden der menigte aanhangt.*
- *De dood gaat ons niet aan; wat ontbonden is, is zonder waarneming, en wat zonder waarneming is, heeft niets met ons te maken.*
- *Genot is afwezigheid van smart en pijn. Waar genot is, is geen smart of pijn meer.* Dit is als algemene waarheid bedoeld, maar gold vooral voor Epikouros zelf, die van aanleg zwak en ziekelijk was. Volgens de overlevering leed hij aan een chronische nierziekte.

Zwijn

Omdat Epikouros het menselijk geluk herleidde tot wat hij 'genot' noemde, gaf hij daarmee zijn vijanden (voornamelijk de idealisten en stoïcijnen, van wie de laatsten het in vele opzichten met hem eens waren) een machtig wapen in handen. Het woord 'genot' is in het Grieks *hedonè*.

Epikouros was dus een hedonist, een genotzoeker. En het woord 'hedonist' heeft, precies zoals het woord 'materialist', een wijsgerige én een laag-bij-de-grondse betekenis. Epikouros vond genot in gemoedsrust, in harmonie met zichzelf en de wereld, en vooral in de stilte van zijn tuin, waar hij wijsgerige gesprekken voerde met vrienden en (want die waren er evenzeer welkom) met vriendinnen. Hij genoot daar van de vriendschap met gelijkgezinden. Maar achterklap en kwaad aardige roddel stelden het anders voor. Want wat werd daar in die tuin besproken? Dat alles materie was, zelfs de ziel, dat met de dood alles was afgelopen, dat goden geen rol speelden en misschien niet eens bestonden. Daarover spraken zij met elkaar. Maar wat deden zij met elkaar? Dat was natuurlijk nog veel onbeschaamder! Kortom: meningen en gedragingen die fatsoenlijke lieden moesten verafschuwen. Die hedonistische tuin zou dus wel een zwijnenstal zijn en Epikouros was daar het opperzwijn. Voor die vijanden was er genoeg modder om mee te gooien en later was er nog genoeg over voor de christenen om hun haat tot uitdrukking te brengen. Maar waarom werd Epikouros juist met een zwijn vergeleken? Om dat verklaard te krijgen moeten we te rade gaan bij een christelijke heilige, een bisschop, nl. Gregorius van Nyssa (ca. 335-394). Die leefde wel eeuwen later dan Epikouros, maar hij kon die vergelijking afdoende toelichten. Kijk, het zwijn kan vanwege zijn lichaamsbouw zijn kop niet hoog opheffen om de hemel te aanschouwen. Hij is dus gedwongen om altijd met zijn snuit in de modder te wroeten. De hemelse Platonische ideeën zullen dus nooit binnen zijn blikveld komen. Dat lot was Epikouros ook beschoren. Maar al die kwaadsprekerij en laster werden mees-

Wordt vervolgd...

Zonder religie geen moraal?

Auteur: Paul Hopster

(1940), gepensioneerd psycholoog, bestuurslid van DVG van 1974 tot 1989 en redacteur van "De Vrije Gedachte", later geheten "De Vrijdenker" sedert 1999

In zijn uitstekende essay "Is religie de baarmoeder van de moraal?" (De Vrijdenker, oktober 2009) schetst Enno Nuy het volgende beeld van de relatie religie – moraal. De religies zijn zó verweven met de moraal dat de aanbrengers van de moraal er zelfs argumenten aan ontleen voor hun bestaan: als jullie religie – dus god! – laten schieten, dan is er "dus" ook geen moraal meer. De Tien Geboden zijn op te vatten als een publieke moraal en niet ontkend kan worden dat zij afkomstig zijn uit een godsgeloof en door tussenkomst van een religie tot ons zijn gekomen. Het mag niet bevreemden dat een religie die bestaat bij de gratie van de waarheidsclaim zich ook gaarne afficheert als de oervader of de baarmoeder van de moraal. Hoe het ook zij, elke religieuze claim op de oorsprong van de moraal is volslagen lariekoek. Dat religies aan de wieg van moraal te hebben gestaan is even pathetisch als onzinnig. Aldus Nuy.

Ik zou de volgende stellingen hieraan willen toevoegen.

Volgens godgelovigen is de moraal een creatie van god. Volgens atheïsten is god een creatie van de mens. Indien moraal een creatie is van god en god een creatie van de mens, is moraal een creatie van de mens.

Volgens godgelovigen vormt religie de bakermat van de moraal. Volgens atheïsten vormt de mens de bakermat van de religie. Indien religie de moraal creëert en de mens de religie creëert, vormt de door de mens uitgevonden religie de bakermat van de moraal.

Indien god en religie menselijke uitvindingen zijn dient moraal zijn directe basis te hebben in de mens en niet in god of in religie.

God is overbodig voor de moraal:

Moraal.....god.....mens

Dient te worden verkort tot

Moraal.....mens

Of

Moraal.....religiemens

Dient te worden verkort tot

Moraal.....mens

God is niet alleen overbodig voor de moraal, maar ook gevaarlijk voor de moraal:

Moraalgodswaan.....wanende mens.

Dient te worden

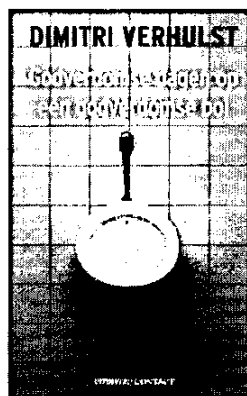
Moraal.....rationele mens

Dimitri Verhulst – Godverdomse dagen op een godverdomse bol

Auteur: Enno Nuy

(1950, Aerdt) is ondernemer, hoofdredacteur De Vrije Gedachte en voorzitter van het bestuur van Stichting De Einder

Wat voor beeld doemt op als je niet uit de voeten kunt met een creationistische blik? Hoe zien de wereld en de mens er uit wanneer je de vooruitgangsgedachte niet aan kunt hangen en je je inspant om van buitenaf naar binnen te kijken? Wat ziet een *alien* die geen weet heeft van zieleroerselen van het fenomeen mens? Die ziet

het beeld dat Dimitri Verhulst schetste in zijn jongste boek. Een roman kun je 't niet noemen, maar wat zegt zo'n typering feitelijk? Nu ja, dit boek dat door hele volksstammen niet gelezen zal worden omdat de titel hen niet aanstaat, kan niet worden beschouwd als fictie. Een wetenschappelijke verhandeling is het evenmin, ook al neemt de schrijver een standpunt in dat is geënt op de evolutietheorie. Verhulst beschrijft hoe na een kennelijke oerknal een soort oersoep ontstond waarin organisch leven tot ontwikkeling kwam en waarin levende wezens rondzwommen die op zekere dag besloten de oevers te beklimmen om hun leven voortaan op het droge voort te zetten. Hij beschrijft die wezens nergens, duidt ze ook niet aan en noemt zijn hoofdpersoon kortweg 't. Maar uit alles wordt duidelijk dat 't van Neanderthaler evolueert tot de moderne mens zoals wij hem heden ten dage kennen. De schrijver verhaalt van 't zijn wederwaardigheden als *Pithecanthropus erectus*, als woestijnverlater, als Columbus en als grootinquisiteur, als uitvinder van de stoommachine en als kanonnier in de grote oorlogen. Verhulst beschrijft het allemaal en 't helemaal, tot aan de botoxwaanzen van vandaag toe.

Wie 't boek om de titel laat liggen begaat een grote vergissing, want zelfs wanneer je de evolutiegedachte niet aanvaardt, moet je je de kans op prachtig proza niet laten ontnemen. En dat proza van Dimitri Verhulst mag er wezen. Nu worden wij Hollanders er toch al van verdacht dat in sappig Vlaams geschre-

ven boeken bij ons een streepje voor hebben, maar ik durf wel te beweren dat mijn waardering voor Verhulst niets van doen heeft met folklore of aandoenlijk dialect. Zo'n boek van Verhulst doet je weer beseffen hoe mooi de Nederlandse taal kan zijn. Dit proza spettert van de bladzijden af als uiterst krachtige beeldtaal. Heel vaak laat de schrijver het tweede deel van een zin rijmen op het eerste deel wat de taal in kracht versterkt en het proza als poëzie laat lezen. Ik vermoed dat Verhulst veel plezier heeft gehad bij het schrijven en ik bewonder hem om zijn schitterende invallen en dito taalgebruik. Hoe kom je erop? Ik geef een willekeurige alinea als voorbeeld: *"En de boerenzonen, die pastorale pummels die het gewoon zijn hele dagen met kloeten rond te lopen en zelfs geen gewone schoenen aan hun voeten verdragen, zij worden nu onder de wapenen geroepen en moeten met bottines aan tussen de kogels manken, hetgeen niet simpel is nu de mitrailleurs al zeshonderd van die kutdingen per minuut afvuren. Daar is hij dan: de langverwachte nieuwe tijd. Er is geen retteketoet of takkedetak of ander onomatopee snel genoeg om deze kogels bij te benen."*

In kort bestek laat Verhulst zien wat het fenomeen mens tot nog toe heeft gepresteerd en wat hem kennelijk drijft en in de werkelijk prachtige laatste zinnen doet hij je vermoeden dat het voorlopig nog niet afgelopen is met al die onzin. Natuurlijk, het beeld dat Verhulst schetst ontstaat doordat hij het individu links laat liggen en zich geheel op de soort concentreert. Maar lees 't boek zelf maar, je moet van verdomd goede huize komen om het beeld van Verhulst weer onderuit te halen of te vervangen door een wat hoopvoller blik op onszelf.

Het zal duidelijk zijn, *Godverdomse dagen op een godverdomse bol* is niet alleen een heerlijk boek om te lezen maar ook uiterst knap geschreven en het kostte de schrijver zichtbaar weinig moeite om een consistente vertelling neer te zetten. Wie over de evolutie wil lezen zonder daarin het niet bestaan van een god bewezen te hoeven zien, die leze dit heerlijke boek! Wat mij betreft mag het opgenomen worden in de vrijdenkerscanon.

Een zoektocht naar god

Religie in het werk van Spinoza

Auteurs: Bram Teerds en Jos Klink

Bram Teerds, (1945, Zoetermeer)
Jurist, lid studieclub Spinoza

Jos Klink, (1965 Dirksland)
Econoom, lid vereniging Het Spinozahuis

Baruch de Spinoza werd in 1632 in Amsterdam geboren als kind van Sefardish-joodse ouders die voor de inquisitie uit Spanje en Portugal naar Nederland waren gevlucht. Conform de traditie kreeg hij een gedegen opleiding in het Joodse geloof en de klasieke talen. Vermoed wordt dat hij als jonge Talmoedstudent al opvattingen verkondigde die in strijd waren met de orthodoxie. Wat precies de oorzaak was is niet meer te achterhalen, maar vast staat dat op 27 juli 1656 in de Portugese synagoge te Amsterdam de Cherem, de Joodse ban en bijbehorende banvloek, over hem werd uitgesproken. Na zijn uitbanning veranderde hij zijn voor- naam van Baruch in Benedictus en woonde hij achtereenvolgens in Rijnsburg, Voorburg en tenslotte in Den Haag waar hij in 1677 overleed aan tbc. Spinoza hield zich in leven met het slijpen van lenzen. In zijn vrije tijd schreef hij en discussieerde hij met vrienden over filosofie. Spinoza heeft gedurende zijn leven niet veel gepubliceerd. Zijn hoofdwerk, *Ethica*, werd op zijn eigen verzoek pas gepubliceerd na zijn dood. Zijn, met betrekking tot het christendom belangrijkste werk, het *Theologisch Politiek Traktaat*, verscheen anoniem in 1670. Het is met name dit boek dat Spinoza zijn slechte naam in Christelijke kring heeft bezorgd.

Na een langdurige afwezigheid domineren vraagstukken over geloof en religie opnieuw de agenda van de filosofie en het maatschappelijk debat. Het werk van Nederlands

grootste filosoof, Baruch de Spinoza (1632-1677), wordt daarbij vaak aangehaald. Ook binnen de vereniging de Vrije Gedachte en tijdschrift de Vrijdenker, waar Spinoza's gedachtegoed veelal wordt ingezet als een intellectuele verantwoording en -verdediging van een atheïstisch-humanistisch standpunt. Een aan Spinoza toegeschreven atheïsme is merkwaardig genoeg een van de zeldzame punten waarin behoudende christenen en niet-religieuze humanisten elkaar vinden; met dat verschil dat Spinoza in christelijke kring juist daardoor nog steeds een taboe en daarmee onbespreekbaar is. Een van de meest treffende recente voorbeelden van dit laatste is het ontbreken van zijn naam en filosofie in de christelijke geschiedenis canon. In dit artikel willen we een ander licht werpen op Spinoza. Was hij, voormalig joods gelovige, een atheïst of een verlicht Christen? Geen van dat alles, maar de zoektocht naar God liep als een rode draad door zijn korte leven en kleine oeuvre. Alleen al daarom zouden atheïstisch-humanisten voorzichtiger moeten zijn om Spinoza als intellectueel leermeester te presenteren en christenen zich in zijn werk moeten verdiepen.

'Wonderen bestaan niet'. Het zou een populaire titel kunnen zijn van het zesde hoofdstuk van Spinoza's in 1670 anoniem gepubliceerde

werk Theologisch Politiek Traktaat, waarin hij de vrijheid van denken en filosoferen centraal stelt, ook waar het godsdienst en politiek betreft.

Die vrijheid is volgens Spinoza fundamenteel opdat alles aan de menselijke rede kan worden onderworpen. Waar veel moderne filosofen de vrije oorsprong van de mens en zijn daden centraal stellen doet Spinoza dit niet. Hij redeneert vanuit het totale universum of, zoals hij het definieert in zijn postuum uitgebrachte hoofdwerk *Ethica*, vanuit de natuur die hij gelijk stelt met God.

Binnen de natuur verloopt alles wetmatig en volgens een vastgestelde orde.

De natuur is onveranderlijk doordat zij functioneert volgens haar eigen universele wetten, want 'alles wat geschiedt, geschiedt door Gods wil en eeuwig besluit....(..)', zo benadrukt Spinoza. Hij ziet de onveranderlijkheid van de natuur bevestigd in de Bijbel, onder andere Psalm 148:6 en Jeremia 31-55-36.

Alles wat wij mensen achten met die natuur in strijd te zijn – wonderen genaamd – is een ontkenning van Gods bestaan, waarmee de basis wordt gelegd voor het bijgeloof. Als iets gebeurt wat wij niet met onze kennis van de natuur en haar wetten kunnen verklaren komt dit louter en alleen voort uit onze onwetendheid over die natuur.

Alleen al Spinoza's opvatting over wonderen maakt duidelijk dat zijn opvatting allesbehalve atheïstisch is. Juist de zoektocht naar God loopt als een rode draad door zijn werk. Het eerste deel van zijn hiervoor genoemde hoofdwerk *Ethica* heeft niet voor niets de titel 'God'. Hierin probeert hij het bestaan van God te bewijzen in meetkundige trant aan de hand van definities, axioma's en stellingen.

Spinoza is door velen die zijn werk bestudeerden omschreven als de grondlegger van de vroege Verlichting en daarmee de eerste onder de moderne filosofen. De kwalificatie 'modern' verdient hij om twee redenen. In figuurlijke zin omdat zijn teksten, geschre-

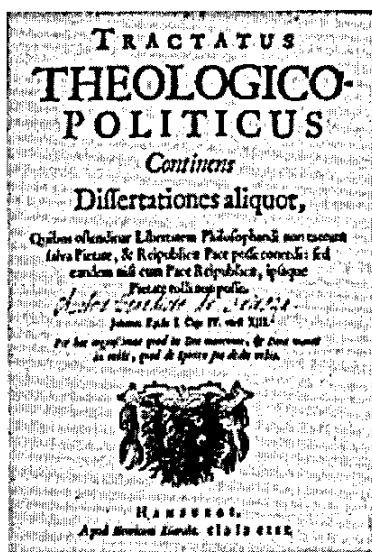
ven in de 17e eeuw, de meest radicale breuk met destijds vooral door de katholieke kerk gedomineerde scholastieke filosofie betekenden. Daarnaast is zijn gedachtegoed in letterlijke zin 'modern', daar het in de 21e eeuw nog altijd verrassend modern overkomt, geen enkel kenmerk van datering vertoont en genoeg stof tot overdenking geeft. Zijn sterke op de menselijk rede gerichte filosofie betekent ook niet dat Spinoza religie en geloof afdoet als een irrationele levenshouding. Hij zag geloof en rede juist als twee gescheiden terreinen van het menselijk bestaan. Met de behulp van de

rede mag men echter wel de historische waarde en betekenis van de Bijbel onderzoeken. Een dergelijk onderzoek heeft Spinoza in het Theologisch Politiek Traktaat uitgevoerd, waarbij hij vraagtekens plaatst bij de historische juistheid van sommige bijbelboeken. In dit kader beweert hij dat de Pentateuch niet door Mozes maar waarschijnlijk door Ezra is geschreven. Verder benadrukt hij dat de Bijbelse profeten niet als filosofen mogen worden bestempeld, omdat zij beschikten

over een krachtiger verbeelding. Profetische zekerheid bestaat in zijn visie uit verbeeldingskracht, de tekenen die de profeten van God hebben ontvangen en is bovenal gebaseerd op morele zekerheid.

Spinoza was met zijn onderzoek een van de eerste bijbelcritici maar de Bijbel is voor hem altijd een uitgangspunt voor het geloof gebleven. Onmiskenbaar is dan ook zijn erkenning van de Bijbel als inspiratiebron voor de geloofsopvatting van een groot deel van de mensheid. In die zin was hij in zijn kritiek niet alleen zijn tijd ver vooruit, maar evenzeer een eerste toonbeeld van religieuze tolerantie.

In zijn werken besteedt Spinoza ook aandacht aan Christus. De evangeliën van Mattheus en Johannes, die hij grondig bestudeerde, vormen hiervoor het uitgangspunt. Spinoza's christologie, zo benadrukt de Nederlandse Spinozakenner W. Klever, ademt

een onvoorwaardelijke bewondering voor en poging tot navolging van Christus, zowel in zijn werk als in zijn leven en streven. Spinoza omschrijft Christus in vergelijking met de Bijbelse profeten als de enige die daadwerkelijk in staat was dingen te bevatten die niet liggen besloten in de grondslagen van de menselijke kennis. Christus' geest was, aldus Spinoza, voortreffelijker dan die van andere mensen en God heeft zich door de geest van Christus aan de apostelen geopenbaard. Het feit dat Spinoza Christus hier als 'mens' bestempelt doet vermoeden dat hij de goddelijkheid van Christus ontkent. Wellicht heeft Spinoza het onderwerp om 'politieke' redenen verder gemeden. Ook in het relatief vrije Nederland van de Gouden Eeuw werden afwijkende religieuze standpunten niet altijd getolereerd. Anderzijds heeft hij wellicht uit respect Christus heiligheid binnen het christendom geen enkel geweld aan willen doen. In ieder geval berust elke mogelijk idee dat Spinoza, naast zijn vermeende atheïsme, een ontkenner was van de bijzondere positie van Christus in de Bijbel en het geloof op een misverstand.

Spinoza heeft zich wel met kracht afgezet tegen de excessen van het geloof die zich naar zijn mening het duidelijkst manifesteerden in de kerk en diegenen die kerkelijke ambten bekleedden. In die zin zou men Spinoza antiklerikaal kunnen noemen, ongeacht of het de katholieke of protestantse kerken betrof. Het geloof wordt naar opvatting van Spinoza ontsierd door misbruik van de ceremonieën die de mens alleen maar zijn gesteld om de maatschappij te ordenen. Dit doel ziet hij het meest duidelijk terug in de eerste vijf boeken van het Oude Testament. De regels van Mozes kwamen er ten eerste om de 'Staat der Hebreëen' te organiseren en ten tweede om het vreedzaam samenleven van dit volk te bevorderen. De Hebreëen waren hiermee hun tijd ver vooruit en wellicht alleen daarom een van de succesvolle volkeren in de oudheid. Zolang we ons maar bewust zijn van de ware essentie van het geloof, dat zijn de liefde en de rechtvaardigheid, en inzien wat de ware functie is van de ceremonieën, is er

niets mis aldus Spinoza. Hij zette zich dus af tegen vele uiterlijke gedragingen van het geloof, maar zijn kritiek onderbouwde hij met de opvatting dat deze ten koste gingen van de essentie van het geloof en de opdracht Gods.

Spinoza heeft door zijn korte leven te weinig tijd gehad zijn opvattingen en filosofieën verder te completeren en zelfs waar nodig te corrigeren.

De Britse filosoof Bertrand Russell schetste in het kort de dramatiek van Spinoza's leven: hij werd door de Joden verstoten, door christenen veracht vanwege zijn vermeende atheïsme, en door sommigen van zijn vakbroeders, die veel aan hem te danken hadden, verloochend. Impliciet lijkt Russell net als Klever te verwijzen naar de overeenkomsten tussen Spinoza's leven met dat van Christus. Die vergelijking gaat wellicht wat te ver. Een feit is wel dat Spinoza een man was van onberispelijk gedrag en bezitter van een scherp en groot intellect. Alleen vanwege zijn rol als cultuurdrager zou hij opgenomen moeten worden in de christelijke geschiedenis canon en door christenen moeten worden bestudeerd.

En vanuit atheïstisch-humanistisch standpunt verdient Spinoza een genuanceerder benadering vanwege zijn eigenzinnige visie op religie die een zuiver atheïsme alleen maar lijkt te relativiseren.

Literatuur

Spinoza, Theologisch-Politiek Traktaat. Wereldbibliotheek Amsterdam, 1997. Uit het Latijn vertaald door F. Akkerman.

Spinoza, Ethica. Wereldbibliotheek Amsterdam, 1979. Uit het Latijn vertaald door Nico van Suchtelen.

Bertrand Russell

Eerste 'mens' is 14 miljoen jaar oud

Auteur: Sonja De Schaepdryver
(1947, Erembodegem (België)) lerares ethica, publiciste

Het verhaal van 'Ardi', de *ardipithecus ramidus*, begon in 1992, toen een archeoloog in de buurt van het dorp Aramis in noordoost Ethiopië een maaltand vond van een mensachtige. Een paar jaar later hadden wetenschappers een rijke collectie gefossiliseerde beenderen verzameld van de *ardipithecus ramidus*. Datering wees uit dat de beenderen 4,4 miljoen jaar oud waren, meer dan een miljoen jaar ouder dan onze oudste voorouder tot nog toe, de *australopithecus afarensis*, waarvan de in 1974 gevonden 'Lucy' het bekendste fossiel is. Na zeventien jaar studie van deze oeroude Oost Afrikaanse skeletten is men er zeker van dat het om de oudste voorloper van de *homo sapiens* gaat.

'Ardi' was 1m20 groot, maar zeker geen lichtgewicht; haar gespierde lichaam woog ongeveer 50 kilogram. Ze klauterde met gemak in de bomen dankzij haar lange armen, enorme handen en grijptenen, maar ze kon ook gewoon rechtop lopen. Door haar vacht en vooruitstekend gezicht moet Ardi er meer als een aap dan als een mens hebben uitgezien. Toch is zij onmiskenbaar het eerste lid in een lange afstamming die leidt tot de moderne mens.

Die lijn start bij de laatste gemeenschappelijke soort die we delen met de chimpansees, onze dichtste verwanten, waarvan het DNA voor 99 % met dat van ons overeenstemt.

Zij overbrugt de kloof tussen de in bomen levende, ver verwante primaten en onze op twee benen lopende voorouders die het bos als habitat (leefgebied) hadden ingeruild voor het grasland van de savanne. Een van de verrassendste bevindingen is dat onze voorouders niet op hun knokkels steunden, zoals altijd werd aangenomen. Het is nu duidelijk dat de chimpansees

van vandaag even drastisch afwijken van onze laatste gemeenschappelijke voorloper als de mens van vandaag. Zoals Darwin al stelde, zijn de mens en de aap onafhankelijk van elkaar geëvolueerd sinds hun pad scheidde, sinds de laatste gemeenschappelijke voorouder.

'Ardi' was weliswaar tweevoetig, ze wandelde niet bepaald op de manier waarop wetenschappers dachten dat de tweevoeter geëvolueerd was. De *ardipithecus* is geen chimpansee en geen mens. Het is wat wij ooit waren. Het is een mozaïekscheepsel dat noch chimpansee noch mens is. De nieuwe anatomie die men bij deze voorouder gevonden heeft wijzigt op fundamentele wijze de kennis over de oorsprong van de mens en de vroege evolutie.

De *ardipithecus* had net als 'Lucy' tamelijk grote hersenen, niet veel groter dan die van een chimpansee en ongeveer een derde van die van de moderne mens. De schedelbasis van 'Ardi', de afstand tussen de achter- en voorkant van de schedel, is kort, wat aangeeft dat het hoofd op de ruggengraat rustte, zoals bij andere rechtoplopers, en geen hoek maakt met de ruggengraat, zoals bij de apen. In tegenstelling tot Lucy vertoonde Ardi wel nog een paar anatomische kenmerken in voeten en armen die erop wijzen dat ze ook in bomen klom.

Met haar handen kon ze dingen vastgrijpen. Wellicht was dat een essentiële vaardigheid die primaten in staat stelde om zo enorm intelligent te worden. Zo konden ze dingen oprapen, ze manipuleren en in het geval van mensen en chimpansees ook als instrumenten gebruiken. Toch zou het nog een paar miljoen jaar duren voor de afstammelingen van Ardi de grote hersenen en de hogere intelligentie ontwikkelden die de mens onderscheiden van de rest van het

dierenrijk. Het is nu duidelijk dat de toename van het hersenvolume pas plaatsgreep lang nadat de primaten op twee benen waren gaan lopen.

Ardi's beenderen tonen haar plaats in de menselijke evolutie:

-TANDEN: Bedekt met email dat dunner is dan bij mensen maar dikker dan bij apen. Geeft aan dat ze omnivoren waren die fruit, noten, insecten en misschien ook vlees aten.

-ARMEN EN HANDEN: Lange armen en grote handen geven aan dat Ardi in de bomen klom. Misschien bewoog ze zich voorzichtig voort op de takken in plaats van te slingeren. De handen zijn aangepast om dingen te grijpen, wat een opstap is naar het gebruik van instrumenten.

-KORTE SCHEDELBASIS: Afstand tussen

voor- en achterkant van de schedel geeft aan dat het hoofd boven op de ruggengraat stond zoals bij andere rechtop lopers en niet naar voren gericht zoals bij apen, die op vier poten lopen.

-BEKKEN: De bekkenbeenderen zijn bovenaan korter en breder dan bij apen, wat het zwaartepunt van de romp verlaagde waardoor Ardi op één been kon balanceren als ze wandelde.

-VOETEN: De voetbeenderen zijn zo geschikt dat de tip kon functioneren als een soort hefboom waarmee ze zich kon afdrukken tijdens het lopen. De tenen echter zijn even flexibel als de vingers. Ardi heeft wel nog de opponeerbare grote teen om te klimmen.

Voor geïnteresseerden verwijs ik hier naar het tijdschrift Science waarin de uitvoerige resultaten van het onderzoek zullen gepubliceerd worden in elf aparte wetenschappelijke bijdragen.

Vrijheid van meningsuiting omvat het recht op beledigen

Auteur: Floris van den Berg

(1973) is filosoof, bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denk tank Center for Inquiry Low Countries

In de wetgeving zitten enkele fossielen uit een tijd toen religie een grotere invloed had op de politiek en samenleving, zoals artikel 147 Wetboek van Strafrecht over godslastering. In een democratie kunnen regels en wetten echter worden gewijzigd. Het is zaak dat veranderingen in de wetgeving wijzigingen ten goede zijn. Dus niet in de richting die minister Hirsch Ballin voorstaat om groepen juridisch te beschermen tegen kwetsen en beledigen. Dat is juist een ernstige inperking van de vrijheid van meningsuiting, omdat het kritiek, en met name religiekritiek, inperkt. Er is een ideaalbeeld nodig om te weten wat het is waarnaar gestreefd moet worden. Dat ideaalbeeld is een open samenleving waarin de vrijheid van het individu centraal staat en waarin die vrijheid zo groot mogelijk is als verenigbaar met de grootste mogelijke vrijheid van andere individuen. Wetenschappelijke en morele vooruitgang zijn onmogelijk zonder vrijheid van meningsuiting. De rol van de staat is om de vrijheid van meningsuiting te garan-

deren, door geweldsdreigingen en geweld te bestraffen, en de vrijheid van meningsuiting te faciliteren door onder andere goed wetenschappelijk onderwijs waarin aandacht wordt besteed aan democratisch burgerschap. Een open samenleving is noodzakelijkerwijs een seculiere samenleving waarin de overheid neutraal staat tegenover religie. Dat impliceert dat de overheid religie niet subsidieert en niet juridisch voortrekt. Het is van belang te beseffen dat de overheid er primair is voor individuele burgers, niet voor groepen. De overheid dient de vrijheid van meningsuiting te garanderen op zo'n manier dat iedereen zijn of haar mening in woord en geschrift kan uiten. De taak van de overheid is om te zorgen dat degenen die deze meningen uiten of verspreiden veilig zijn. Sinds 2008 is er het Virtueel Museum voor Kwetsende Kunst waarin enkele honderden (moderne) kunstwerken zijn opgenomen die door mensen als kwetsend en

beledigend worden ervaren en waarover heibel is ontstaan, soms resulterend in censuur, soms zelfs geweld.

Vrijheid van meningsuiting is een belangrijke pijler van de open samenleving. Het is een grote verworvenheid van de menselijke beschaving. Vrijheid van meningsuiting kan pijn doen omdat iemands diepste en dierbaarste overtuigingen publiekelijk bekritiseerd of zelfs belachelijk gemaakt kunnen worden. Veel mensen hebben liever niet dat het recht op vrijheid van meningsuiting het recht op beledigen en kwetsen omvat. Kwetsen en beledigen zijn echter tot op zekere hoogte subjectief. Dreigen met of toepassen van geweld zijn objectief vast te stellen. De rechter bepaalt wanneer er sprake is van geweld of dreigen met geweld. Opiniemakers becommentariëren (elkaars) opinies en spreken mensen aan op fatsoensnormen. Religie heeft een geprivilegieerde positie, zowel sociaal als juridisch, doordat zij geïmmuniseerd is voor kritiek. Kritiek op religie wordt door gelovi-

gen nogal eens ervaren als kwetsend. Gelukkig is artikel 147 juridisch een dode letter. Door die dode letter uit het wetboek te verwijderen geeft de overheid het signaal dat de vrijheid van meningsuiting van groot belang is. Er is een verschil tussen wat juridisch mag en wat de geaccepteerde fatsoensnormen zijn. Spugen op straat is niet bij wet verboden, maar het is ook niet algemeen sociaal geaccepteerd. Er zijn fatsoensnormen over wat je wel en niet mag zeggen. Die sociale normen zijn strenger dan wat door de wet geoorloofd is. Toch is het een grote verworvenheid dat de wet niet samenvalt met de sociale omgangsnormen van de meerderheid op een bepaald moment. Het is dan ook een paradox van de open samenleving dat het recht om te mogen beledigen en kwetsen een teken van beschaving is. Voor de vrijheid van het individu en de open samenleving waarin vrije individuen vreedzaam met elkaar samenleven is het van wezenlijk belang dat de vrijheid van meningsuiting niet nodeloos wordt beknot.

Hoeders van wijsheid en het islamdebat, twee recensies

Auteur: Jan Bontje

(Rotterdam 1947) is o.a. columnist en redacteur van De Vrijdenker.

Het islamdebat

Het islamdebat is niet meer weg te denken uit het dagelijkse en politieke leven.

De Belgische geleerde Sami Zemni, docent aan de Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen van de Universiteit Gent (B) en Leidend medewerker van MENARG (Middle East & North Africa Research Group), schreef daarom opnieuw een boek over dit debat. Naast zijn moedertaal Nederlands beheerst hij Frans, Engels, Tunesisch Arabisch en Modern Standaard Arabisch en heeft hij bovendien kennis van verschillende Arabische dialecten (o.a. Algerijns, Egyptisch, Marokkaans). De titel van zijn nieuwste boek is simpelweg 'Het islamdebat'. Naar mijn mening is de kern van zijn betoog te vinden op blz. 114, waar hij schrijft dat: "(...) de breuklijn niet langer loopt tussen gelovigen en vrijzinnigen (wij zeggen vrijdenkers, JB), of tussen de aanhangers van de verschillende

godsdiensten, maar tussen de humanisten en fundamentalisten van alle levensbeschouwingen." Hoewel ik als vrijdenker = atheïsthumanist de eerste breuklijn wel degelijk meen waar te nemen, kan ik mij toch wel verplaatsen in de gedachtegang van Zemni. Onder humanisten dienen we dan te verstaan allen die bereid zijn om over de grenzen van hun eigen levensbeschouwing heen te kijken en de ander, wat deze ook denkt of meent, als ander(s) te accepteren zonder te eisen dat men zijn ander(s)-zijn opgeeft. Verdraagzaamheid dus. Zemni betoogt: "... spreken over de islam betekent immers zwijgen over veel andere zaken. Het ontslaat ons meestal van de verantwoordelijkheid om de werkelijke oorzaken van maatschappelijke problemen te duiden en te plaatsen." (blz. 10). Het islamdebat is deels een islamhetze. Je zou kunnen stellen dat de islamhetze bedoeld is om

de aandacht van de echte problemen af te leiden. Daarom wordt iedereen die niet hysterisch anti-islam is en dat duidelijk laat merken, vanuit extreem rechtse kringen van verraad beschuldigd (aan 'ons land', 'ons volk', 'onze cultuur', 'het Westen' en wat al niet) en in een vakje geplaatst. De schrijver had "... gehoopt dit boek niet te hoeven schrijven." (blz. 11) maar zowel "De kritiek op de islam, maar ook de constante kritiek op mijn persoon (een steeds meer gebruikte tactiek om argumenten zonder tegenargument onderuit te halen) brengen mij ertoe zo duidelijk mogelijk mijn visie uiteen te zetten." (blz. 11). Volgens de auteur gaat de angst voor en de haat tegen de islam terug op de Kruistochten (blz. 42/43) terwijl hij verder betoogt dat de islamofobie een vorm van racisme is omdat men focust op mensen en niet op een religie. Ik merk daarbij op dat vrijdenkers, i.t.t. islambashers, focussen op de godsdienst - fundamentele kritiek op de islam als godsdienst is dus geen islamofobie. Zemni wijst de extreem rechtse anti-islam campagne resoluut af. Volgens hem is er geen

sprake van een clash of civilization maar een vooropgezette, weloverwogen haatcampagne tegen islamieten. Hij stelt vast dat deze campagne (wát een Wilders ook beweert) niets met de Verlichting te maken heeft, maar een zgn. 'project Verlichting' is, waarmee hij bedoelt dat de Verlichting misbruikt wordt om de islamhaat toe te dekken en te rationaliseren. Een mooie, vrijheid symboliserende, vlag moet de onwelriekende lading aan het oog onttrekken. Kritiek op de islam mag echter nooit islamhaat zijn of worden, maar moet integendeel wezensgelijk zijn aan onze kritiek, als vrijdenkers, op het christendom en het judaïsme als godsdiensten. Zemni is geen vrijdenker en bestrijdt zelfs de kritiek van new atheists. Ondanks dat, nee, juist daarom, omdat een debat immers juist met (geheel, maar ook nét even) andersdenkenden gevoerd moet worden, raad ik dit boek van harte aan.

Sami Zemni: "Het islamdebat" – Uitg. EPO, Berchem (B), 2009 – ISBN 978 90 6445 548 3, 220 pag.,

Hoeders van de wijsheid

Er zijn meer dan vierduizend epigrammen uit de Griekse Oudheid bewaard. Een epigram is een puntgedicht: op puntige of soms stekelige wijze, nu en dan zelfs met een steek onder water, wordt in kort bestek, soms in een volzin, meestal iets zinvol gezegd over een of ander onderwerp. Of iedereen de pointe (clou, strekking, betekenis) al dan niet bevat, is daarbij geen punt.

De mooi gebonden uitgave "Hoeders van de wijsheid – Griekse filosofen in honderdvijftig epigrammen" bevat een kleine keuze van deze 'poëtische flitsen'. Het is heerlijk om in te lezen, te bladeren, gedichten te herlezen. Je krijgt al lezend een aardige of juist minder aardige indruk van de beschreven filosoof. De originele Griekse tekst staat boven elk epigram, maar dat is Latijn voor mij. Ik volsta met een paar voorbeelden. Eerst noem ik het nummer van het epigram, dan de persoon over wie het handelt en tot slot, tussen haakjes, de naam van de auteur, indien bekend.

88 – Gorgias (Anonymus)

Hier lig ik,
het hoofd van Gorgias, de cynicus.
Ik snuit en rochel
niet meer.

135 – Epikouros van Samos (Diogenes Laërtios)

"Vaarwel.
Vergeet niet wat ik jullie voorhield."
Dat was het laatste woord
van Epikouros tot zijn vrienden
bij zijn dood.

Hij stapte in een kuip warm water,
dronk onversneden wijn in
en daarna ook
de kille dood.

138 – Epicurist (Lucillius)

Op een dag
stootte Markos de Dunne,
zijn hoofd tegen Epikouros' atomen.
Hij ging er
dwars doorheen.

De filosofen die aan bod komen zijn de Zeven Wijzen onder wie Thales van Milete, Solon van Athene en Bias van Priëne; de Presocratici onder wie Anaximenes van Milete, Pythagoras van Samos en Demokritos van Abdera; de Sofisten; Sokrates; Plato; Aristoteles; stoïcisme, epicurisme en scepticisme en het Neoplatonisme. Het boek is voorzien van een verhelderende inleiding, aantekeningen bij de gedichten en registers.

Patrick Lateur: "Hoeders van de wijsheid - Griekse filosofen in honderdvijftig epigrammen" – Uitg. Damon, Budel, 2009 – ISBN 978 90 5573 934 9 – 220 blz.

Het zal je God maar wezen

Atheïsme voor leken verklaard - 1

Auteur: Jan van der Werff

(1939 Hilversum) gepensioneerd omroepmedewerker

Toen ik zo'n veertig jaar geleden mijn vertrouwen in het Opperwezen opzegde en voor eeuwig afscheid van Hem nam, ging ik ervan uit dat ik misschien niet door de hele mensheid, maar in elk geval wel door veel gelovigen in de westerse wereld nagevolgd zou worden.

Zelf zou ik daar niets voor hoeven te doen.

Het zou helemaal vanzelf gaan.

Aanvankelijk leek het erop dat ik gelijk zou krijgen: priesterroepingen daalden, de onkerkelijkheid nam toe en kerkgebouwen werden tot bibliotheek of sportcentrum omgebouwd.

Aan het eind van de twintigste eeuw begon het proces te haperen, de vaart ging eruit.

Kerken werden niet meer als wijkcentrum of consultatiebureau gebruikt maar als moskee.

Het bleek niet tijdelijk. Er kwamen meer moskeeën en de christelijke kerken begonnen zich weer te roeren. De christen-democraten kwamen na een afwezigheid van acht jaar weer in de regering en nog later traden ook de rechtzinnige christenen toe tot het Nederlandse kabinet. Kortom: God is terug.

Ook al bestaat Hij niet, God is machtiger dan je denkt. Hij verdwijnt niet vanzelf. De Almachtige heeft kennelijk een duwtje nodig om voorgoed te verdwijnen. Daarom ben ik aan deze artikelenreeks begonnen. Of het duwtje afdoende zal zijn? Ik betwijfel het, maar het kan nooit kwaad te proberen mensen van hun godsdienst te bevrijden. Door de twijfelaars te overtuigen, de gelovigen aan het twijfelen te brengen en degenen die niet in het Hogere geloven te helpen hun skepsis te behouden.

Ik besef dat de lezers van De Vrijdenker niet meer overtuigd hoeven te worden van het niet-bestaan van God, maar misschien kan nuttig zijn om u (weer) eens te verplaatsen in de gedachtegang mensen die altijd in God geloofd hebben en die niet door hoogdravende atheïstische artikelen in de Vrijdenker kunnen worden overtuigd, of voor wie Richard Dawkins te hoog gegrepen is.

De vraag lijkt zo makkelijk maar blijkt zo moeilijk: hoe weet je of God bestaat of niet? Voor de een spreekt het bestaan van God vanzelf en is het onbegrijpelijk dat anderen dat niet willen geloven, voor de anderen is het begrip God zo iets absurds dat ze er niet in kunnen geloven. Beide gevoelens ken ik. Ik ben begonnen in de eerste groep, die van gelovigen, en ben geëindigd in de tweede, die van de ongelovigen.

Hoe komt een gelovige ertoe het geloof in God in twijfel te trekken en zelfs op te geven? Dat zal bij iedereen anders gaan, maar ik kan u wel vertellen waarom ik het heb gedaan.

De onsterfelijke ziel

„Er is nog nooit iemand teruggekomen,” zei mijn grootvader altijd als iemand over een overledene zei dat deze nu toch „bij Onze Lieve Heer” was. Mijn grootvader was een man van twaalf ambachten en dertien ongelukken maar toch redelijk succesvol, en hij had gezag. Geen van zijn twee zoons en acht dochters durfden hem tegen te spreken. Opa was beslist gelovig, maar alleen tot op zekere hoogte. Het was maar helemaal de vraag of

je na je dood waar dan ook naartoe zou gaan, laat staan „naar Onze Lieve Heer”.

De meeste mensen vinden het een onverdraaglijk idee dat er aan hun bestaan een einde komt. We weten het allemaal: iedereen gaat dood. Het leven is eindig. Maar toch hopen miljoenen of zelfs miljarden gelovigen dat ze tot in alle eeuwigheid zullen blijven voortbestaan. Dat hebben ze dan te danken aan hun ziel. Een ziel die de prettige eigenschap heeft onsterfelijk te zijn.

Onsterfelijkheid is een benijdenswaardige toestand. Altijd maar te kunnen blijven leven. Maar ook hier knaagt de twijfel. Je kunt je in verband met onsterfelijkheid twee dingen afvragen. Ten eerste: bestaat er zoiets als een onsterfelijke ziel? En ten tweede: is onsterfelijkheid wenselijk?

Zouden er mensen zijn die er diep in hun hart voor honderd procent van overtuigd zijn dat zij na hun dood voor eeuwig zullen voortbestaan? Met honderd procent bedoel ik honderd procent. Helemaal geen twijfel. Ik denk dat veel gelovigen er stiekem net zo over denken als mijn opa.

De meeste godsdiensten hebben als het erop aankomt maar één artikel in de aanbidding: onsterfelijkheid. Ik ben opgegroeid in een katholiek gezin. Rooms, paaps, van het hout-je, toffelemone. Het is me met de paplepel ingegoten: als je dood was ging je naar de hemel. Ik heb dat als kind altijd geloofd. Wel vond ik het vreemd dat ik vriendjes had die niet rooms waren. Die waren gereformeerd, hervormd, Jehova's getuige of helemaal niets. Die laatsten vormden de eenvoudigste categorie: die gingen naar de hel. Hervormden, gereformeerden en andere christenen konden misschien wel in de hemel komen maar daar moesten ze dan veel meer moeite voor doen dan wij. Waarom werden ze niet rooms? De enig ware godsdienst? Voor honden en katten, koeien en paarden was er geen hoop. Een paardenhemel bestond niet. Een paardenhel trouwens ook niet. Dieren hadden nu eenmaal geen ziel. Mensen wel, speciaal door God voor ons gemaakt. Een onsterfelijke ziel. Toen ik ouder werd, begon ik er steeds meer aan te twijfelen. Kan iemands ziel, geest, persoonlijkheid of hoe je het ook noemt, onafhankelijk van het

lichaam bestaan?

Ik kende een meisje dat heel stil en schuchter was, nog veel stiller dan ikzelf destijds. Ze werkte bij mijn vader op het kledingatelier. Op een dag kreeg zij een ernstig ongeluk waarbij ze een schedelbasisfractuur opliep. Het duurde lang voor ze genezen was. Toen ze na een paar maanden weer bij mijn vader aan het werk was, stond ik stomverbaasd: was er met dat stille meisje gebeurd? Dit was niet meer het meisje dat ik gekend had. Ze was vrolijk, brutaal, en kwebbelde aan één stuk door. Haar verlegenheid was weg. Door een verandering in de hersenpan, een beschadiging, een druk op een bepaald gedeelte van de hersenen of misschien een paar veranderde verbindingen tussen de neuronen was haar persoonlijkheid veranderd. Het schuwe, teruggetrokken meisje was een opgewekt, praatgraag meisje geworden. Het was een verandering ten goede, vond ik.

Iemands persoonlijkheid kan blijkbaar sterk veranderen. Een klap op je hoofd kan een ander mens van je maken, maar niet altijd een beter mens. Herstelde comapatiënten zijn vaak heel andere mensen geworden, niet alleen lichamelijk maar ook geestelijk. Wrakken vaak.

Niet alleen een ongeluk kan iemands karakter veranderen. Ook allerlei chemicaliën kunnen dat doen. Een verslaafde roker kan heel sikkeneurig worden als hij een tijdlang niet kan of mag roken. Een glas wijn brengt de meeste mensen in een betere stemming. Twee glazen nog meer. Sommige mensen worden vrolijk als ze teveel drinken, anderen agressief. Dat laatste kan in extreme gevallen leiden tot moord en doodslag. Te veel alcohol is voor de meeste mensen niet erg voor een keer – als je tenminste niet achter het stuur van een auto kruipt – maar op de lange duur leidt een overmatige alcoholconsumptie tot verloedering van lichaam en geest. Hebt u wel eens een aardige collega gehad, van wie de aardigheid een stuk minder werd toen hij aan de drugs raakte? Eerst geld lenen bij andere collega's, en niet terugbetalen maar nog meer geld lenen? Later stelen en bedriegen om aan geld te komen? Dit alles om de geest te verruimen. Ook als je niet verslaafd bent aan drugs of slechts een matig drinker bent, voel je je iedere keer dat

je gebruikt, snuift, spuit of zuipt een ander mens. Je geest verandert tijdelijk of permanent door dit soort chemicaliën.

Niet alleen genotmiddelen kunnen de geest veranderen, ook middelen die nuttig zijn – of dat in ieder geval behoren te zijn – namelijk medicijnen, kunnen een ander mens van iemand maken. Eigenlijk doet een aspirientje dat al. De hoofdpijn gaat weg en het humeur gaat er een stuk op vooruit. Medicijnen kunnen allerlei invloeden op de geest uitoefenen. Sommige zijn goed voor de gezondheid maar maken wel dat je je beroerd voelt. Antidepressiva, pepmiddelen, prozac, ze kunnen een persoonlijkheid totaal veranderen. Agressieve mensen worden met medicijnen gekalmeerd. Medicijnen kunnen moordenaars in aardige mensen veranderen, of aardige mensen in moordenaars, al zullen de geneesmiddelenfabrikanten dat laatste niet gauw toegeven.

Het lichaam maakt zelf ook stoffen waarvan de uitwerking niet tot het lijf zelf beperkt blijft, zoals hormonen. Hormonen zijn noodzakelijk om het lichaam goed te laten functioneren. Een van de bekendste is het mannelijk geslachtshormoon, testosteron. Dit hormoon regelt onder andere de mannelijke geslachtsdrift. Het maakt een man niet alleen een man, in grote doses helpt het ook wielrenners de Tour de France te winnen. Vaak zet een teveel aan testosteron de man aan tot agressie. Agressie tegenover vrouwen en agressie tegenover andere mannen, of zelfs kinderen. Veel agressieve mannen blijken een overmaat aan testosteron te hebben. Ook een chemische stof die door het lichaam zelf is geproduceerd kan blijkbaar van een man een verkrachter en moordenaar maken. Je zou hormonen een bestanddeel van de ziel kunnen noemen.

In de westerse wereld worden de mensen tegenwoordig ouder dan vroeger, of liever gezegd, er worden tegenwoordig meer mensen oud dan vroeger. Die ouderdom komt meestal met gebreken. Kwaaltjes en kwalen die jonge mensen niet kennen. Een van de meest verwoestende ziektes die de oudere mens teisteren is de ziekte van Alzheimer. De hersenen van de mensen die aan deze ziekte lijden, sterven af. De patiënten worden dement. Het woord dement betekent

letterlijk „zonder ziel” of „ontzield”. De geest van deze mensen verdwijnt langzaam, ze verdwijnen zelf langzaam. Ook bij andere ziektes zoals Creutzfeld-Jacob is dat het geval. De patiënten vergeten woorden en namen, herkennen gezichten niet meer, kunnen geen nieuwe dingen onthouden. Hun partner en kinderen worden vreemden voor ze. Hun geheugen verdwijnt. Het zijn vreselijke ziekten, vooral voor de mensen uit hun omgeving. Het lichaam is er nog, maar de persoon – partner, vader of moeder – is verdwenen. Er is geen ziel meer. Het lichaam kan nog wel een tijdje zonder ziel, maar de ziel niet zonder lichaam.

Je hoort en leest de laatste tijd veel over verloedering, over het gebrek aan normen en waarden, maar toch vertonen verreweg de meeste mensen sociaal gedrag. Je houdt, tot op zekere hoogte, rekening met je medemensen. Dat komt omdat mensen van nature een empathisch of invoelend vermogen hebben. Dit hangt samen met bepaalde cellen in de hersenen, die ervoor zorgen dat mensen zich kunnen inleven in de gevoelens en de emoties van anderen. Bij een bepaalde vorm van dementie verdwijnen deze hersencellen en kan een vriendelijk en voorkomend persoon in een onbehouden, ongemanierde egoïst veranderen, die scheldt, geen manieren heeft en zich van niemand iets aantrekt. Door het afsterven van deze hersencellen wordt zo iemand een ander persoon. Je zou kunnen zeggen dat hij of zij een andere ziel heeft, een ziel van mindere kwaliteit.

Als je doodgaat, is alles afgelopen. Medicijnen werken niet meer. Je kunt niets meer. Je hebt geen geheugen meer, je weet niets meer, je neemt niets meer waar, je hebt met niemand meer contact, je denkt niet meer en je voelt niets meer. Er is geen geluk meer en geen verdriet. Je lichaam is dood. En, of je dat nu leuk vindt of niet, jijzelf ook. Je persoonlijkheid, geest of ziel is onlosmakelijk verbonden met je lichaam, en vooral met dat ene orgaan: de hersenen. Die hersenen zijn dood en je ziel daardoor ook. Van je stofelijke lichaam blijft alleen stof over, van je onstoffelijke ziel niets.

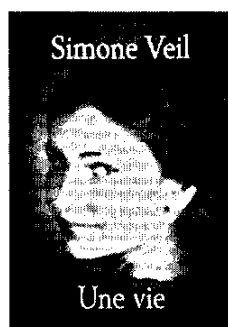
Wordt vervolgd.

Simone Veil, Een leven

Auteur: Leon Wecke

(1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor conflictanalyse en -management (CICAM) van de Radbouduniversiteit Nijmegen

Simone Veil, Een Leven
Paperback 288 p,
ISBN:9789045014678.
Uitgeverij Atlas, Antwerpen/
Amsterdam 2009

Moedig, eerlijk en wils-
krachtig, het leven van
Simone Veil

'Een Leven', is de titel van de autobiografie van Simone Veil. Een leven, dat overigens nog niet beëindigd is: vorig jaar ontving de Franse voorvechtster van vrouwenrechten, oud- gedeporteerde van Auschwitz, politica en moeder, Simone Veil, (1927), de mensenrechtenprijs van de Raad van Europa en werd zij lid van de Academie Française. Het betreft een leven dat in een hecht gezin begon. 'Harmonie en verstandhouding' stonden aan onze wieg, schrijft zij. Geboren uit joodse ouders, die à-religieus waren, de moeder meer links en de vader meer conservatief georiënteerd, leek zij een onbezorgde toekomst tegemoet te gaan. Simone Veil beschrijft nuchter haar levensloop, waarin het toeval en het vrouw-zijn een belangrijke rol speelden. Het geluk van het ouderlijke gezin wordt verstoort door de crisis van de dertiger jaren. Zij schildert, bijna afstandelijk, het lot dat haar en haar familie treft als de Duitsers ook in haar woonplaats Nice effectief tot vervolging van joden overgaan. De fuik waarin zij en de haren terechtkomen, de gang van arrestatie naar vernietigingskamp, beschrijft zij nogal afstandelijk. Aan de hand van haar persoonlijk leed en hoop wordt de lezer meegenomen, nog beter bevangen, door hetgeen haar overkomt. Zij ont-snapt deels aan de hel van Auschwitz-Birkenau dankzij de hulp van een haar onbekende prosti-tuë, waardoor zij, haar zuster en moeder het erg-ste bespaard werd. Bij de bevrijding verneemt zij dat haar toenmalige redster door de Engelsen

werd opgehangen. Het lot is haar echter maar deels gunstig gezind: haar moeder overlijdt in het kamp, haar vader en broer komen niet terug van hun arrestatie en later zal haar zus bij een auto-ongeluk omkomen en haar jonge neefje in haar armen overlijden. Simone Veil, die niet zoals Hannah Arendt, gelooft in collectieve verantwoordelijkheid en de banaliteit van het kwaad, beschrijft wel het voorbijgaan aan de belangen van de na de oorlog teruggekeerde oud-gedeporteerden. Hoe zij na terugkeer toch haar diploma's weet te behalen en als moeder van vier kinderen haar entree bij de rechtelijke macht maakt, gevangenen inspecteert, het later tot minister en voorzitter van het Europees Parlement brengt, weet ze door middel van een beschrijving van haar contacten, vele toeval-ligheden en doorzettingsvermogen inzichtelijk te maken. Het boek is ook een beschrijving van het netwerk, dat zij zelf vervaardigde, maar dat haar even zeer door omstandigheden ten deel viel. Haar vrouw-zijn was in die tijd van nog niet ontwaakt feminisme toch een punt in haar voordeel, evenals haar status als oud-gedeteneerde. Diverse beschermheren maken deel uit van haar adressenbestand, variërend van presidenten tot premiers en volksvertegenwoordigers. De wet inzake abortus is een van haar overwinningen in de Assemblee Nationale. Haar erva-ringen en kennis met betrekking tot politieke processen kwamen haar later, als voorzitter van het Europese parlement, van pas. Uit het boek dat haar kinderjaren, haar deportatie, loopbaan bij de rechtelijke macht, haar ministerschap en het voorzitterschap van het Europees Parlement beslaat, en dat getuigt van innige familiebanden, rijst het beeld van een dappere, eerlijke en wils-krachtige vrouw op. Simone Veil, is een (staats-) vrouw van allure, waarvan menig politicus nog veel zou kunnen leren.

DOELSTELLING VERENIGING DE VRIJE GEDACHTE

De vereniging **De Vrije Gedachte** stelt zich ten doel:
het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid daarbij strevend naar:

- bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en een onwetenschappelijke houding.
- vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.

Moreel handelen vanuit het besef van:

- eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden.
- menselijke waarde.
- solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu.
- de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

STEUN DE VRIJE GEDACHTE!

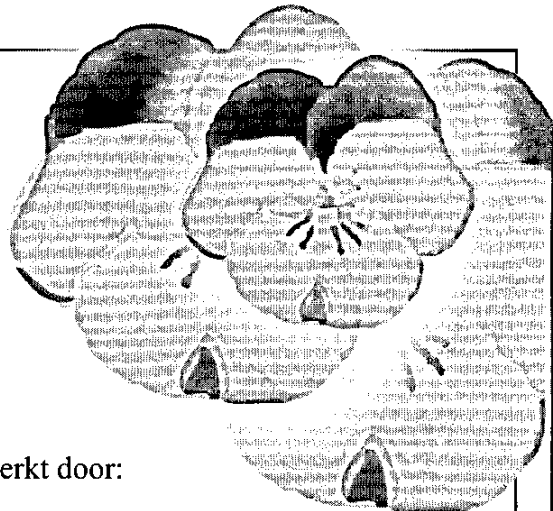
Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

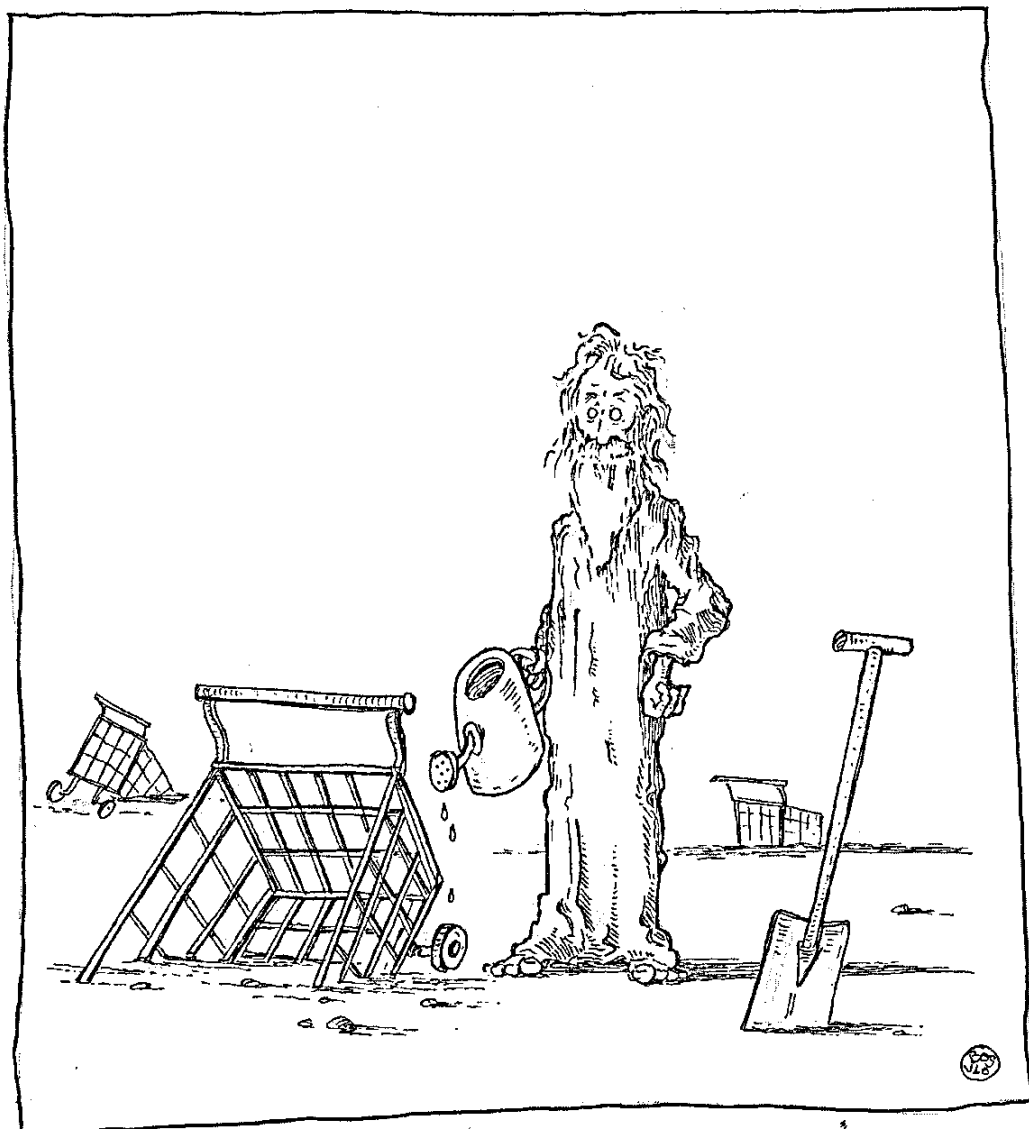
- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder)
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging
- te reageren op artikelen of televisie-uitzendingen van De Vrije Gedachte
- lid te worden van vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte (zie de binnenkant van het voorblad)
- abonnee te worden van het blad De Vrijdenker (zie de binnenkant van het voorblad)

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken?

Neem contact op via de bekende adressen, of: info@devrijegedachte.nl

Boszlo
www.boszlo-cartoons.nl

*Bij het bedenken van een God
heeft de Schepper nooit stilgestaan*